

CZĘŚĆ I: ROZPRAWY I ARTYKUŁY

CZŁOWIEK W OBLICZU WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI

THE MAN IN THE FACE OF CONTEMPORARY CHALLENGES

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Ewa Charymska

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Charymska E. (2015), *Człowiek w obliczu wyzwań współczesności*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 5-13.

Streszczenie: Artykuł porusza kwestie dotyczące bezpieczeństwa społecznego, które we współczesnych czasach nabierają szczególnego znaczenia. Jest to, bowiem ten rodzaj bezpieczeństwa, którego brak jest szczególnie odczuwalny przez dzieci, młodzież i dorosłych w ich codziennym życiu prywatnym i zawodowym. Współcześnie człowiek żyje w świecie ciągłych i szybkich zmian. W świecie oferującym wolność, swobodę czy chociażby bliższy kontakt z drugim człowiekiem. Ale jednocześnie jest to świat obierający poczucie bezpieczeństwa, niosący ze sobą wiele zagrożeń. Należy jednak pamiętać, że zagrożenia są nieodłącznym elementem życia człowieka. Zmienia się tylko ich rodzaj, natężenie i przyczyny ich powstawania. A także skutki, które prowadzą do narodzin poważnych dysfunkcji społecznych zarówno jednostek jak i całych grup. Spychając je bardzo często na margines życia społecznego.

Słowa kluczowe: człowiek, społeczeństwo, bezpieczeństwo, wyzwanie, zagrożenie

Summary: The article discusses the issues related to social security, which in modern times is of particular importance. This is just the kind of security, the lack of which is particularly felt by children, youth and adults in their everyday lives at home and at work. Today, man lives in a world of constant and rapid change. In a world that offers freedom, freedom or even closer contact with other people. But while this is the world picking a sense of security, bringing with them many risks. Note, however, that the risks are inherent in human life. Changes only the type, intensity and their causes. And also the effects that lead to the birth of severe social dysfunction, both of individuals and groups. Very often pushing them to the margins of society.

Keywords: man, society, security, challenge, threat

Czasy, w których obecnie przyszło nam żyć charakteryzują procesy, które w coraz większym stopniu warunkują stan rozwoju gospodarek setek państw współczesnych cywilizacji. Te przyspieszone wielopłaszczyznowe przemiany w drugiej połowie XX w., a szczególnie na przełomie stuleci i tysiącleci, wynikają z postępu naukowo-technicznego i organizacyjnego. Skumulowanego w ostatnich dziesięcioleciach w postaci rewolucji informacyjno-komunikacyjnej wyrażonej w skoncentrowanej formie globalnym „uderzeniem” Internetu. Gwałtowne przemiany w obszarze techniczno-technologicznym warunkują także przemiany w pozostałych sferach. Warunkujących rozwój społeczny, ekonomiczny, polityczny, kulturalny, kreując ogólnie-cywilizacyjny rozwój społeczeństwa.

Zmiany stanowią fundament naszego indywidualnego i zbiorowego życia, a także wszystkiego, co nas otacza, całej natury naszego istnienia. Jesteśmy świadkami nieustających procesów począwszy od

tych stopniowych, regularnych, ewolucyjnych poprzez gwałtowne, nieregularne, nieprzewidywalne czy wręcz rewolucyjne. W konsekwencji takiej dynamiki powstaje potrzeba dostosowania się zarówno jednostek ludzkich jak i całych społeczeństw a także organizacji gospodarczych, politycznych i kulturowych do zachodzących procesów. Dlatego też poszczególne podmioty muszą stale dokonywać radykalnych zwrotów w swoim myśleniu i działaniu, aby nadążyć wobec tempa przemian, jakie zachodzą w otoczeniu. Przed człowiekiem, jako istotą żywą wyróżniającą się spośród innych najwyższym rozwojem psychiki i życia społecznego, jedyną posiadającą kulturę i zdolną do jej tworzenia (Wojnarowski 2002) stoją olbrzymie wyzwania. Człowiek znajdujący się w okresie permanentnych zmian procesów społecznych, gospodarczych i cywilizacyjnych musi posiadać zdolności, które pozwolą mu przystosować się do nowej sytuacji. Globalne nieregularne zmiany podważyły tradycyjne i hierarchiczne struktury organizacyjne. Skuteczne w poprzednich epokach i wciąż jeszcze dominujące w praktyce, ale coraz mniej przydatne w okresie, który wymaga elastyczności i kreatywności na wszystkich szczeblach życia ekono-

Adres do korespondencji: Ewa Charymska, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy w Siedlcach, ul. Stanisława Konarskiego 2, 08-110 Siedlce, e-mail: ewa-charymska@wp.pl, tel: 25 644 20 95

micznego, społecznego i cywilizacyjnego. Zmiany w otoczeniu wymagają przeobrażeń ludzi, którzy zmuszeni są w swoim życiu zawodowym czasem nawet wielokrotnie zmieniać wykonywanie swego zawodu, a nawet sam zawód i ciągle uczyć się czegoś nowego. Kreatywność jest coraz częściej postrzegana, jako szansa i nadzieja gdyż jedynie człowiek posiada potencjalnie takie zdolności, aby przystosować się do permanentnych wydarzeń kreowanych przez współczesny świat. Pamiętajmy jednak, że ten elastyczny człowiek ma zarazem naturę konserwatywną, silnie podatną na rutynę i powtarzalność postaw i zachowań (Wajda 2011).

Dzisiejszy świat stawia przed człowiekiem inne niż tylko szkodliwe i niebezpieczne czynniki fizyczne, chemiczne, biologiczne, powodujące choroby zawodowe czy wypadki przy pracy. Choroby zawodowe, dotychczas postrzegane, jako różnego rodzaju kalectwa fizyczne, dziś kojarzą się coraz częściej z rozchwianiem emocjonalnym, stanami lekowymi czy depresją. Żyjemy w świecie ciągłych i szybkich zmian, w świecie, który oferuje wolność, swobodę, bliższy kontakt z drugim człowiekiem – głównie dzięki sieci szybkiej komunikacji i wręcz błyskawicznemu rozwojowi środków masowego przekazu, ale jest to zarazem świat odbierający poczucie bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo najogólniej określane jest, jako stan, w którym jednostka, grupa społeczna, organizacja, państwo nie odczuwa zagrożenia swego istnienia lub podstawowych interesów. Sytuacja bezpieczna to taka, w której istnieją formalne, instytucjonalne i praktyczne gwarancje ochrony. Tak ujmowane bezpieczeństwo przejawia się w obszarze psychicznym, osobistym, publicznym, finansowym, ekonomicznym, socjalnym czy międzynarodowym (Pieczywok 2012). Biorąc pod uwagę syntetyczne a więc uniwersalne rozumienie bezpieczeństwa, można stwierdzić, że w ujęciu podmiotowym bezpieczeństwo dotyczy:

- człowieka, jako jednostki, posiadającej system właściwych sobie wartości, które z jego punktu widzenia wymagają stosowanego zabezpieczenia, ochrony i obrony;
- grup ludzi (grup społecznych) sformalizowanych takich jak rodzina oraz niesformalizowanych (grupy etniczne, narodowościowe, wspólnoty religijne i wyznaniowe), lecz mających na ogół inne potrzeby, godne ochrony (obyczaje, normy społeczne, wierzenia), o różnej skali wielkości;
- różnych organizacji, tworzonych przez ludzi, działających na rynku, w sferze polityki lub innych formach aktywności społecznej;
- sformalizowanych i terytorialnie rozpoznawalnych struktur, kierujących się określonymi normami prawnymi, takich jak: gmina, powiat, województwo i przede wszystkim – państwo, a nawet grupa państw (Kitler 2011).

Bezpieczeństwo w życiu człowieka to podstawowy i konieczny warunek zdrowego i dobrze pojętego rozwoju, a także samorealizacji jednostki

w zbiorowości społecznej. Stan określany mianem bezpieczeństwa społecznego osiągany jest wtedy, gdy spełnione są cztery podstawowe warunki:

- zachodzi stan równowagi pomiędzy stabilnością i niestabilnością w sprawach dotyczących człowieka;
- występuje korzystna proporcja między tym, co przewidywalne a tym, czego przewidzieć nie możemy;
- nie zachodzą zmiany w osiągniętej życiowej działalności zawodowej, niekorzystne dla istotnych interesów i planowanych zamierzeń (krótko i długoterminowych) jednostki;
- nie występuje kontrola i ingerencja zewnętrzna w sferze uznawanych wartości i działań prywatnych.

W myśleniu o bezpieczeństwie spotyka się dwa zakresy jego rozumienia. „Wąskie” – przeciwieństwo zagrożenia – przedstawiane, jako brak zagrożeń, koncentruje się na analizowaniu oddziaływań podmiotu w celu ochrony przed zagrożeniami dla jego istotnych wartości wewnętrznych. Oraz „Szerokie” – traktowane, jako kształtowanie warunków umożliwiających osiągnięcie wysokiego stopnia prawdopodobieństwa przetrwania, posiadania i swobód rozwojowych podmiotu. W tym ujęciu dużą rolę odgrywa kreatywna aktywność podmiotu, jego zgodność do otwierania się i kooperacji z otoczeniem (Pieczywok 2012).

Bezpieczeństwo społeczne, jako jeden z głównych czynników bezpieczeństwa narodowego. Jest też bardzo silnie lansowane w świecie nauki, edukacji i polityki. Stanowi także często przedmiot politycznej gry wyborczej i bywa nadużywane w jego szczegółowych wymiarach w kampaniach politycznych i akcjach wyborczych. Deklarowane przez polityków działania na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa społecznego bardzo często doprowadzają do mamienia społeczeństwa, ale też bywa, że doprowadzają do kształtowania się coraz silniej postaw roszczeniowych i bezradnościowych. Nie oznacza to jednak, że kształtowanie warunków dla bezpieczeństwa społecznego należy bagatelizować i używać, jako narzędzia populistycznych działań (Trzpil 2013). W związku z powyższym, czym jest owo bezpieczeństwo społeczne?

Bezpieczeństwo społeczne obejmuje całokształt działań prawnych i organizacyjnych realizowanych przez podmioty rządowe (krajowe i międzynarodowe), pozarządowe i samych obywateli, które mają na celu zapewnienie określonego poziomu życia osobom, rodzinom i grupom społecznym oraz niedopuszczanie do ich marginalizacji i wykluczenia społecznego. Chodzi tu zwłaszcza o zapewnienie pomocy ludziom czasowo bądź trwale niezdolnym do pracy zawodowej, którzy znaleźli się na skutek własnej niezaradności w trudnej sytuacji życiowej, lub padli ofiarą niezależnych od nich zdarzeń losowych – pożar, powódź, inne klęski żywiołowe. Istotne znaczenie ma tutaj uwaga o konieczności wzmocnienia odpowiedzialności obywateli za los

własny i los rodzin, ponieważ walka z marginalizacją i nadrzędna rola państwa w tym procesie nie może kształtować postaw znanych, jako wyuczony syndrom bezradności. Polega on na stopniowym zatracaniu umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych i sięganie po pomoc instytucji pomocy społecznej w sytuacjach do tego nieuprawnionych. Istotnym elementem bezpieczeństwa społecznego jest tworzenie warunków rozwojowych, poprzez możliwość aktywnego uczestnictwa w edukacji, kulturze, szeroko rozumianym życiu społecznym. Bezpieczeństwo społeczne odnosi się także do poczucia wspólnoty, tworzenia więzi społecznych opartych na zaufaniu. Można, zatem powiedzieć, że bezpieczeństwo społeczne składa się z trzech komponentów (składowych):

- bezpieczeństwa socjalnego (odnoszącego się do minimalnych standardów socjalnych opisanych przez poziom minimalnych płac, dochodów, transferów – gwarantowanych w systemie prawa i wynikających z istoty demokratycznego państwa);
- bezpieczeństwa wspólnotowego (odnoszącego się do obszaru doznań i emocji, mające charakter psychofizyczny, subiektywne doznanie jednostki bycia częścią większej wspólnoty, społeczeństwa; poziom tego rodzaju bezpieczeństwa zależy od poziomu kapitału społecznego);
- bezpieczeństwa rozwojowego (odnoszącego się do ogólnych warunków rozwoju obywatela w danym państwie, współcześnie zależy ono głównie od poziomu kapitału ludzkiego, warunków instytucjonalnych, poziomu decentralizacji państwa i upodmiotowienia obywatela w systemie prawnym), (Leszczyński 2011).

Spółczesność zawsze dążyła do organizowania form życia ludzi i grup społecznych po to, aby poprawić ich funkcjonowanie, tworząc systemy, które mogły ułatwiać lepsze i bezpieczniejsze życie. Organizowane formy życia stały się podstawą trwania, rozwoju, zgodności i stabilizacji, ale też sprzeczności i konfliktów. Ludzie zrzeszając się dążą do osiągnięcia celu bądź też do zaspokajania swoich potrzeb. Pierwotną ideą bezpieczeństwa społecznego było dążenie do minimalizowania krzywdy i niesprawiedliwości społecznej poprzez różne formy społecznego działania. Dziś bezpieczeństwo społeczne odnosi się do zasady solidarności społecznej oraz zasady pomocniczości. Ma swoje odzwierciedlenie również w szeroko rozumianej integracji i działaniach na rzecz dobra wspólnego. Podkreślanie rangi bezpieczeństwa społecznego we współczesnym świecie jest nieodłącznie związane z dążeniem do poprawy, jakości życia i ochrony przed pojawiającymi się wraz z rozwojem cywilizacji nowymi zagrożeniami (Trzpił 2013). Zagrożenia są nieodłącznym elementem życia człowieka, zmienia się tylko ich rodzaj, natężenie, przyczyny powstawania oraz skutki, jakie wywołują. Należy pamiętać o tym, że zagrożenia mogą się pojawić w każdej chwili, a ich rodzaj i sto-

pień może się różnić w zależności od rozmiaru i lokalizacji społeczności. Czy to w wyniku interwencji w naturalne prawa przyrody, czy też w wyniku błędów i niedoskonałości procesów technologicznych stosowanych przez człowieka dochodzi do katastrof i awarii, których skutki pochłaniają ofiary i powodują olbrzymie straty (Skrabacz 2008). Zagrożenia naruszają bezpieczeństwo na wielu płaszczyznach życia społecznego. W wymiarze obiektywnym przeciwieństwem bezpieczeństwa jest zagrożenie natomiast w wymiarze subiektywnym strach i lęk. Lęk w sytuacji realnych zagrożeń, jest określany, jako dewiacja jednostkowa. Jeśli jednak lęk szerzy się wśród wielu członków społeczeństwa staje się faktem społecznym mającym swój obiektywny wyraz. Zagrożenia w ujęciu indywidualnym mogą mieć dwojaki wymiar: mogą występować niezależnie od jednostki lub mogą być zależne od działań jednostki, jeśli podejmuje ona zbyt duże ryzyko. W literaturze przedmiotu możemy spotkać się z następującą klasyfikacją zagrożeń:

1. Przyroda, czyli ekosfera. Naturalne środowisko określone, jako najstarsze źródło zagrożeń dla gatunku ludzkiego. Stanowi ono zagrożenie, jeśli ginie zniszczone i zdominowane przez człowieka, ale także, gdy dominuje nad człowiekiem powodując różnego rodzaju klęski żywiołowe.
2. Technika, czyli stworzona przez człowieka technosfera. Niesie ona zagrożenie, gdy jest niedoskonała, niesprawna, nieekonomiczna, ale także wówczas, gdy jest tak rozwinięta, że przerasta ona możliwości zrozumienia. Gdy przerasta ona możliwości obsługi i okiełznana i stwarza świat wykraczający poza sferę ludzką np. w architekturze, urbanistyce czy informatyce.
3. System społeczno-ekonomiczno-polityczny oraz uwarunkowania i zachowania konkretnych jednostek. W tym:
 - Zorganizowana przemoc: wojny, zbrojne konflikty, represje, system prawny ograniczający wolność, czy też niepraworządność.
 - Ekonomiczna walka o byt między konkurującymi ze sobą producentami na rynku oraz odpowiednik tej walki w innych sferach życia, co tworzy psychologiczny efekt dżungli.
 - Wyzysk i alienacja w pracy.
 - Nadmierne natręctwo instytucji ingerujących w życie prywatne jednostki i rodziny, naruszających dla zdrowia psychicznego intymność, nawet wówczas, gdy celem tych ingerencji jest dobro człowieka.
1. Tempo zmian, ich nierównomierność i różnokierunkowość określana, jako niekorzystny dla ludzkiej psychiki szok przyszłości. Tu również zagrożenia wynikają z cyklicznych załamań gospodarki czy wreszcie różnego rodzaju napięcia wywołane przez lokalne krótkookresowe, zwiększone tempo wydarzeń (Leszczyński 2011). Agresja innych jednostek, czyli wystę-

pujące we wszystkich epokach i systemach zachowania patologiczne, przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu i mieniu, nietolerancja, nienawiść i zawiść skierowane przeciwko innym ludziom.

2. Sama osoba zagrożona, która staje się niekiedy zagrożeniem dla siebie, czasem wbrew własnej woli, a czasem w wyniku dokonanego wyboru. Źródłami zagrożenia mogą być:

- organizm jednostki, jako całości psychofizycznej, jego niedomagania wrodzone i nabyte;
- czyny jednostki godzące w dobro i interesy innych osób lub systemy ze względu na grożące za nie odpowiedzialność czy lęk;
- czyny jawnie autodestrukcyjne, w przypadku samobójców, alkoholików, czy różnego rodzaju zachowania odnoszące się do ignorancji z niebezpieczeństwem;
- czyny jednostki konstruktywne, podejmowane w celu zwiększenia przyszłych korzyści, mimo niepewności sukcesu i mimo zagrożenia przegrana.

Przedstawiona powyżej klasyfikacja zagrożeń pokazuje jak wiele czynników może zachwiać poczuciem bezpieczeństwa jednostek, a także całej grupy społecznej, gdy życie tych jednostek, a także całej grupy społecznej jest uzależnione od czynnika, który nie daje jakiegokolwiek możliwości zmiany zaistniałego stanu rzeczy. Do mechanizmów regulujących zachowania człowieka należą między innymi różnego rodzaju potrzeby, uczucia i motywacje. Działania człowieka, prowadzące do osiągnięcia postawionych celów, są głównie regulowane przez jego osobowość. Wpływ na działalność człowieka ma między innymi środowisko przyrodnicze, społeczne i kulturowe (Siwik 2013).

Analizując piramidę potrzeb Abrahama Harolda Masłowa można wychwycić pewną zależność. Otóż niezaspokojenie potrzeb niższego rzędu (potrzeby filozoficzne, bezpieczeństwa) uniemożliwia zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu. Człowiek głodny, jeśli w dodatku zagrożone jest jego życie i zdrowie, traci zainteresowanie osiągnięciem prestiżu społecznego, bądź czerpaniem przyjemności ze słuchania chociażby muzyki czy oglądania filmów. Nasilenie potrzeb i sposób ich zaspokajania różni się u poszczególnych osób, a także może zmieniać się z wiekiem. Ponadto potrzeby wyższego rzędu pojawiają się stopniowo wraz z rozwojem człowieka. Indywidualna jest również sama hierarchia potrzeb, gdyż zależy ona od typu osobowości, bądź też przekonań. Należy pamiętać, że niezaspokojenie potrzeb wywołuje stan braku. Który może prowadzić do kumulacji różnych trudnych sytuacji w życiu jednostek i ich rodzin. Krytyczne sytuacje życiowe pojawiają się wówczas, gdy zagrożone jest życie, zdrowie, byt materialny, godność osobista a człowiek staje w obliczu niezaspokojenia podstawowych potrzeb. Często przy tym nieoczekiwanie oraz wobec konieczności podejmowania decyzji o dużym stopniu ryzyka

zawodzą dotychczasowe mechanizmy adaptacyjne. Mamy wtedy do czynienia z destabilizacją, zaburzeniami funkcjonowania. Ludzie często w przypadku załamania dotychczasowej drogi życiowej nie potrafią samodzielnie znaleźć rozwiązania i wyjścia z zaistniałej sytuacji (Siwik 2013). W związku z powyższym nasuwa się pytanie czy współcześnie musimy obawiać się o zaspokojenie naszych potrzeb? Przecież żyjemy w świecie globalnych procesów niosących z sobą niewyobrażalne przemiany we wszystkich najważniejszych sferach działalności człowieka: ekonomicznej, technologicznej, politycznej, bezpieczeństwa, ekologicznej i kulturowej. Rozszerzanie się demokracji, swobodny przepływ kapitału, towarów, usług i wiedzy, rozwój gospodarki rynkowej upowszechnianie świadomości ekologicznej, zrozumienia wyzwań globalnego rozwoju oraz ogromny wzrost roli przemysłu tzw. wysokiej techniki. Wpływa na przyspieszenie rozwoju cywilizacyjnego świata, wzrost dobrobytu, znoszenie barier między narodami, wzajemne uczenie się i inspirowanie (Jemioło 2002). Ale czy tak jest w rzeczywistości? Stabilny i sprawny system ochrony zdrowia. Demoralizacja młodego pokolenia przez niekontrolowaną agresję mediów, krzewiących antyspołeczne i antynarodowe wartości i wzory zachowań. Radykalna poprawa opieki nad osobami starszymi i niesprawnymi, zwalczanie korupcji. Prorodzinna polityka państwa zapewnijająca dodatni przyrost demograficzny. To wyzwania, potrzeby i problemy, z którymi współcześnie boryka się wiele państw (Jakubczak i in. 2008).

Bez wątpienia zagrożenia mają istotny wpływ, na jakość i standard życia ludzi, a co za tym idzie na poziom rozwoju cywilizacyjnego każdego państwa. Jednym z nich jest bezrobocie, które stanowi dotkliwą kwestię z jaką musi się zmierzyć niejedno społeczeństwo.

Bardzo często jego skutki są katastrofalne dla egzystencji poszczególnych społeczeństw. Literatura przedmiotu, do której należy zaliczyć prace ekonomistów, socjologów, psychologów, specjalistów z zakresu polityki społecznej, prawników oraz statystyków, zawiera wiele propozycji definiowania bezrobocia oraz osoby bezrobotnej. Trudno jednak znaleźć wspólną definicję bezrobocia możliwą do powszechnej akceptacji. Przyczyną takiej sytuacji jest złożoność tego zjawiska i wielowymiarowość. Bezrobocie to stan charakteryzujący się brakiem możliwości zarabiania na życie za pomocą społecznie akceptowalnych środków, to różnica między potencjalną wielkością siły roboczej, czyli ogółem zdolnych do pracy, a aktualną liczbą osób zagospodarowanych przez rynek pracy. To sytuacja, w której część zasobów pracy w wieku produkcyjnym jest skłonna podjąć pracę, a nie znajduje zatrudnienia. Miernikiem jest stopa bezrobocia wyrażająca stosunek bezrobotnych do liczby ludności aktywnej zawodowo. Bezrobocie można też tłumaczyć, jako efekt nierównowagi pomiędzy podażą a popytem na pracę.

Bezrobocie, jako zjawisko makroekonomiczne i makrospołeczne można analizować w dwóch kategoriach. W ujęciu podmiotowym, – jako stan bezczynności zawodowej osób zdolnych do pracy i zgłaszających gotowość do jej podjęcia, dla których podstawą egzystencji są dochody z pracy. Natomiast w ujęciu przedmiotowym, – jako kategoria analityczna rynku pracy, będzie oznaczało niezrealizowaną podaż pracy, będącą rezultatem nierównowagi między podażą siły roboczej (zasobów ludzkich) a popytem na pracę, czyli chłonnością zatrudnienia w gospodarce (Gieryszewski 2013).

Bezrobocie, jako kwestia społeczna dotyczy dużych grup społecznych, wśród których dochodzi do kumulacji negatywnych cech położenia materialnego, społecznego i politycznego. Negatywne konsekwencje braku pracy odczuwa nie tylko bezrobotny i jego rodzina, ale całe społeczeństwo. Bezrobocie prowadzi bezpośrednio do uaktywnienia się takich kwestii społecznych jak ubóstwo i bieda, a także trudności w dostępie do edukacji i opieki zdrowotnej oraz rozszerzenia się wielu zjawisk patologicznych, powodując pogłębianie się poczucia niepewności i zagrożenia bezpieczeństwa socjalnego jednostek, rodzin, grup społecznych, a także społeczności lokalnych. Bezpośrednią konsekwencją długotrwałego braku pracy jest rodzenie się ubóstwa, tj. pauperyzacja rodzin, które wcześniej radziły sobie same w sferze ekonomicznej, a dotknięte bezrobociem pozostają na utrzymaniu państwa. Konieczność ograniczenia wydatków powoduje zmniejszenie ilości i jakości wyżywienia w wielu rodzinach, co często prowadzi do niedożywienia a nawet głodu. Bezrobocie wywołuje też negatywne skutki w zakresie psychospołecznym. Często samo zjawisko uważane jest za klęskę życiową, co wpływa na poczucie własnej wartości, użyteczności, lęku o przyszłość oraz utraty dotychczasowej pozycji w środowisku lokalnym (Skrabacz 2012).

Motywy o charakterze ekonomicznym, skłonność do poprawy warunków życia są także najsilniejszymi determinantami procesów migracyjnych. Migracja tak jak każde zjawisko posiada dodatnie i ujemne konsekwencje swego istnienia. Zarówno dla migrantów i ich rodzin jak i dla społeczności lokalnej. Z jednej strony migracja daje szansę na podniesienie standardu życia, sfinansowanie bieżących wydatków, możliwość podjęcia pracy, poznanie obcego języka, kultury itp. ale z drugiej niesie grupie migrantów pracę poniżej kwalifikacji – deprecjację kapitału ludzkiego, życie na krawędzi „dwóch światów”, rozstanie z rodziną, bliskimi czy też rozpad związków małżeńskich.

Migracja a zwłaszcza migracja nielegalna to także zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa objawiające się:

- wzrostem obciążenia budżetu państwa (ulegają zwiększaniu wydatki państwowe związane z utrzymaniem nielegalnych imigrantów, ośrodków, w których przebywają, służb przeciwdziałających migracji);

- przenoszeniem konfliktów z krajów pochodzenia imigrantów na terytorium państw przyjmujących (możliwość wykorzystania środowisk imigracyjnych, jako zaplecza logistyczno-finansowego dla grup rebeliantów lub terrorystów),
- wzrostem negatywnych zjawisk (przestępczości, prostytucji, żebractwa wywołanym napływem dużych grup pozbawionych środków do życia – zjawiska te wśród imigrantów występują kilkukrotnie częściej niż wśród ludności rodzimej),
- pojawianiem się zorganizowanych grup przestępczych (trudniących się organizowaniem nielegalnej migracji i czerpaniem dużych zysków z tego precedensu),
- nasilaniem procesu kryminalizacji (nawiązywanie kontaktów ze zorganizowaną przestępczością znacznej liczby obywateli własnego państwa).

Problem migracji można łączyć z nasileniem społecznie odczuwalnych zagrożeń związanych ze wspomnianą już przestępczością czy terroryzmem. Jednak z drugiej strony zdolność absorbowania fal migracyjnych może być też postrzegana przez państwo w kontekście potencjału ludzkiego w kategoriach kapitału i wiedzy. Pozyskiwanie nowych aktywnych obywateli, gotowych do uczestnictwa w kształtowaniu obowiązującego systemu wartości oraz zaakceptowania obowiązującego porządku prawnego, wiąże się wówczas z czynnikiem dynamizującym gospodarkę (Gieryszewski 2013).

Rozpatrując złożony problem bezpieczeństwa społecznego oraz analizując społeczeństwo pod względem pozycji zawodowej i społecznej, cech społeczno-demograficznych oraz warunków życia i zamieszkania, można wytypować grupy ludzi mających największe problemy z osiągnięciem stanu bezpieczeństwa społecznego. Ze względu na pozycję zawodową, społeczną grupą najbardziej podatną na zagrożenia społeczne są osoby:

- zatrudnione w przedsiębiorstwach, które są z różnych przyczyn przeznaczone do likwidacji. Osoby te żyją w ciągłym zagrożeniu, godząc się na niskie i nieregularne wynagrodzenia;
- utrzymujące się z pracy w sferze budżetowej, zwłaszcza pracownicy publicznej służby, zdrowia, oświaty, kultury sądownictwa, administracji. Wraz z degradacją materialną nastąpił spadek prestiżu zawodowego i pozycji społecznej, a przez to zwiększyły się możliwości korupcji i przestępczości wśród tych osób;
- utrzymujące się z pracy na roli ze względu za złą sytuację rolnictwa w kraju. Zjawisko to potęguję fakt pozostawienia na obszarach dawnych PGR-ów około 370 tys. osób bez możliwości zatrudnienia w innych dziedzinach gospodarki.

Biorąc pod uwagę kryterium społeczno-demograficzne najmniej odporne na zagrożenia społeczne są:

- rodziny wielodzietne oraz rodziny niepełne z przewagą matek samotnie wychowujących dzieci;
- osoby upośledzone umysłowo i fizycznie;
- dzieci i młodzież wychowujące się w rodzinach patologicznych;
- osoby starsze, utrzymujące się z emerytur i rent poniżej minimum socjalnego;
- osoby z różnych przyczyn „wypaczone” społecznie, narażone na bezdomność, alkoholizm, narkomanię, prostytucję itp.

Z uwagi na warunki życia a przede wszystkim uwarunkowania lokalne prawdopodobieństwo znalezienia się w bardzo trudnej sytuacji życiowej występuje wśród mieszkańców regionów;

- najuboższych ekonomicznie;
- najwyższym bezrobociu;
- dotkniętych klęskami naturalnymi, ekologicznymi (pożary, powódzie, inne), (Grzywna 2012).

Zjawisko zagrożeń społecznych nie odnosi się do pojedynczych osób, a co najmniej grupy ludzi lub danego zbiorowiska osób. Nie oszczędza także podstawowej komórki społecznej, jaką stanowi rodzina. Rodzina odgrywała i odgrywa ważną rolę w dawnym i współczesnym społeczeństwie. Jej rola wynika z jej naturalnego charakteru. Jest konieczna, trwała i uniwersalna, bo wynika z podziału ludzi na dwie płci i biopsychicznej konieczności ich zespolenia. Spełnia także pierwotną rolę w rozwoju wszelkich form życia społecznego. A we współczesnym świecie powinna spełniać szczególną funkcję niwelatora wstrząsów, będąc tym samym filtrem i pomostem. Powinna chronić dorastające pokolenie przed zbyt brutalnym zetknięciem się z rzeczywistością, powinna być przekaznikiem kultury w środowisku, w którym dziecko żyje, powinna w zakresie teorii stanowić bazę, w której mogłoby ono rzucać się w wir świata bardziej bezosobowego, rozciągającego się poza domem. Wszechstronność wpływu rodziny polega na tym, że socjalizuje ona młodych i dorosłych członków. Zakładając rodzinę podejmują oni szereg nowych ról, nabywają doświadczeń, które często powodują głębokie przeobrażenia w strukturze osobowości. Jest, więc ta fundamentalna komórka organizmem żywym, dynamicznym, ulegającym ciągłym przeobrażeniom. Rodzina jest podatna na wpływy środowiska zewnętrznego, sama również je kształtuje poprzez ciągłe interakcje z otoczeniem. Jest także istotnym elementem warunkującym rozwój życia emocjonalnego. Zaspokajanie potrzeb psychospołecznych dziecka, takich jak: miłość, poczucie bezpieczeństwa, zrozumienie, czułość, radość. Zaspokojenie wymienionych potrzeb w dzieciństwie ma doniosłe znaczenie dla wyznaczania kierunku osobowości. Od prawidłowego rozwoju emocjonalnego dziecka w dzieciństwie zależy, czy dorosły człowiek będzie zdolny do przyjaźni, miłości czy będzie koleżeński, uczynny, dojrzały społecznie, aktywny i samodzielny. Członkowie rodziny muszą tworzyć, zdobywać

środki materialne do życia, angażować się i działać dla tworzenia ogniska domowego, domu jego wyposażenia, wykonywać pracę zawodową, by zapewnić rodzinie utrzymanie (Fehler 2009). Ale czy utrzymanie rodziny jest obecnie czymś prostym i bezproblemowym? Weźmy pod uwagę kwestie dotyczącą chociażby płacy minimalnej. Bardzo często traktowanej, jako pewien gwarant bezpieczeństwa społecznego. Płaca minimalna stanowi też ważny wyznacznik bezpieczeństwa społecznego, ponieważ jej poziom decyduje o samodzielności ekonomicznej części gospodarstw domowych. Zwłaszcza tych, które narażone są na trwanie w biedzie, chociażby ze względu na niski poziom kwalifikacji zawodowych, czy wyłączenie z różnych względów niektórych członków gospodarstwa domowego z aktywności zawodowej. Poziom płacy minimalnej stanowi także wyznacznik do decyzji o aktywności zawodowej ludności i uczestnictwie w rynku pracy, a to właśnie uczestnictwo w rynku pracy stanowi ważny element budowania bezpieczeństwa społecznego. Kwestie płacy minimalnej reguluje szereg aktów prawa międzynarodowego i krajowego, a także konwencji międzynarodowych, w tym dokumenty MOP.

Wstęp do Konstytucji Międzynarodowej Organizacji Pracy z 28 czerwca 1919 r., mówi, że pokój powszechny i trwałe może być zbudowany jedynie na zasadach sprawiedliwości społecznej, a pewne warunki pracy są dla wielkiej liczby ludzi niesprawiedliwe, powodując nędzę i niedostatek, co rodzi niezadowolenie zagrażające pokojowi i harmonii powszechnej. Dlatego konieczne wydaje się polepszenie szeregu warunków pracy, w tym zagwarantowanie zarobku, zapewniającego przyzwoite utrzymanie. Istnieje wiele argumentów przemawiających za utrzymaniem płacy minimalnej należą do nich: zapobieganie wyzyskowi, zwalczanie biedy wśród pracowników, zapobieganie dyskryminacji ze względu na określone cechy demograficzno-społeczne pracowników, motywowanie ludności do podejmowania pracy zawodowej i uniezależnienie się osób pobierających świadczenia społeczne od pomocy finansowej państwa, wzrostu produktywności pracy, zwalczanie nieuczciwej konkurencji, polegającej na oferowaniu produktów po zaniżonych cenach dzięki obniżonym ponad wszelką miarę wynagrodzeniom (Leszczyński 2011).

W Polsce zakładanie rodziny jeszcze do niedawna było powszechnie przyjętym sposobem życia. W latach siedemdziesiątych w związku małżeńskim pozostawało około 90 % kobiet i 85% mężczyzn w wieku 30-39 lat. Według danych głównego Urzędu statystycznego (GUS) w roku 1970 zawarto ponad 280 tys. małżeństw, spośród których 34, 5 tys. zakończyło się rozwodem. W roku 2003 zawiązało się ponad 195 tys. małżeństw, z których rozpadło się ponad 48 tys., a w 2009 roku liczba małżeństw wyniosła 256 tys., z czego rozwodem zakończyło się 65 tys. Nie dziwi, zatem fakt, że rozpad rodziny przyczynia się do zmiany jej modelu, już nie tylko

z rodziny wielodzietnej na małodzietną, ale coraz częściej na osoby żyjące w pojedynkę, ewentualnie samotnie wychowujące potomstwo. Według GUS w 1970 roku w małżeństwie urodziło się 520 tys. dzieci, a poza nim 27 tys. W roku 2003 dzieci urodzonych w małżeństwie było 295 tys., a poza nim 55 tys., natomiast w ostatnich latach ok. 20 proc. dzieci rodzi się ze związków pozamałżeńskich, z czego w miastach prawie 16 proc. Wraz z kryzysem rodziny rozpoczął się również kryzys rodzicielstwa, czego wymiernym efektem jest narastająca katastrofa demograficzna. Jak podają demografowie, aby było możliwe proste zastępowanie pokoleń, na kobietę winno przypadać dwa i jednaście setnych (2, 11) dziecka. Odnotowana w 2009 roku liczba urodzeń jest w dalszym ciągu mniejsza o 40 proc. w stosunku do wielkości rejestrowanych podczas ostatniego wyżu demograficznego, przypadającego na połowę lat osiemdziesiątych. Podkreślenia wymaga również fakt, że coraz częściej kobiety preferują łączenie pracy zawodowej z macierzyństwem, co winno następować przy wydatnej pomocy państwa poprzez regulacje prawne umożliwiające takie postępowanie oraz społeczeństwa akceptującego taki model życia. W szeroko pojętym interesie państwa leży, zatem sprawa ułatwienia kobietom podjęcia decyzji o macierzyństwie, tak, aby nie obawiały się, że taki wybór pozbawi je możliwości kontynuowania pracy zawodowej. Przytoczone powyżej argumenty wskazują, jak silny wpływ na poziom bezpieczeństwa społecznego, ale również bezpieczeństwa narodowego ma demografia i procesy w niej zachodzące. Co istotne, zwiększenie i ustabilizowanie poziomu urodzeń jest procesem długofalowym, który wymaga od państwa prowadzenia szczególnie ostrożnej polityki prorodzinnej, tak, aby osoby decydujące się na macierzyństwo, nie pozostały same na tym etapie życia, co w największym stopniu odczuwają dzieci (Skrabacz 2013).

Ewolucja uwarunkowań ekonomicznych, zmiany w czasie wielkości ekonomicznych, jak wspomniana płaca minimalna, minimalny dochód do dyspozycji, minimum biologiczne, a także punkty odniesienia takie jak zakres oferowanych usług społecznych: służba zdrowia, edukacja, kultura czy wreszcie, jakość zamieszkania kreują także pojęcie wykluczenia społecznego. Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski definiuje wykluczenie społeczne, jako: brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a szczególnie dla osób ubogich. Jest to sytuacja lub znacznie utrudniająca jednostce lub grupie zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób. Wykluczenie społeczne rozpatrywać można z punktu widzenia jednostki, bądź wspólnoty takiej jak rodzina, grupa zawodowa, mieszkańcy określonego terytorium. Wykluczenie społeczne dotyczy zwłaszcza osób,

rodzin i grup dotkniętych: ubóstwem materialnym, niekorzystnymi procesami społecznymi, brakiem wykształcenia umożliwiającym im osiągnięcie normalnej pozycji społecznej, niedoborem odpowiedniego poziomu kwalifikacji warunkującego wejście na rynek pracy, dyskryminacją, zarówno wskutek niedorozwoju odpowiedniego ustawodawstwa, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów utrudniających normalne funkcjonowanie w społeczeństwie. Wykluczenie społeczne można rozpatrywać również, jako wykluczenie strukturalne, fizyczne i normatywne. Na wykluczenie strukturalne wpływa miejsce zamieszkania, a także posiadanie dochodów poniżej granicy ubóstwa. Wykluczenie fizyczne jest związane z wiekiem, niepełnosprawnością, poziomem wykształcenia rodziców. Wykluczenie normatywne to konflikty z prawem, zjawiska patologii, brak odpowiedniej legislacji w odniesieniu chociażby do migrantów. Ale to także inne problemy. Opierając się na danych Komisji Europejskiej za lata 2009 i 2010 warto także pokreślić, iż trudna sytuacja społeczna i materialna dotyka w Polsce dzieci i młodzież do 17 roku życia. Zgodnie z tymi danymi w Polsce biedą dotkniętych jest ok. 2 mln dzieci i młodzieży. Wypada postawić pytanie, jakie są szanse rozwoju młodego pokolenia i jakie postawy będą dominować wśród młodzieży? Czy nie grozi nam kumulacja frustracji, beznadziei w grupach dotkniętych marginalizacją, nasilenie patologii, a także erozja wartości propaństwowych? Wykluczenie społeczne niesie za sobą zagrożenie związane z powielaniem modelu i dziedziczeniem biedy, dziedziczeniem pewnych cech warunkujących pokoleniowy charakter wykluczenia. Zarządzenie temu problemowi z jednej strony wydaje się proste. Chociażby poprzez podjęcie szeregu działań zarówno w skali makro, jak również na szczeblu regionalnym i lokalnym. Do działań, które mogłyby przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu możemy zaliczyć: zwiększenie uczestnictwa dzieci w wychowaniu przedszkolnym, radykalne ograniczenie skrajnego ubóstwa, rekompensowanie deficytów rozwoju intelektualnego i sprawnościowego dzieci, ograniczenie tendencji do wzrostu różnic dochodowych, ograniczenie długo okresowego bezrobocia, zmniejszenie bezrobocia młodzieży, zwiększenia poziomu zatrudnienia wśród osób niepełnosprawnych, upowszechnienie kształcenia ustawicznego, wydłużenie przeciętnego dalszego trwania życia w sprawności, powszechne ubezpieczenie zdrowotne, wzrost dostępności tanich mieszkań, dostęp do pracowników socjalnych, rozwój pomocy środowiskowej, zaangażowanie obywateli w działalność społeczną, dostęp do informacji obywatelskiej i poradnictwa (Leszczyński 2011). Ale czy tego typu działania zawsze są realizowane i nadzorowane przez państwo w sposób, który daje poczucie bezpieczeństwa?

Wszystko, co czyni państwo, czyni dla dobra społeczeństwa – zapewniając mu warunki trwania, przetrwania i rozwoju. Zarówno prowadząc

politykę zagraniczną jak i wewnętrzną, finansową, gospodarczą czy edukacyjną ma na celu określony dobrostan ludzi, których reprezentuje. Ta obiektywna działalność państwa jest postrzegana i odczuwana przez poszczególne jednostki i grupy społeczne. Nadają one jej subiektywnego znaczenia i oceniają ją z perspektywy interesów własnych, grupowych i narodowych. Mogą one odmiennie doświadczać działalności państwa, lecz w obrębie tego zróżnicowania występuje zwykle pewna zgodność definiowania podstawowych kwestii. W takim rozumieniu, każda działalność państwa stwarza sytuacje wywołujące u jednostek czy grup społecznych poczucie bezpieczeństwa, pewności i optymizmu lub też zagrożenia, niepewności zniechęcenia i frustracji. Od tych subiektywnych ocen zależy reakcja społeczności na działania podejmowane przez państwo. Jeżeli jakaś grupa nie dostrzega w warunkach panujących w państwie szans rozwoju dla siebie czy też ma poczucie upośledzenia pod względem dostępu do należnych jej dóbr, okazuje swe niezadowolenie i przyjmuje różne strategie postępowania, aby zmienić niekorzystny dla siebie stan rzeczy. Te działania mogą godzić w dobro innych społeczności, utrudniać wypełnianie funkcji przez państwo, a przez to destabilizować strukturę społeczną i być zagrożeniem dla stabilności i bezpieczeństwa zarówno jednostek jak i całej społeczności. Funkcjonowanie jednostek i społeczności w obrębie jednego państwa wymaga, więc zapewnienia każdej z nich określonego poziomu dobrostanu. Co najmniej takiego, aby ich aktywność ukierunkowana była na poprawę własnej sytuacji i pracę dla dobra wspólnego, a nie na destabilizację struktury społecznej i ograniczenie szans rozwojowych pozostałej części społeczeństwa. W takiej sytuacji może dojść do gloryfikowania interesów jednych grup kosztem innych czy też egalitaryzacji społeczeństw. Grozi to w pierwszym przypadku wystąpieniem konfliktów, w drugim zaś osłabieniem ludzkiej aktywności.

Wśród czynników oddziaływania państwa na bezpieczeństwo społeczne niewątpliwie dużą rolę do spełnienia ma polityka społeczna. Rozumiana nie tylko, jako przeciwdziałanie określonym zagrożeniom, ale przede wszystkim w kategoriach kreowania godnego społeczeństwa i państwa, będącego prawdziwą ojczyzną dla wszystkich jego obywateli. Ważnym obszarem kreowania oblicza społeczeństwa jest edukacja. Powinna być ona czynnikiem przygotowującym ludzi do współzawodnictwa w ramach gospodarki rynkowej, ale także wprowadzać w świat wartości społecznych niezbędnych do współżycia w demokratycznym społeczeństwie. Bezpieczeństwo społeczne to wynik procesów i zjawisk społecznych, niebędących w zasięgu możliwości jedynie oddziaływań administracyjnych. Przykładem tego są sieci wsparcia społecznego. Ich funkcjonowanie opiera się na wzajemnych relacjach między ludźmi wchodzącymi ze sobą w interakcje i przekonanych o gotowości udzielania sobie pomocy w różnych sytuacjach. Sieci te odgry-

wają niezwykle ważną rolę w kreowaniu poczucia bezpieczeństwa oraz jakości życia, a przecież nie dają się ująć w ramy żadnej polityki społecznej, nawet tej realizowanej na szczeblu lokalnym. Istotne są, więc spontaniczne procesy wynikające z natury życia społecznego.

Należy jednak przyznać, że państwo poprzez lansowanie określonych systemów wartości może w jakimś zakresie kreować lub niwelować te naturalne skłonności. Powinno spełniać rolę sprawiedliwego arbitra, nie dopuszczającego do nieuczciwej gry pomiędzy podmiotami i oceniającego ich działalność z perspektywy dobra społeczności. W przeciwnym razie duże grupy społeczne, kiedy mają poczucie, że zostały wypchnięte poza społeczeństwo, gdy odczuwają, że pozbawiono je szansy udziału w normalnym życiu, gdy nie mają możliwości spełnienia swych aspiracji, to zaczynają się buntować przeciwko takim porządkom a jednocześnie mogą dążyć do ich zniszczenia (Jakubczak i in. 2008).

Wadliwe relacje pomiędzy jednostkami, czy też jednostkami a społecznością oraz powszechna akceptacja norm społecznych godzących w dobro wspólne, to dla narodu i państwa nie mniej groźne zjawiska niż zewnętrzne czynniki destabilizujące państwo. Nie ulega wątpliwości, że każdy z nas odczuwa potrzebę poczucia bezpieczeństwa zarówno w domu jak i innych miejscach, które warunkują jego funkcjonowanie w danej strukturze społecznej. Oczekujemy chociażby gwarancji dobrej i godnej pracy. Pracy zgodnej z naszym wykształceniem i posiadanymi kwalifikacjami, która w przyszłości zaowocuje w postaci pewnej i godnej człowieka emerytury. Dlatego też państwo będące gwarantem porządku oraz bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, aby osiągnąć akceptowany stan i poziom bezpieczeństwa społecznego, powinno tworzyć warunki niezbędne i konieczne do realizacji zadań z tego zakresu. Pamięając jednocześnie o tym, że pokój społeczny stanowi siłę państwa i niezbędny warunek rozwoju każdego społeczeństwa.

Literatura:

1. Fehler W. (2009), *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*. Arte, Warszawa.
2. Gieryszewski J. (2013), *Bezpieczeństwo społeczne. Studium z zakresu bezpieczeństwa narodowego*. Difin, Warszawa.
3. Grzywna Z. (2012), *Bezpieczeństwo i zagrożenia w aglomeracjach*. Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, Katowice.
4. Jemioło T. (2002), *Globalizacja i jej wpływ na procesy integracyjne*, W: *Integracja europejska*. Biblioteczka „Wojska i Wychowania”, Warszawa, s. 10-23.
5. Kitler W. (2011), *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe uwarunkowania. System*. AON, Warszawa.

6. Leszczyński M. (2011), *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*. Difin, Warszawa.
7. Pieczywok A. (2012), *Edukacyjny aspekt bezpieczeństwa człowieka*, W: S. Jaczyński, M. Kubiak, M. Minkina, (red.), *Współczesne bezpieczeństwo polityczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Warszawa- Siedlce, s. 403-417.
8. Jakubczak R., Marczak J., Gąsiorek K., Jakubczak W., (red.) (2008), *Podstawy bezpieczeństwa Polski w erze globalizacji*. AON, Warszawa.
9. Skrabacz A. (2012), *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
10. Skrabacz A. (2013), *Pojęcie, typologia i uwarunkowania bezpieczeństwa społecznego w XXI wieku*, W: M. Kubiak, M. Minkina, (red.), *Współczesne bezpieczeństwo społeczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Warszawa-Siedlce, s. 29-50.
11. Siwik K. (2013), *Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego w XXI wieku*, W: M. Kubiak, M. Minkina, (red.), *Współczesne bezpieczeństwo społeczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Warszawa-Siedlce, s. 103-120.
12. Trzpil A. (2013), *Uwarunkowania bezpieczeństwa społecznego w aspekcie dobra wspólnego*, W: M. Kubiak, M. Minkina, (red.), *Współczesne bezpieczeństwo społeczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Warszawa-Siedlce, s. 85-102.
13. Wajda A. (2011), *Globalizacja. Społeczeństwo i rozwój*. Instytut wydawniczy „Książka i Prasa”, Warszawa.
14. Wojnarowski J. (red.) (2002), *Wielka Encyklopedia PWN*. Wydawnictwo Naukowe PWN, t.6, Warszawa.

THE DILEMMA OF SPIRITUAL AND MORAL PERSONAL DEVELOPMENT OF MODERN STUDENT-ATHLETES

DYLEMAT DUCHOWEGO I MORALNEGO ROZWOJU OSOBISTEGO WSPÓŁCZESNEGO STUDENTA-SPORTOWCA

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Elena Zakolodnaya

Belarusian State University of Physical Culture in Minsk

Zakolodnaya E. (2015), *The dilemma of spiritual and moral personal development of modern student-athletes*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 14-18.

Summary: The practice of doing sports during adolescent years abounds in situations which may cause unacceptable behavior, such as rudeness, selfishness, vanity, etc. Observations of coaches' work reveal that athletes' planned and systematic spiritual and moral education is often neglected in the training process. However, preventing and combating negative manifestations in sport is possible primarily with the help of spiritual and moral education and one of its most important missions, i.e. building beautiful human relationships. The most helpful tool in education seems to be a proper analysis of parenting situations that form the basis for metaphorical work.

Keywords: spirituality, morality, personal development, athlete, student, religion, culture

Streszczenie: W praktyce uprawiania sportu zdarzają się sytuacje, które mogą wywołać nieakceptowane zachowania (grubiaństwo, egoizm, próżność i inne). Obserwacje badawcze pracy trenerów wskazują, iż w procesie treningowym nie poświęca się należytej uwagi planowemu i systematycznemu wychowaniu sportowców. W działaniach profilaktycznych w zwalczaniu negatywnych zachowań w sporcie powinno się stosować przede wszystkim duchowo-moralne wychowanie, którego jednym z ważniejszych celów jest pielęgnowanie pozytywnych relacji interpersonalnych. Ponadto, ważnym środkiem wychowawczym jest dokonanie analizy sytuacji pedagogicznych, które mogą być oparte na uniwersalnym przesłaniu wielu utworów literackich. Umiejętność zastosowania w wychowaniu sportowym dydaktycznych funkcji przypowieści może wpłynąć na osiągnięcie większej efektywności w procesach edukacyjno-wychowawczych i treningowych, wypracowanie odporności na niestandardowe sytuacje wychowawcze (często konfliktowe), które są tak charakterystyczne dla aktywności sportowej i związanych z nią ciągłych przeciążeń i stresów.

Słowa kluczowe: duchowość, moralność, kształtowanie osobowości, sportowiec, student, religia, kultura

Relevance of athletes' spiritual development

The dilemma to be solved by both humans and each individual start at birth. Being born in the conventional sense of the word is just the beginning of 'birth' in its broader one. The whole life of an individual is a process of transforming one's nature and awaking human potential. Sports activities can either help or hinder a human's spiritual development. The choice between fame, material wealth, which is not always achieved in an honest way, and the desire to remain honest and faithful to oneself in any situation (but with a risk of losing titles and material benefits) is unacceptable for many athletes. Thus, it is worth noting that one's personal development does take place in the process of education and training.

The analysis of recent research on the above described issue has been reported by R. Bikmuhametov (2004), L. Borytko (2004), N. Vizitey (1989), V. Vinnick (2005, 2009), A. Krasnikov (2009), E. Zakolodnaya (2012) etc.

Adres do korespondencji: Elena Zakolodnaya, Belarusian State University of Physical Culture in Minsk, 105, Pobeditelei Ave., the Republic of Belarus, Minsk, 220020, e-mail: 707elena@tut.by, phone: +3752506324

Right from the beginning, humans started to create a certain set of rules and norms which governed and regulated behavior guided by the desire to make life more comfortable and safe. These were then passed from generation to generation in the process of upbringing and education. On the other hand, there also appeared a need to create certain humanistic values and values of mutual coexistence, whose main task was to ensure a relative stability of human wellbeing. Introducing humanistic values became necessary in order to avoid chaos that could lead to the destruction of human community. In the world without rules, absolutely everyone would feel free to solve his/her vital tasks at the expense of others, including their physical existence (Vizitei 1989; Vinnick 2005; Kobrinsky 2010; Zakolodnaya 2012).

Having the above in mind, it becomes necessary to touch upon religious consciousness. Having much life experience, people are able to foresee the main direction of their own lives, to some extent being certain how they will react in certain life situations. However, a sufficient number of people come to realize that not everything in their lives depends

on them. Moreover, they are not always capable of talking positively about prospects and directions of their work until they find themselves some unexpected conditions. In such circumstances, people refer to faith as a source of protection. They hope that in some difficult situations some higher force will give them an ability or power that might allow them to preserve their dignity, and not to succumb to their biological instincts, such as the instinct of self-protection (Stolyarov, Egorov 1997).

Typically, one's individual values manifest themselves in exceptional circumstances. Only then, can one's value system be determined to be worthy of praise. Otherwise, it is like dust – worth nothing relying on biological existence. What may thus happen when such extreme situations become the norm, as it is often the case in sports activities?

The study conducted in BSUPC

The study's objective

The objective of the following study is to identify the most effective means of facilitating people's right choices in cases of arising needs that require solving spiritual and moral problems.

Methods and organization

The identification of the effective means of facilitating proper life choices demands an analysis and synthesis of scientific and methodological literature that deal with similar case experiences and their solutions to the above mentioned problems. Thus, a helpful methodology in this situation seem to be a questionnaire as well as an analysis of parenting situations where parables are employed

The study of the discussed matter was conducted within the period from 2012 to 2014 during the Pedagogy course classes and involved 640 students of the Belarusian State University of Physical Culture (BSUPC).

Developing harmonious personality

Sports select their faithful supporters among whom there are also those who are eager to desire self-affirmation, acquire fame and prove excellence. On the other extreme of personal development in sports, there are: arrogance, permissiveness or conceit – the negative aspects which can potentially be manifested. Those remain undesirable in the modern sport practice and are regarded as conflicting behaviors.

It turns out that it is worth studying the Chinese philosophy to understand that masters of words or painting (as a rule – the great sages), who were also outstanding masters of martial arts. They argued that spiritual development should go hand in hand with physical development. Body needs to exercise because it is a tool for understanding the world. In Japan, for example, they still cultivate soldiers'

sensibleness and vigilance by making them learn sport-specific skills in fencing and archery. Those who educate the youth at home also believe that one of the effective ways to solve problems of spiritual and moral education of the younger generation is physical culture and sports. The formation of physical qualities and motor skills is closely linked with parenting moral and volitional qualities of an individual. A person who is physically developed, sturdy, strong and healthy is more likely to be tolerant, able to help those who need help and put their personal skills to good use only.

One of the most important areas of spiritual education is parenting the beauty of human relationships, actions and behavior. The same person can be blamed for lack of principles, rewarded for kindness or cause indignation due to his/her insensitivity towards the nearest and dearest. It happens because being good as well as brave and generous, is *NOT* possible in general, but it *IS* possible only in certain situations and in relation to certain individuals (Stolyarov 1997; Zakolodnaya 2012).

Currently, the appeal of religious values in the educational system becomes urgent. Confessional education can be successful if a proper analysis of the confessional world-outlook issues is undertaken. It involves considering a number of matters of philosophical anthropology as well as considering religion in the context of spiritual and cultural development. Parenting confessional culture should be consistent with the requirements of international and national legal instruments which provide freedom of conscience, belief and religious beliefs (Artamonova 2005, p. 32). While analyzing dialogues between religious and non-religious views on the person, society and world, one may realize that the baselines of these world outlooks are not the same – they differently explain events, general or particular phenomena. However, they may base on similar economic, social, political, moral, aesthetic ideas and human values (Haragga 2007, pp. 225-272).

Athletes fight primarily with themselves through grueling workouts and self-restraint. In this sense, it may be said that there is an element of asceticism, which unites sports and religion. Sport brings people together regardless of religion, as it provides an opportunity for harmonious development of a person, promotes patriotism, responsibility and commitment (Zakolodnaya 2012).

Research on coaches' work reveals that a planned and systematic spiritual and moral upbringing of athletes is not paid due attention to in the training process (Vizitei 1989; Vinnik 2009; Krasnikov 2009).

Parenting practices, such as persuasion, encouragement or didactic situations are naturally associated with physical culture. Thus, sport can be effective in restoring traditions of spirituality, morality as well as healthy lifestyle (Vizitei 1989; Vinnik 2009; Stolyarov 1997; Zakolodnaya 2012).

Introducing parables in sports

There are various means and methods that contribute to moral upbringing, for example, parables, fairy tales and fables. Parable may serve as a creative tool for describing a situation as it offers an alternative and help to see the situation in a different light. It may also indicate new ways of solving problems. Parables always penetrate unconscious human potential although they are not rigid guidelines or directives – they are just soft hints or guideline how to teach. A symbol, metaphor or allegory always correspond to the former cultural and historical space and time. Therefore, unlike the strict language of terms, they aim at understanding other cultures, which helps to avoid all sorts of conflicts. (Zakolodnaya 2012)

The author's method of moral education in the field of sports activities described in the article has been tested and implemented in the educational process at the Belarusian State University of Physical Culture (BSUPC). The technique of moral education of students involves using parenting situations based on fairy tales, parables, fables and proverbs introduced during lectures and workshops on pedagogy.

And so, having heard a parable or fairy tale in the classroom, which apparently concerns the subject of the lesson implicitly, students are to formulate their own non-standard conclusions on the discussed subject. They are expected to find a number of meanings by interpreting a parable, proverb, fairy tale or saying, which are often unexpected even for the teacher. For example, when studying the topic "Basic personality culture – its nature and the way of formation", at the end of the lesson students were offered a parable entitled "The Seeds", which reads:

A woman had a dream in which she saw the God standing behind the counter of the store.

"What it is possible to buy from Thee?" the woman asked.

"You can buy anything," was the answer.

"In that case, give me health, happiness, love, success and a lot of money."

The God went away and after a while returned with a small box of paper.

"And that's it?" the surprised and disappointed woman exclaimed.

"Yes, that's it," the God said and added: "Didn't you know that in my store seeds are on sale only?" (Kobrinisky 2010, p. 174)

Searching for the link between the meaning of the parable and the topic of the lesson, many students remarked on its essence with the diverse proverbs and sayings. Their responses included: "One will reap what he'll sow"; "If you like to sled – you have to like to drive the sledge"; "He who likes skiing downhill must enjoy climbing uphill"; "No pain, no gain"; "He that would eat the fruit must climb the tree"; "Life is what you make it", etc. Those students, who were unable to write a proverb, convincingly

explained that one of the major obstacles to happiness and productive life is laziness, which does not allow a person to reveal his/her potential.

One of the questions from the anonymous questionnaire was: "What was most memorable at the lectures on pedagogy?" which is annually answered by 95-98 percent of the students. The answer was: "Working with parables at the end of classes." Many believe that owing to this work they learned to think more quickly and draw correct conclusions in shorter time, which is very important in sports (especially in games).

Contemporary sports reality

In works by numerous researchers (Vinnik 2009; Ponomarchuk 1991, 2002; or others), it has been shown that athletes are involved in really laborious activities at the age of 10-14. Herewith such early professional orientation and specialization causes that teenagers assume a definite social role without acquiring principles of general culture. This in turn leads to narrowing of their focus on interests and social contacts. The studies by V. Vinnik have revealed that athletes' true-life guidelines are often dominated by status attributes, with human qualities and creativity being overshadowed (Vinnik 2009).

Modern sport is one of the most important social institutions, which gives a person an opportunity to assess his/her attitude to the society and through these relationships to evaluate one's position in society. Commercialization and professionalization in sports have caused that such problems as the influence of sporting activities on the formation of the younger generation's values has been put to the forefront (Vizitei 1989; Vinnik 2005, 2009; Krasnikov 2009).

All athletes who defend their countries' honour at the Olympic Games train for 8-10 hours a day. They simply do not have time for other work, and in the case of students for studying. Because of the impossibility of obtaining full-scale education during the preparation period prior to major competitions, athletes may not always be role models. Besides, due to the NOCs' (network operation centre) management, who take certain decisions, some misconceptions about morality arise.

For example, at the London Olympics, Lebanese fighters refused to train in the same room with the Israelis. In theory, the Olympic Committee had to say: "Your requirement is contrary to the spirit of the Olympism. We shall exempt you from the competition." Instead the Committee divided the room for workouts separating the teams with a wall to avoid offending Lebanese orthodox persons (Latynina 2012). Here is another example. At the London Olympics there were two athletes from Saudi Arabia – Vodzhan Ali and Sarah Attar. The ladies refused to perform without hijabs. The logic of the Olympic Movement seems to be very simple:

if you do not accept the standards of participation at the Olympics, the participation is not possible. Instead, the Olympic Committee allowed athletes to perform in hijabs (Latynina 2012).

One may also recall the 2010 Olympics in Vancouver. In the final match of the Olympic ladies' hockey tournament, Team Canada beat their perennial rivals from the United States 2-0. Half an hour after the awards presentation, Team Canada hockey players returned back on the ice in the game uniforms, where they began to smoke cigars and drink champagne straight from the bottles. According to Gilbert Felli – the IOC Executive Director, public drinking of alcoholic drinks in one of the Olympic venues is unacceptable and negatively affects the image of sport. However no punishment followed (<http://sport.utro.ru/articles/2010/02/26/876357.shtml>). The Canadian sportsmen were raised in such conditions, which means that sports culture with its characteristics and prospects is usually determined by a combination of positive and negative factors.

The study's implications

The proper socialization of athletes is undermined by limited influence of other social institutions – the institute of education and the institute of family. As athletes in their adolescence frequently have to live in training camps and they do it for a long time, they are more prone to greater influence of media, which does not deny them access to the norms of public morality and law but reduce their significance. This in turn is a main cause for moral core loss and asocial (and even antisocial) behavior in everyday contexts (Stolyarov 1997; Krasnikov 2009).

A way out of a sporting negative influence on the youth could be introducing positive factors attempting to initiate laborious activities. Training inherently represents a career because it exercises will and brings the ability to focus on efforts. Besides competitive activity provides people with an opportunity for self-confirmation.

The concept of "spiritual and moral education," which is frequently popularized today, was repeatedly mentioned in the Programme of Cooperation between the Ministry of Education and the Belarusian Orthodox Church in 2011-2014 (from 08.04.2011). Such a pairing of concepts of the "spiritual" and the "moral" can rarely be found in psychological and theological literature, as they are often juxtaposed to each other. Naturally, there is a deep connection which exists between spirituality and morality that often prevents their clear differentiating in scientific and educational literature. Spirituality sets sense, while morality establishes rules and modes of action (Kobrinisky 2010). Morality can only be measured with a person's actions. Morality is a person's ability to act, think and feel in accordance with spiritual principles, methods and techniques, which bring out his/her inner spiritual world outside (Kobrinisky

2010). Finally, spirituality is a practical activity aimed primarily at remaking oneself – a process that continues throughout life (Zakolodnaya 2012; Ryazanov 2013; Chernov 2013).

Spiritual and moral education is a multifaceted, systematic, deliberate and coordinated activity of the state bodies, public associations and institutions. They are responsible for the formation of a physically and spiritually developed person, who would be mentally stable and able to realize his/her creative potential, and who would have a high level of citizenship and patriotism.

Joint research on spiritual and moral, religious and philosophical, psychological and pedagogical, historical and cultural issues has united efforts of many educational authorities, institutions and community organizations to expand the potential of human values and traditions in the formation of a human person. All this may contribute to the revival of spiritual values of motherland culture.

The connection of spirituality and the relationships between people has been known since the birth of the world's religions. The major commandment of all religions says:

"In everything, do to others what you would want them to do to you." (Jesus Christ);

"Do not do to others what you yourself do not want." (Confucius);

"None of you aren't faithful until you desire for the neighbor of that you wish for yourself." (Muhammad);

"No other bites that piercings thyself." (Buddha);

"Do not do to others what you hate yourself." (Rabbi Hillel, the Jewish teacher of faith) (Huseinov 1988).

To solve the problems of spiritual and moral education it is vital that family, church, state, school and community combine their efforts. Otherwise, if people do not cooperate nothing will change, as they act like a circular firing squad.

In the context of the spiritual education of a teacher-to-be as part of personal and professional development, it is reasonable to establish close interdisciplinary communication in the learning process. This might contribute to forming a holistic view on the part of both students and teachers on understanding of the relationship and interdependence of universe and human life.

Conclusions

Solving the problems of spiritual and moral education requires the combined efforts of family, church, state, school and community. Parenting examples of introducing parables and fairy tales, which in a gentle criticize human weaknesses are especially relevant in the case of training athletes. It is especially vital in the case of those who are often characterized by aggravated vanity or a feeling of exclusivity and uniqueness. Practical work with parables promotes better adoption of social norms.

The ability to work with parables allows future specialists in the field of sports to increase the effectiveness of the educational and training processes, develop immune response to non-standard (often conflicting) pedagogical situations characteristic of sports-related activities, often carried out under constant stress and physical overloads.

The final conclusion might be that there are still prospects for further research. More study is expected to take place in the direction of analyzing the results of applying parables in athlete students' moral education at training sessions in various sports activities.

References:

1. Artamonova E.I., Uzikov N.I. (2005), *Spiritual Culture of a Pedagogue*. Pedagogical Education and Science, Vol.5, p. 32.
2. Bikmuhametov R.K. (2004), *Integration of spiritual and physical education of pedagogues-to-be as part of their personal professional development*. thes. PhD in pedagogy: 13.00.01, 13.00.04. Kazan, pp. 23-42.
3. Borytko N.M. (2004), *Professional education of university students*. Study guide, VGIPK RO, Volgograd.
4. Chernov M.B. (2013), *Spirituality and Individual Freedom. Spiritual and Moral Education of the Younger Generation in the Context of Secular and Orthodox Christian Pedagogical Cultural Tradition*. In: *The collection of scientific works*. Baranov A.E. (ed.) "Viart" Publishing House, Tver, pp. 110-113.
5. Haragga V.I. (2007), *Religion and Sociology*. Study guide for students and postgraduates in humanities. 3rd ed., reworked and revised. INFRA, Moscow.
6. Huseinov A.A. (1988), *The Golden Rule of Morality*. Moscow.
7. Kobrinsky M.E. (2010), *Spiritual and moral education of future specialists in the field of physical culture*. Study guide. Minsk, BSUPC.
8. Krasnikov A.A. (2009), *Sports Competition as a Factor in the Formation of Personality*. In: *Scientific Grounding of Physical Education, Sports Training and Training Specialists in the Field of Physical Education and Sports*. Proceedings of the Scientific and Practical Conference (Minsk, April 8-9, 2009). Vol.3. Minsk. pp. 53-57.
9. Latynina J. (2012), *The London Olympics. The Most Politically Correct Olympic Games Ever*, <http://ej.ru/?a=note&id=12165#> (accessed: August, 21. 2012).
10. Ponomarchuk V.A. (2002), *Motivations' Transformation*. The Materials of the international colloquium. Smolensk, SSPU.
11. Ponomarchuk V.A. (1991), *The World of Sport: The View to the Arena*. Sociological Studies, Vol.5. pp. 68-75.
12. Ryazanov D.S. (2013), *Spiritual and Moral Education and Secular Character of School. Spiritual and Moral Education of the Younger Generation in the Context of Secular and Orthodox Christian Pedagogical Cultural Tradition: The collection of scientific works*. Baranov A.E (ed.). "Viart" Publishing House. Tver, pp. 69-73.
13. Stolyarov V., Egorov A. (comp. and ed.) (1997), *Spirituality. Sports. Culture*. Smolensk Russian Academy of Education; Center of Humanities "SpArt" at RGAFK; Smolensk Olympic Academy. Vol.4, Part II: Projects, Syllabuses, Technologies (Domestic and Foreign Experience). Moscow.
14. *The IOC finds the boozy photo sessions of women ice-hockey players outrageous*, <http://sport.utro.ru/articles/2010/02/26/876357.shtml> (accessed: February 26, 2010)
15. Vinnik V.A. (2009), *The Subcultural Values of the Institute of Sport in Contemporary Society*. Proceedings of the International Colloquium "Methodological Problems in Social and Humanitarian Knowledge: Dialectics and Hermeneutics", dedicated to the 80th anniversary of D.I. Shirokanova. BSUPC, Minsk.
16. Vinnik V.A. (2005), *Civic Society: Values and Ethical Choice. Ideology of modern sport: The materials of the Republican Scientific practical conference*. BSUPC, Minsk.
17. Vizitei N.N. (1989), *Major Trends Impact of Sport on Personality*. Moral Potential of Modern Sports: Proceedings of the 4th All-Union Methodological Seminar (Suzdal, March 10-12, 1988). ANALYTIC-BOOK. Moscow.
18. Zakolodnaya E.E. (2012), *Spiritual and Moral Education of Future Professionals in the Field of Physical Culture and Sports*. BSUPC. Minsk.

RELACJE MIĘDZY KAPITAŁAMI: SPOŁECZNYM, RODZINNYM I GRUPY MIGRANTÓW**RELATIONS BETWEEN CAPITALS: SOCIAL, FAMILY AND GROUPS OF MIGRANTS**

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Waldemar Jaruszewski

Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna, Filia Koszalin

Jaruszewski W. (2015), *Relacje między kapitałami: społecznym, rodzinnym i grupy migrantów*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 19-27.

Streszczenie: Rola kapitału społecznego wzrasta i ma bezpośredni wpływ, na jakość życia jednostek, grup i społeczeństwa we współczesnym świecie. Wchodzi on w skład kapitału intelektualnego i postrzegany jest, jako baza i determinanta wysokiego tempa wzrostu i tym samym skracania dystansu rozwojowego do krajów wzorcowych. Podstawą nowoczesnego społeczeństwa jest wysoki kapitał społeczny stanowiący bazę jego rozwoju. Celem artykułu jest przybliżenie pojęcia kapitału społecznego i określenie jego wpływu na wielkość bezrobocia i wielkość migracji w państwie. W pierwszej części artykułu przedstawiono pojęcie kapitału społecznego. W drugiej opisano model i wyniki pomiaru kapitału społecznego w latach 2000-2009 w wybranych państwach. W trzeciej części opisano wpływ kapitału społecznego na relacje społeczne. W niniejszym artykule autor rozpatruje kapitał społeczny całościowo w skali makroekonomicznej, bez szerokiej analizy jego *struktury społecznej* (Lin 2001, s. 33). Przyjętą metodą badawczą była krytyczna analiza literatury (materiałów źródłowych) i badania na własnym modelu pomiarowym kapitału społecznego.

Słowa kluczowe: ruchome ognisko domowe, kapitały: społeczny, rodziny i grupy migrantów

Summary: The role of social capital increases and has a direct impact on the quality of life of individuals, groups and the society in the modern world. It is a part of the intellectual capital being seen as a basis and a determinant of the high rate of growth, and thus, shortening the development distance to the reference countries. The basis of modern society is high social capital which is the groundwork of its development. The aim of the article is to introduce the concept of social capital and to determine its effect on the unemployment and migration rate in the country. The first part of the article presents the concept of social capital. In the second part we can find the model and the results of the measurement of social capital in the years 2000-2009 in selected countries. The third part describes the impact of social capital on social relations. In this article the author examines social capital as a whole at the macroeconomic level, without the extensive analysis of its *social structure* (Lin 2001, p. 33). The adopted research method was the critical analysis of literature (of source materials) and research on the author's own model of measuring social capital.

Keywords: mobile home, capitals: social, family and groups of migrants

Pojęcie kapitału społecznego KS

Kategoria kapitału społecznego już od ponad dwu dekad zajmuje ważne miejsce w badaniach migracyjnych, zarówno w Polsce, jak i w Europie. Pojęcie kapitału społecznego gwałtownie rozpowszechniło się w literaturze w latach 80 za sprawą socjologów P. Bourdieu, J. Coleman oraz R. D. Putmana, jak również F. Fukuyamy. Jednym z pierwszych badaczy, który zdefiniował i dokonał systematycznej analizy kapitału społecznego był P. Bourdieu definiując go, jako „sumę zasobów rzeczywistych i możliwych, które przypadają w udziale jednostce lub grupie z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej instytucjonalizowanych kontaktów, znajomości, wzajemnego uznania i wdzięczności” (Bourdieu 1982, s. 58-63). Natomiast F. Fukuyama definiuje kapitał społeczny jako „zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określo-

nej grupy i umożliwiających im skuteczne współdziałanie” (Fukuyama 1997, s. 167). Od tego momentu w literaturze przedmiotu pojawiło się wiele definicji i modeli kapitału społecznego. Według R.D. Putnama kapitał społeczny to „te cechy organizacji społecznych, takich jak sieci (układy) jednostek lub gospodarstw domowych oraz powiązanych z nimi norm i wartości, które kreują efekty zewnętrzne dla całej wspólnoty” (Putnam 1995, s. 56).

Autor przychylił się do poglądów P. Bourdieu, który uważał, że „Zasób kapitału społecznego posiadany przez danego aktora zależy, zatem od rozmiaru sieci powiązań, jakie może on skutecznie zmobilizować i od zasobu kapitału: ekonomicznego, kulturowego i symbolicznego posiadanego na własny rachunek przez każdego z tych, z którymi jest powiązany. Oznacza to, że mimo iż (kapitał społeczny) jest zasadniczo nieredukowalny do kapitału ekonomicznego i kulturowego posiadanego przez każdego aktora, czy nawet przez cały zbiór aktorów, z którymi jest powiązany, to jednak nigdy nie jest całkowicie od nich niezależny, ponieważ wymiany ustanawiające wzajemne uznanie zakładają

Adres do korespondencji: Waldemar Jaruszewski, Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna, Filia Koszalin, ul. Zwycięstwa 113, 75-601 Koszalin, e-mail: jaruszewski@wp.pl, tel. 94 343 10 71

zwrotnie uznanie minimum zobiektywizowanej homogeniczności oraz ponieważ wywiera on efekt mnożnikowy na kapitał posiadany przez aktora na własny rachunek” (Bourdieu 1986, s. 241-258).

Jest on tworzony generalnie przez ludzi, chociaż powstaje również w wyniku interakcji zachodzących w danej kulturze między składowymi jej elementami. Kapitał społeczny buduje całe społeczeństwo, a nie tylko pojedynczy ludzie. Buduje się go przez sprawną wymianę użytecznej wiedzy, a proces ten wymaga zwartego otoczenia społecznego, organizacyjnego, w którym kładzie się nacisk na synergiczną współpracę i umożliwia swobodny przepływ mądrości i wiedzy. Obejmuje on ogół aktywów niematerialnych tj. szeroko pojmowaną kulturę¹, jak również stan bezpieczeństwa narodowego, oraz wartość bogactwa społecznego/narodowego dochód narodowy i tempo jego wzrostu. Kapitał społeczny jest tworzony generalnie przez ludzi, chociaż powstaje również w wyniku interakcji zachodzących między składowymi elementami. Kapitał społeczny jest własnością całego społeczeństwa, dlatego też rolą decydentów rządowych jest stwarzać optymalne warunki do współpracy społeczeństwa, zgrywania go w jedną spójną całość oraz wspierać wymianę informacji, wiedzy, jak również przyczyniać się do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej i dobrobytu organizacji, społeczności lokalnych czy państwa. Kapitał społeczny obejmuje jednostki, rodziny, całe grupy ludzi, naród scalając i cementując ich składowe elementy we wspólną synergiczną całość. Miejsce kapitału społecznego w kapitale intelektualnym państwa przedstawiono na rysunku 1.

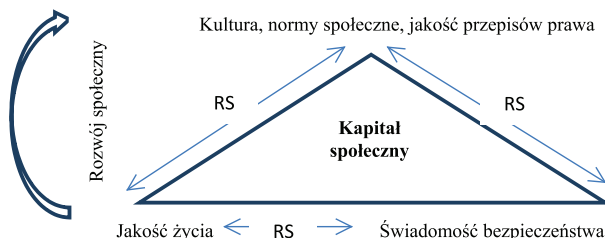
Rysunek 1. Miejsce kapitału społecznego w kapitale intelektualnym państwa

Źródło: opracowanie własne.

Model i wyniki pomiaru kapitału społecznego

Modelem jest „formalne przedstawienie teorii lub formalny opis empirycznej obserwacji... Model jest rezultatem modelowania, tzn. obrazem danego

przedmiotu badań, wyrażającym cel badań i wiedzę podmiotu, przedstawionym w przyjętym języku kodzie.... Model przedstawia sobą pewną konstrukcję, której częściami składowymi są: podmiot, zadanie rozwiązywane przez podmiot, obiekt rzeczywisty i język opisu” (Sienkiewicz 2010, s. 80). W znacznym uproszczeniu model kapitału społecznego ma postać jak na rysunku 2.

Rysunek 2. Model kapitału społecznego

Źródło: opracowanie własne, oznaczenia relacje, więzi zachodzące między elementami.

W przyjętym modelu pomiarowym posłużono się wskaźnikami wyrażającymi udział danej wielkości w PKB, tzn. rolę każdego składnika w polityce każdego państwa. Model operacyjny pomiaru kapitału społecznego (Jaruszewski 2013, s. 65) ma postać:

$$KS = (W_{rg} + W_{kult} + W_{bezp}) \cdot W_{HDI}$$

gdzie:

KS – oznacza kapitał społeczny,

W_{rg} – wskaźnik rozwoju gospodarczego,

W_{bezp} – wskaźnik bezpieczeństwa²,

W_{kult} – wskaźnik kulturowy,

W_{HDI} – wskaźnik rozwoju społecznego.

Własny model pomiarowy KS pozwala uzyskać szeroką gamę wskaźników, które są użyteczne i możliwe do wykorzystania przez szczebel polityczno-strategiczny, do rzeczywistego i w miarę dokładnego analizowania, wnioskowania i podejmowania decyzji społeczno-gospodarczych. Model pomiarowy kapitału społecznego w oparciu o wielkości makroekonomiczne charakteryzują następujące składowe:

Wskaźnik możliwości rozwoju gospodarczego państwa W_{rg} (Jaruszewski 2013, s. 66)

$$W_{rg} = PKB / L_L$$

gdzie:

PKB – oznacza Produkt Krajowy Brutto,

L_L – liczbę ludności państwa.

Poziom rozwoju gospodarczego dość dobrze odzwierciedla wielkość PKB na osobę w państwie. Wskaźnik rozwoju gospodarczego zależy bezpośrednio od rozwoju, aktywności społecznej i spraw-

¹ Kultura dnia codziennego to spoiwo całego uspołecznionego życia człowieka.

² Wielkość wydatków obronnych bezpośrednio generuje siłę militarną, obronność państwa. Wielkość wydatków obronnych to również ogromny wysiłek całego narodu zarówno w czasie pokoju, jak i wojny.

ności ekip rządowych, przepisów prawa, norm społecznych, jak również pośrednio od zasobów naturalnych i ludnościowych. W ostatnich kilku dekadach wpływ gospodarki na niemal wszystkie aspekty życia społecznego i instytucji społeczno-administracyjnych osiągnął nienotowany wcześniej zakres i dalekość.

Wskaźnik kulturowy. Kultura określa konkretną rzeczywistość empiryczną, jak również spina wszystkie jednostki, grupy w danej społeczności, narodzie. Jest ona kluczowym elementem życia każdego społeczeństwa, a tym samym i człowieka kształtująca człowieka, tj. wrażliwość na zmiany w otoczeniu oraz rozwija wyobraźnię i wiedzę. Wielkość wydatków przeznaczonych na kulturę to również świadomość znaczenia kultury w rozwoju jednostki, grupy i społeczeństwa, narodu. Możliwość korzystania z zasobów kultury określa jakość życia i umożliwia pogłębianie wiedzy, a ta ułatwia innowacyjność i konkurencyjność danej jednostki, grupy i społeczeństwa. Wskaźnik kulturowy jest wyrażony jest za pomocą wzoru (Jaruszewski 2013, s. 66):

$$W_{wk} = \% \text{ wydatków na kulturę} \cdot PKB / L_L$$

gdzie:

W_{wk} – wskaźnik kulturowy,
PKB – Produkt Krajowy Brutto,
 L_L – liczba ludności państwa.

Odpowiednio wykorzystany wskaźnik wydatków na kulturę w kluczowy sposób wpływa na budowanie poczucia tożsamości narodowej, jak również na siłę więzi, relacji społecznych, w tym również na relacje z innymi kulturami. Uczestnictwo w kulturze³ sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, jak również przygotowuje do uczestnictwa w różnych formach życia społecznego.

Wskaźnik bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo jest podstawową potrzebą każdego człowieka, grup społecznych i narodu. Powszechnie uważa się, że wielkość wydatków obronnych bezpośrednio generuje siłę obronną, militarną państwa. Wielkość wydatków obronnych to również świadomość obrony, jak i ogromny wysiłek całego narodu, zarówno w czasie pokoju, jak i wojny. W analizach międzynarodowych powszechnie stosowanym syntetycznym wskaźnikiem jest „udział wydatków wojskowych w dochodzie narodowym. Wskaźnik ten określa przygotowania obronne (wysiłek obronny) danego kraju, a dokładniej – zaangażowanie dochodu narodowego w zaspakajanie potrzeb obronny narodowej. Wydatki na obronność oraz udział tych wydatków w PKB ze względu na syntetyczny wymiar i powszechność dostępu tych danych są uznawane na całym świecie za standardy informacyjne w systemie informacji społeczno-gospodarczych” (Sokołowski, Kurinia 1986, s. 89). Wskaźnik bezpieczeństwa państwa wyraża się wzorem (Jaruszewski 2013, s. 67):

$$W_{bszp} = \% \text{ wydatków na obronność} \cdot PKB / L_L$$

gdzie:

W_{bszp} – wskaźnik bezpieczeństwa,
PKB – Produkt Krajowy Brutto,
 L_L – liczba ludności państwa.

Wydatki obronne charakteryzują ekonomiczne, obronne i zdrowotne nasycenie kapitału. Wyraża on świadomość bezpieczeństwa i możliwość swobodnego rozwoju społeczno-gospodarczego⁴ dobrobyt, siłę obronną narodu, państwa. „Ważnym elementem strategii bezpieczeństwa narodowego, oraz jakościowego rozwoju wojska jest zapewnienie stałego wskaźnika nakładów na siły zbrojne oraz przyjęcie odpowiedniej struktury wewnętrznej budżetu MON” (Koziej 2010, s. 13). „Wydatki na obronę narodową w krajach NATO obejmują, zgodnie z definicją NATO, wszystkie wydatki bieżące i inwestycyjne na siły zbrojne oraz siły pokojowe; ministerstwa obrony i inne rządowe agencje zaangażowane w projekty obronne; siły paramilitarne, o ile uznano je za wyszkolone i wyposażone do operacji militarnych; działania militarne w przestrzeni kosmicznej. Wydatki te obejmują personel wojskowy i cywilny, w tym emerytury wojskowe i świadczenia społeczne dla personelu; obsługę oraz konserwację; zamówienia sprzętu; środki na badania i rozwój; pomoc wojskową (w wydatkach kraju dawcy)” (Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2012, s. 128-129).

Według wielkości wydatków ponoszonych na obronę narodową w 2009 r. kolejność państw przedstawiała się następująco: USA 665,26; Chiny 69,27; W. Brytania 69,27; Francja 67,32; Rosja 61,00; Niemcy 48,02; Japonia 46,86, Arabia Saudyjska 39,26; Włochy 37,43 mln. dol.

Wskaźnik rozwoju społecznego państwa W_{HDI} , (ang. *Human Development Index*, HDI, czasem tłumaczony, jako „wskaźnik rozwoju ludzkiego”) – syntetyczny miernik opisujący efekty w zakresie społeczno-ekonomicznego rozwoju poszczególnych krajów, stąd czasem nazywany wskaźnikiem rozwoju społeczno-ekonomicznego (Marczuk 2012, s. 39-43).

Wyniki pomiaru kapitału społecznego przedstawiono w tabeli nr 1.

Na podstawie danych w tabeli 1 wynika, że państwami o największych kapitałach społecznych w latach 2000-2009 na osobę, to: USA 516,1 tys. dol. na osobę, a państwami o najmniejszych kapitałach społecznych w latach 2000-2009 na osobę to: Ukraina 1,99 tys. dol. i Litwa 4,45 tys. dol. Największą dynamikę wzrostu kapitału społecznego w latach 2000-2009 miały państwa Chiny 199,25%, Rosja 103,2 % i Ukraina 70%, a najmniejszą państwa: Japonia 0,7%, Włochy i Francja po 17%. Polska z wielkością 8,98 tys. dol. na osobę zajmuje końcową część tabeli badanych państw. Największe przyrosty kapi-

³ Kultura oznacza system wspólnych znaczeń i wartości uznawanych przez daną społeczność. Kultura, struktura i procesy stanowią filary strategii organizacji, państwa.

⁴ Warunkiem cywilizacyjnego rozwoju państwa jest budowa dużego kapitału społecznego a ponadto odbudowa poczucia odrębności i znaczenia tożsamości narodowej. Kapitał społeczny umożliwia szybkie rozwijanie nowoczesnej wiedzy poprzez właściwe interakcje między ludźmi danego społeczeństwa czy organizacji.

tału społecznego w badanym⁵ czasie miały państwa USA 207,27 tys. dol. na osobę, a najmniejsze przyrosty Ukraina 820 dol. na osobę. Największą dynamikę zmian w badanym czasie miały Chiny 199%, i Rosja po 103%. Najmniejszą dynamikę w badanym czasie miały: Japonia 0,7% oraz Niemcy 4,7%. Polska z wynikiem 49% zajmowała środkową część tabeli. Polska w badanym czasie w latach 2000r. do 2009 r. poprawiła swoją pozycję pod względem kapitału społecznego w stosunku do Niemiec o 2,3 razy, W. Brytanii o 1,4 razy, Francji 2,2 razy, Ukrainy o 63%, Litwy o 25%, Czech o 13%. Polska w badanym okresie czasu pogorszyła swoją pozycję w stosunku do Rosji o 45%. Na podstawie badań stwierdza się, że kapitał społeczny jest nadal w Polsce dobrem deficytowym, co oznacza, że wdrażanie zasad działania ekonomii społecznej jest dalej aktualne i potrzebne. Niski kapitał społeczny państwa stanowi obecnie główne wyzwanie dla państwa, narodu. Należy podjąć wysiłek na rzecz zmian, których celem jest podniesienie, jakości życia wielu: jednostek i całych grup społecznych w kraju. Kapitał społeczny jest zaproszeniem do aktywności, do zaangażowania, do przedsiębiorczości rozumianej, jako umiejętność zmieniania świata.

Wpływ kapitału społecznego na relacje społeczne

Emigrację określa się, jako opuszczenie⁶ ojczystego kraju z przyczyn ekonomicznych, religijnych, politycznych itp. „Migracje zagraniczne ludności są to wyjazdy poza granice kraju zamieszkania, a tym samym przyjazdy do danego kraju” (Rocznik Statystyki Międzynarodowej RP 2012, s. 68). Należy dodać, że migracja zarobkowa⁷ generalnie ogranicza wpływ rodziny na decyzje jednostki i jej kontrolę nad nią i tym samym zwiększa autonomię jednostki. Uważa się również, że migracja osłabia więzi rodzinne, co sprawia, że są one coraz słabsze. Są również tacy badacze kapitału społecznego, którzy uważają jednak, że „Migranci nie tylko podtrzymują kontakty z innymi rodakami, ale również budują i podtrzymują sieci relacji społecznych z członkami społeczności goszczących i ten fakt w istotnym stopniu wpływa na strategię adaptacji, procesy akulturacji i trajektorie rekonstrukcji tożsamości społecznych. Kształt i rodzaj kapitału społecznego migrantów są też ważne dla goszczących społeczności goszczących. W dużym stopniu może on stać się wskaźnikiem procesu ich integracji społecznej i kulturowej” (Galent 2013, s. 179).

Tabela 1. Wyniki pomiarów kapitału społecznego badanych państw w latach 2000-2009 (wg cen stałych z 2000r. w tys. dol. USA na osobę) $K = (W_{kult} + W_g + W_{bezp.}) \cdot W_{HDI}$

Lp.	Kraje	Wyniki pomiarów kapitału społecznego badanych państw w tys. dol. na osobę latami 2000-2009										Przyrost
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
1	NIEMCY	46,23	45,29	47,14	45,50	46,26	47,10	48,59	48,14	48,81	48,40	2,17
2	W. BRYTANIA	51,28	52,58	55,47	57,24	59,51	59,30	60,68	61,08	64,51	64,15	12,88
3	FRANCJA	48,34	50,95	51,44	52,31	55,02	55,14	55,21	55,08	55,39	56,61	8,27
4	HISZPANIA	18,57	19,36	19,97	19,99	19,27	21,14	21,92	22,62	22,97	22,02	3,45
5	ROSJA	7,60	8,80	9,87	10,46	10,21	10,75	11,41	12,20	13,00	15,44	7,84
6	SZWECJA	31,20	32,67	34,21	36,43	37,45	39,85	42,34	45,53	44,54	42,05	10,85
7	POLSKA	6,02	6,12	6,29	6,59	6,92	7,23	7,72	8,48	8,80	8,98	2,96
8	CZECHY	5,63	5,80	6,04	6,39	6,59	7,12	7,42	7,82	7,87	7,49	1,86
9	UKRAINA	1,17	1,14	1,20	1,35	1,48	1,60	1,74	1,93	1,93	1,99	0,82
10	WŁOCHY	33,43	35,91	36,34	36,58	37,13	37,36	37,01	36,74	41,37	39,23	5,80
11	SŁOWACJA	3,36	3,53	3,73	3,94	4,15	4,47	4,87	5,41	5,81	5,51	2,15
12	LITWA	2,66	2,91	3,16	3,55	3,80	4,17	4,56	5,02	5,24	4,45	1,78
13	USA	308,7	309,4	341,1	387,1	420,1	433,3	435,5	455,8	489,0	516,0	207,27
14	CHINY	13,41	16,02	18,58	19,93	22,30	23,87	27,09	32,67	34,46	40,13	26,72
15	JAPONIA	73,90	73,33	73,79	75,06	77,47	79,14	81,21	78,87	78,52	74,42	0,52

Źródło: obliczenia własne.

⁵ Na podstawie badań wynika również, że w 2012 r. około 5,6 mln obywateli z 10 krajów Europy Środkowo-Wschodniej mieszkało w państwach starej UE. Zdecydowana większość z nich około 4 mln - wyemigrowała po rozszerzeniu wspólnoty w 2004 r. Najwięcej emigrantów pochodziło z Rumunii - 2,4 mln i Polski (1,8 mln). Procentowo największy wzrost emigracji zanotowano na Łotwie (450 %), Litwie (400 %) i w Rumuni (340 %). Wzrost emigracji po 2004 roku w najmniejszym stopniu dotknął Słowenii (25 %), i Czech (40 %). W Polsce wskaźnik ten wyniósł 210 %.

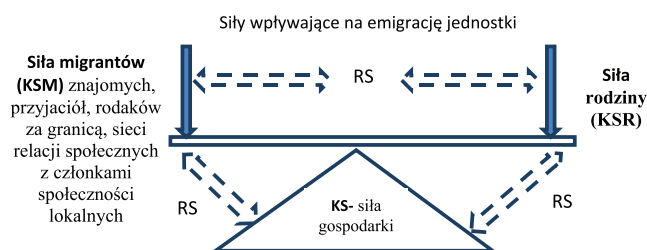
⁶ Terminem tym określa się również zbiorowość ludzi opuszczających swój kraj, żyjącą w kraju osiedlenia. Emigranci to ludność opuszczająca dany obszar, ludność odpływowa. Według kryterium czasu migracje dzieli się na: stałe, czasowe, długookresowe, i krótkookresowe. Zasadnicze kierunki migracji zewnętrznych Polaków to: USA, W. Brytania, Niemcy, Irlandia, Szwecja, Hiszpania, Francja, Włochy.

⁷ Fala kulminacyjna migracji zarobkowej w Polsce przypada na lata 2004-2009 do państw UE. Najczęstszym powodem migracji w tym czasie dla Polaków były względy ekonomiczne, brak pracy.

Na emigrację decydują się najczęściej ludzie zdrowi, chętni do każdej pracy, wykształceni twórczy, innowacyjni i przedsiębiorczy. Ludzie ci wymagają pomocy w nowych „*landach*” ze strony społeczności goszczących, gdyż wymagane będą nowe inwestycje w ich kwalifikacje. „O ile istnieje wiele niepewności, co do przyszłego przyrostu ludności świata, o tyle jest całkowita pewność, co do masowych przemieszczeń ludności, jakie odbywają się z trzeciego świata do krajów pierwszego świata” (Thurow 1999, s. 125).

Na rysunku 3 pokazano siły oddziaływań rodziny i migrantów na wielkość kapitału społecznego i odwrotnie. Z rysunku 3 wynika, że migranci mogą podtrzymywać dobre sieci relacji z członkami społeczności goszczących. Wielkość i struktura kapitału społecznego migrantów jest także ważna dla goszczących społeczności, gdyż wyraża ona jakość procesu integracji kulturowej. Z przedstawionego rysunku wynika również, że dobre relacje jednostki z rodziną oraz odpowiedni kapitał społeczny i siła gospodarki mogą hamować decyzję jednostki i całych grup społecznych o migracji zarobkowej. Na podstawie obserwacji i badań stwierdza się, że pośród osób migrujących kapitał społeczny rodziny jest wielokrotnie mniejszy od kapitału społecznego migranta.

Jedną z ważnych funkcji kapitału społecznego jest wspieranie (podtrzymanie) pozycji jednostki i rodziny przez odpowiednio silne wzajemne relacje społeczne. Może to się wyrażać: pomocą dla rodziny (szczególnie dopiero, co założonej rodziny, osób samotnych, wykluczonych społecznie) ze strony państwa, czy innych organizacji pozarządowych.

Rysunek 3. Siły oddziaływań rodziny i migracji na wielkość kapitału społecznego i odwrotnie

Źródło: opracowanie własne, oznaczenia RS – relacje społeczne, KS – kapitał społeczny, KSR – kapitał społeczny rodziny, KSM – kapitał społeczny migrantów.

Wyniki pomiarów: kapitału społecznego, wielkości bezrobocia i emigracji w latach 2000-2009 przedstawiono w tabeli 2.

Z przedstawionych danych w tabeli 2 wynika duże zróżnicowanie kapitałów społecznych, wielkości emigracji i skali bezrobocia w badanych państwach w latach 2000-2009. Zauważa się duży wpływ kapitału społecznego na wielkość emigracji i bezrobocia w badanych państwach. Należy dodać, że z kapitałem społecznym łączy się również wielkość „szarej strefy”⁷,

która w świecie bije wszelkie rekordy. Liczba zatrudnionych na czarno w budownictwie, czy rolnictwie to jedna strona szarej strefy, zaś druga to unikanie płacenia rzeczywistej wielkości podatków. W przypadku wielu transakcji, w tym kupna i sprzedaży domów, mniejsza część zapłaty jest oficjalnie przelewana na konto (ona podlega opodatkowaniu), reszta to tzw. zapłata *na czarno* w gotówce. Ponadto niska wielkość kapitału społecznego wpływa na wielkość bezrobotnych z dyplomami wyższych uczelni. Z przedstawionych danych na rysunku 4 wynika, że w badanym czasie występowało duże zróżnicowanie bezrobocia w Polsce wśród osób po studiach. Polska z wielkością bezrobocia 4,2% zajmuje środkową część rysunku badanych państw. Polska z wielkością 4,2% w 2010 r. ma większy procent osób bezrobotnych po studiach w stosunku do: Austrii o 82%, Czech o 68%, Niemiec 35,5%, W. Brytanii o 24% i Rumunii o 2%.

Na podstawie danych z rysunku 4 wynika duże zróżnicowanie liczby bezrobotnych po studiach w 2010 r. Polska zajmuje 9 pozycję na 14 badanych państwach.

Na podstawie badań stwierdza się, że pośród osób migrujących kapitał społeczny rodziny jest zdecydowanie mniejszy od kapitału społecznego migranta rysunek 5.

Ponadto z rysunku 5 wynika, że różne są siły reakcji RS1 i RS2, a także występuje większa ilość reakcji w sieci relacji migranta RS1. Kształt i rodzaj kapitału społecznego migranta może się stać istotnym wskaźnikiem procesu integracji (społecznej i kulturowej) migranta z członkami społeczności goszczących. W przypadku akceptacji migrantów przez społeczność goszczącą, prawdopodobieństwo powrotu migranta do rodziny oddala się proporcjonalnie do siły ich akceptacji. Siły reakcji RS2 są osłabione i rzadsze, co utrudnia proces komunikacji rodziny z migrantem. Migrant musi dokonywać wyborów czy bardziej zależy mu na podtrzymaniu relacji społecznych w kraju, czy na obczyźnie, czy też na obczyźnie ważniejsze są dla niego dobre relacje z rodakami czy z członkami społeczności goszczących. Ponadto zdaniem A. Sayad „wiąże się to również z potrzebą uniknięcia pułapki określonej, jako podwójna nieobecność, polegająca na tym, że migranci przestają partycypować w sieciach społecznych zarówno w kraju jak i na obczyźnie, przez co doznają podwójnego wykluczenia. Ta podwójna nieobecność (brak uczestnictwa w życiu społeczno-kulturowym) w kraju jak i na obczyźnie stanowi o tym, że migrant coraz bardziej oddala się od kraju jak i od członków społeczności goszczących” (Sayad 2004, s. 278-293).

Na koniec analizy należy zadać sobie pytanie Na ile ilość i jakość kapitału społecznego państw, społeczności: goszczących i społeczności goszczonych wpływa na ilość i jakość kapitału społecznego grupy migrantów? Czy w ogóle jest taki wpływ oddziaływań?

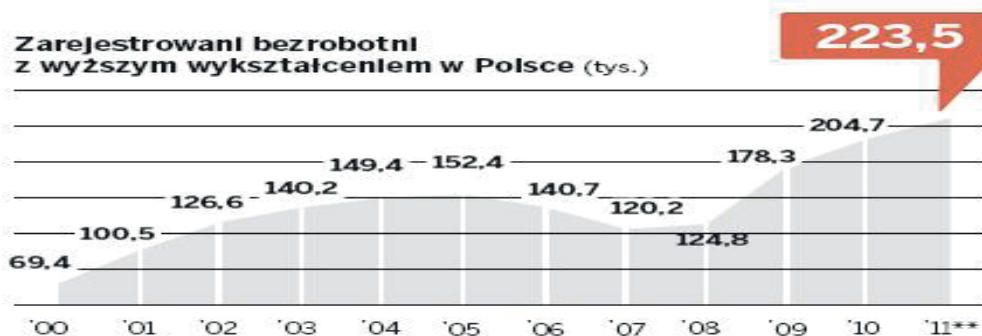
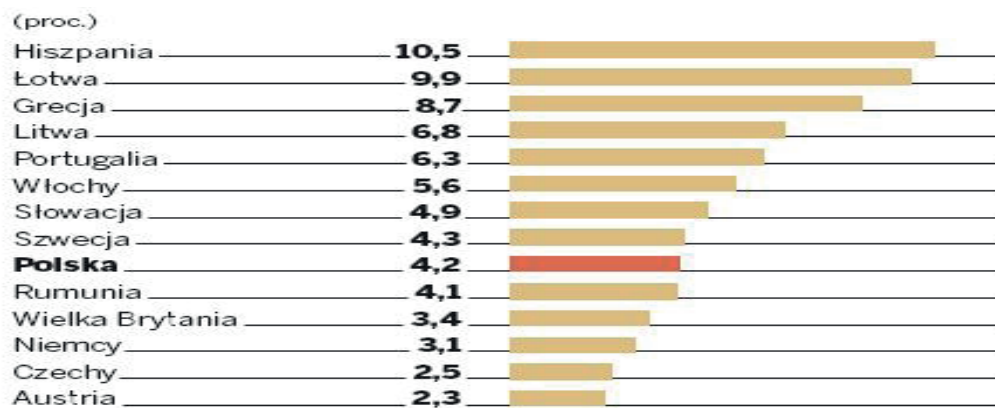
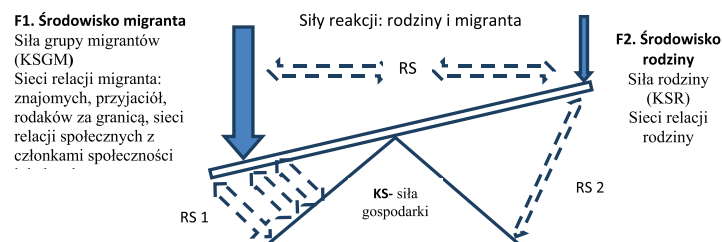
Z przedstawionego rysunku 6 wynika, że na środowisko grupy migrantów oddziałują różne siły, ich rodzaje i wielkości. Oprócz sił globalizacji na kapitał społeczny grupy migrantów oddziałują siły kapita-

⁷ Szara strefa to problem w wielu krajach UE. We Włoszech podobnie jak w Hiszpanii i Grecji zjawisko szarej strefy to nie tylko fabryki wyzyskujące nielegalnych imigrantów, to również niepłacenie (lub płacenie tylko symboliczne) podatków, przez liczne grupy zawodowe np.: prawników, lekarzy, księgowych, którzy otrzymują zapłatę w gotówce i bez wystawiania rachunków.

Tabela 2. Wyniki pomiarów: kapitału społecznego, wielkości bezrobocia i emigracji w latach 2000-2009

Lp	Kraje	Wyniki pomiarów: kapitału społecznego, wielkości bezrobocia i emigracji w latach 2000-2009								
		2000 KS	2000wb	2000we	2005KS	2005wb	2005we	2009KS	2009wb	2009we
1	NIEMCY	46,23	3,13	0,674	47,10	4,58	0,628	48,40	3,14	0,738
2	W. BRYTANIA	51,28	1,55	0,278	59,30	1,36	0,328	64,15	1,75	0,427
3	FRANCJA	48,34	2,59	0,141	55,14	1,60	0,141	56,61	2,24	0,141
4	HISZPANIA	18,57	1,98	0,030	21,14	1,91	0,068	22,02	2,59	0,051
5	ROSJA	7,60	7,70	0,146	10,75	5,26	0,070	15,44	4,79	0,040
6	SZWECJA	31,20	0,20	0,034	39,85	0,36	0,038	42,05	0,30	0,045
7	POLSKA	6,02	2,79	0,027	7,23	3,05	0,022	8,98	1,21	0,074
8	CZECHY	5,63	0,46	0,001	7,12	0,41	0,024	7,49	0,23	0,006
9	UKRAINA	1,17	2,66	0,060	1,60	1,60	0,060	1,99	1,43	0,060
10	WŁOCHY	33,43	2,50	0,057	37,36	1,89	0,054	39,23	1,69	0,081
11	SŁOWACJA	3,36	0,49	0,007	4,47	0,43	0,001	5,51	0,26	0,005
12	LITWA	2,66	0,27	0,003	4,17	0,13	0,016	4,45	0,09	0,017
13	USA	308,7	5,66	0,800	433,3	7,59	0,800	516,0	8,92	0,800
14	CHINY	13,41	5,95	1,200	23,87	8,39	1,200	40,13	8,86	1,200
15	JAPONIA	73,90	3,19	0,211	79,14	2,94	0,292	74,42	2,65	0,234

Źródło: obliczenia własne, objaśnienia wb – wielkość bezrobocia w milionach osób, we – wielkość emigracji w milionach osób, KS – kapitał społeczny w tysiącach dolarów na osobę.

Rysunek 4. Bezrobocie w procentach wśród osób po studiach w wybranych państwach w 2010 r.**Rysunek 5.** Siły oddziaływań kapitału rodziny na kapitał grupy migrantów i odwrotnie

Źródło: opracowanie własne, oznaczenia RS – relacje społeczne, KS – kapitał społeczny, KSR – kapitał społeczny rodziny, KSGM – kapitał społeczny grupy migrantów F – siły oddziaływań środowiska: 1 – migranta, 2 – rodziny.

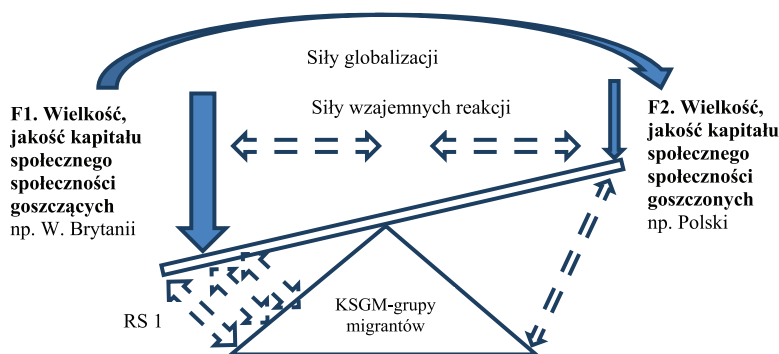
łu społecznego: społeczności goszczących i społeczności goszczonych. Siła oddziaływań jest zależna od wielkości i jakości ich kapitałów społecznych.

Należy dodać za M. Galantem, że „Migranci, bowiem nie tylko podtrzymują kontakty z innymi rodakami, ale również budują i podtrzymują sieci relacji społecznych z członkami społeczności goszczących i ten fakt w istotnym stopniu wpływa na ich strategię adaptacji, procesy akulturacji i trajektorie rekonstrukcji tożsamości społecznych. W dużym stopniu może on stać się wskaźnikiem procesu ich integracji społecznej i kulturowej” (Galant 2013, s. 179).

Należy zadać kolejne pytanie: Jakie czynniki wpływają na to, że jedne społeczności: oddają za darmo, a drugie przyciągają kapitały społeczne grupy migrantów z obcych państw?

Odpowiedź na nie wbrew pozorom nie jest tak oczywista, jak się wydaje. Jest wiele czynników, które mają wpływ na te społeczności i kapitały społeczne. Autor chciałby podkreślić, że w XXI wieku na ten stan rzeczy również duży wpływ ma, jakość działań rządów⁷ danych państw. Państwo powinno być bardziej wrażliwe na pojawiające się zagrożenia społeczne – mówił polityk. Za takie uznał fakt, że ponad 2 miliony Polaków żyje w skrajnej biedzie, a 2 miliony nie ma pracy. – Dla części obywateli państwo staje się coraz mniej sprawiedliwe. W ten sposób rodzą się jego wrogość, a to zagraża demokracji (Miler 2013). Bezpieczeństwo⁸ nie jest dane raz na zawsze i o bezpieczeństwo narodowe muszą dbać troszczyć się wszyscy jego obywatele, a w szczególności administracja rządowa. Rodzi się kolejne pytanie Czy jakość rządów zneutralizuje siły globalizacji i siły oddziaływań innych wrogich

społeczności? Należy dodać, że również na stan bezpieczeństwa wpływa świadomość polityczna i kompetencje społeczno-polityczne panujących elit. Z jakością rządów związana jest także, jakość życia zwykłych obywateli i jakość ich ogniska domowego. Obecnie tradycyjne rozumowanie domu, jako konkretnego miejsca życia obywateli staje się z punktu widzenia rodziny i komunikacji mniej ważny, na rzecz ruchomego ogniska domowego⁹ spełniającego niektóre wybrane funkcje rodziny. Natomiast Dyrektor Izby Skarbowej w Bydgoszczy w interpretacji podatkowej¹⁰ indywidualnej z 23 września 2013 r., nr ITPB2/415-645a/13/IB podkreśla, że istotne znaczenie ma również kwestia ogniska domowego „według Komentarza do Modelowej Konwencji OECD, posiadanie stałego ogniska domowego oznacza, iż osoba fizyczna urządziła je i zastrzegła dla swojego trwałego użytkowania, w przeciwieństwie do przebywania w konkretnym miejscu, ale w takich warunkach, z których wynika, że dany pobyt jest zamierzony na krótki czas. Zgodnie z Komentarzem, istotnym czynnikiem jest trwałość zamieszkania, dbałość o ognisko domowe, co należy rozumieć, że osoba zainteresowana czyni wszystko, co jest niezbędne, aby mieć to mieszkanie do własnej dyspozycji w każdym czasie, w sposób ciągły, a nie od czasu do czasu, na pobyt, który z różnych względów może mieć charakter krótkotrwały. Jeżeli osoba fizyczna posiada ognisko domowe w obu Umawiających się państwach, wówczas pierwszeństwo ma państwo, z którym osobiste i ekonomiczne powiązania danej osoby są ściślejsze. Przez takie powiązania Komentarz nakazuje rozumieć ośrodek interesów życiowych, przy ustalaniu,

Rysunek 6. Siły oddziaływań kapitału społecznego społeczności: goszczących i goszczonych na kapitał społeczny grupy migrantów i odwrotnie

Źródło: opracowanie własne, oznaczenia RS – relacje społeczne, KS – kapitał społeczny, KSR – kapitał społeczny rodziny, KSGM – kapitał społeczny grupy migrantów, F – siły oddziaływań środowisk.

⁸ Bezpieczeństwo państwa zależy od sytuacji: społecznej, ekonomicznej, politycznej i obronnej w środowisku międzynarodowym. Tylko dobrze rozwinięte gospodarczo państwa mogą mieć sprawną i silną armię, która zapewni im bezpieczeństwo. Odpowiedzialność za bezpieczeństwo narodowe (wewnętrzne, społeczne), państwa spoczywa w Polsce na wielu podmiotach. Jednak najważniejszym podmiotem jest w każdym państwie własny rząd, który, poprzez jakość i sprawność działań gwarantuje swoim obywatelom bezpieczeństwo.

⁹ Wszelkie afery korupcyjne i afery taśmowe nie wzmacniają bezpieczeństwa narodowego.

¹⁰ Ognisko domowe określa nam siłę i jakość relacji, jakie mogą występować w rodzinie np.: siłę bezpieczeństwa i wzajemnego zaufania, ciepło czy chłód rodzinny, itp. Ognisko domowe jest źródłem: ciepła, dobrego samopoczucia w rodzinie, grupie społecznej jak i w społeczeństwie.

¹¹ Z interpretacji organów podatkowych wynika, że dla ustalenia ośrodka interesów życiowych podatnika z reguły decydujące znaczenie ma miejsce zamieszkania jego najbliższej rodziny, czyli żony lub męża oraz niepełnoletnich dzieci.

którego należy wziąć pod uwagę stosunki rodzinne i towarzyskie, zatrudnienie, działalność polityczną, kulturalną i wszelką inną, miejsce działalności gospodarczej i miejsce, z którego zarządza swoim mieniem. Wszystkie te okoliczności należy rozważyć w całości, uwzględniając indywidualne postępowanie danej osoby. Jeśli miejsca zamieszkania nie można ustalić na podstawie tego kryterium, należy ustalić je biorąc pod uwagę przede wszystkim miejsce, w którym osoba fizyczna zwykle przebywa, a następnie obywatelstwo danej osoby¹².

W XXI wieku w dobie komunikacji globalnej, telefon komórkowy, Internet wzmocnił siłę rodziny, gdyż podtrzymują one łączność z bliskimi osobami, choć w domu ich nie ma.

Internet czy też telefon komórkowy¹³ stał się dzisiaj takim *ruchomym ogniskiem* domowym, nie tylko ze względu na łatwy dostęp do wszelkiego typu informacji, ale również, że jądro informacji, wiedzy o czymś (kimś) ma charakter rodzinny. Jest jeszcze wiele innych rozwiązań technicznych, które umożliwiają kontakt na odległość i stwarzają złudne poczucie bliskości osób, które w rzeczywistości mogą być tysiące kilometrów od bliskiej rodziny. Należy podkreślić, że duże bezrobocie powoduje głębokie pogłębienie się niepewności w sferze pracy i gwałtowny wzrost zagrożenia bezpieczeństwa rodzinnego, jak również sprzyja powstawaniu nowych konfliktów społecznych, wzrostowi emigracji, co mocno osłabia dobrobyt, szczęście obywateli¹² i wielkość kapitału społecznego. Ponadto negatywnym skutkiem emigracji jest częściowa utrata wysokiej, jakości specjalistów w kraju, w którym zdobyli wykształcenie i wysokie kwalifikacje, bardzo często również kosztem zwykłych podatników. W państwach o wysokich kapitałach społecznych występują mechanizmy socjalizacyjne oddziałujące dodatnio w procesie kształtowania się i internacjonalizacji określonych norm i wartości niezbędnych do działań prorozwojowych w danym społeczeństwie, narodzie. Dlatego też w mniej rozwiniętych społeczno-gospodarczych państwach kolejnym wyzwaniem staje się odpowiednie określenie zasad współpracy i kooperacji, które wzmacniają aktywność jednostki i całych grup społecznych z przedsiębiorstwami i organizacjami trzeciego sektora. Jedną z funkcji trzeciego sektora jest funkcja produkcyjna i usługowa ukierunkowana na zaspokojenie potrzeb społeczności lokalnych. Trzeci sektor realizuje również cele: zapewnia przejściowe zatrudnienie dla osób bez pracy, zapewnia stałą pomoc, integruje zawodowo i tworzy samofinansujące się miejsca pracy, przez co aktywnie wspiera działania konstytucyjne władz rządowych i samorządowych.

¹² Od najdawniejszych czasów wielozadaniowe komunikowanie u człowieka odbywało się zawsze na krótkich dystansach. Dopiero XX wiek przyspieszył, jakoś komunikacji, najpierw za pomocą: gołębi pocztowych, telegrafu Morse'a, następnie zwykłego telefonu, telefonu komórkowego i Internetu.

¹³ W tych krajach gdzie jest duża emigracja za chlebem, uśmiech i zadowolenie wielu grup społecznych pojawia się bardzo rzadko. Przy utrzymującym się wysokim bezrobociu sytuacja ta pogłębia się jeszcze bardziej.

Podsumowanie

1. Na podstawie badań stwierdza się, że występują relacje między kapitałami: społecznym, rodzinnym i grupami migrantów. Wysoki kapitał społeczny prowadzi do pozytywnych zmian takich, jak: powrót migranta do kraju, wzrost aktywności obywatelskiej, obniżenie się skali przestępczości i zmniejszenie ubóstwa społecznego. Im wyższy kapitał społeczny, tym większa ilość energii potencjalnej drzemącej w danym społeczeństwie. Zwiększa to szansę na dynamiczny wzrost i rozwój kraju.
2. Kapitał społeczny jest nowoczesną, wartościową koncepcją odzwierciedlającą rzeczywiste osiągnięcia i sukcesy społeczne i intelektualne: jednostki, grupy, społeczeństwa i narodu.
3. Emigranci, nie tylko podtrzymują kontakty z innymi rodakami, ale również budują i podtrzymują relacje społeczne ze społecznością goszczącą. Brak poprawy i usprawnienia relacji państwa z emigrantami może spowodować jeszcze większą falę emigracji.

Literatura:

1. Barczykowska A. (2011), *Kapitał społeczny a zjawiska patologii społecznej w wielkim mieście*. Wydawnictwo Impuls, Kraków.
2. Bourdieu P., Wacquant L. (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, University of Chicago Press.
3. Bourdieu P. (1986), *The forms of capital*, W: J. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood, New York, s. 241-258.
4. Bourdieu P. (1982), *Les rites d'institution*. Actes de la recherche en sciences sociales, 43: s. 58-63.
5. Coleman J. (1990), *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge.
6. Czaja J. (2012), *Realia i Co Dalej...: dwumiesięcznik społeczno-polityczny*, 1 (27).
7. Galent M. (2013), *Kapitał społeczny polskich migrantów Belgii, czyli jak uniknąć pułapki „podwójnej nieobecności”*, W: M. Lesińska, M. Okólski (red.), *Współczesne polskie migracje: strategie – skutki społeczne – reakcja państwa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 179.
8. Growiec K. (2011), *Kapitał społeczny. Geneza i społeczne konsekwencje*. Wydawnictwo SWPS, „Academica”, Warszawa.
9. Fukuyama F. (1997), *Zaufanie. Kapitał społeczny, a droga do dobrobytu*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Wrocław.
10. Fukuyama F. (2003), *Kapitał społeczny*, W: L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.), *Kultura ma znaczenie*. Zys i S-ka, Kraków, s. 169-187.
11. Fukuyama F. (2012), *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*. Wydawnictwo Dom Wydawniczy REBIS, Poznań.

12. Jaruszewski W.K. (2013), *Teoria i praktyka kapitału intelektualnego w strategii bezpieczeństwa narodowego*. Wydawnictwo Szczecińska Szkoła Wyższa Collegium Balticum, Szczecin.
13. Klimczak B. (2005), *Kapitał społeczny a dobrobyt indywidualny i społeczny*, W: H. Januszek (red.), *Kapitał społeczny we wspólnotach*. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, nr 58, s. 11-19.
14. Kostro K. (2005), *Kapitał społeczny w teorii ekonomicznej*. Gospodarka Narodowa, nr 7-8.
15. Koziej S. (2010), *Wyzwania transformacyjne bezpieczeństwa Polski*. Kwartalnik Bellona, nr 2, s. 7-15.
16. Leśniewska M., Okólski M. (2013), *Współczesne polskie migracje: strategie – skutki społeczne – reakcja państwa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
17. Leszek Miller w Akademii Obrony (2013), <http://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/10090?t=Leszek-Miller-w-Akademii-Obrony> dostęp: 23.10.2013.
18. Lin N. (2001), *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press.
19. Marczuk K.P. (2012), *Bezpieczeństwo społeczne: potrzeba szerokiego ujęcia. Implikacje dla Polski*, W: A. Skrabacz, S. Sulowski (red.), *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcia. Uwarunkowania. Wyzwania*. Wydawnictwo Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa, s. 26-52.
20. Ośrodek interesów życiowych, interpretacja indywidualna Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z 23 lipca 2013 r., nr IPPB4/415. <http://www.vademecumpodatnika.pl/arttykul/narzedziowa,467,0,5081,osrodek-interesow-zyciowych.html>. dostęp: 23.10.2013.
21. Podgórski R.A. (2006), *Socjologia. Wczoraj. Dziś. Jutro, Kompendium wiedzy socjologicznej*. Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów.
22. Putnam R.D. (1995), *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Wydawnictwo Znak, Kraków-Warszawa.
23. Sayad A. (2004), *Immigration and "state thought"*, W: A. Sayad (ed.), *The Suffering of the Immigrant*. Polity Press, Cambridge, s. 26-39.
24. Sienkiewicz P. (red.) (2010), *Metody badań nad bezpieczeństwem i obronnością*. Wydawnictwo AON, Warszawa.
25. Sokołowski A., Kurinia S. (1996), *Diagnoza i prognoza wydatków wojskowych Polski*. Myśl Wojskowa, nr 1, s. 89-104.
26. Sztompka P. (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Wydawnictwo Znak, Kraków.
27. Szczepański J. (1972), *Wybrane pojęcia socjologii*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
28. Szczygielska I. (2013), *Migracje zarobkowe kobiet i ich wpływ na funkcjonowanie rodzin*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
29. Znaniecki F. (1971), *Nauki o kulturze*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.

Załączniki

Załącznik 1. Dochód narodowy do dyspozycji brutto na 1 mieszkańca, ceny bieżące, w tys. euro, miesięczne wynagrodzenie minimalne

Lp	Kraje/ Lata	Dochód narodowy do dyspozycji brutto, na 1 mieszkańca, (w tys. euro) ¹			Miesięczne wynagrodzenie minimalne (w euro) ²		
		2000	2005	2010	2000	2005	2010
1	Belgia	25	28,8	32,7	1096	1210	1388
2	Dania	31	38,1	42,6	*	*	*
3	Francja	23,8	27,2	29,8	1049	1286	1344
4	Hiszpania	15,5	20,5	22,3	496	668	863
5	Holandia	26,5	31,1	34,6	1092	1265	1408
6	Niemcy	24,4	26,9	30,4	*	*	*
7	Norwegia	39,8	52,8	65,2	*	*	*
8	Polska	4,9	6,4	9,1	161	211	330
9	Portugalia	12,5	14,5	15,8	*	*	*
10	Rep. Czeska	6,1	9,7	13,1	111	236	302
11	Szwajcaria	39,6	42,8	53,8	*	*	*
12	Szwecja	29,7	32,8	37,4	*	*	*
13	W. Brytania	27,0	30,7	27,2	952	1135	1076
14	Włochy	20,8	24,3	25,3	*	*	*

Źródło: 1. *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2012*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2012, s. 551. 2. *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2012*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2012, s. 204;

Oznaczenia: * brak danych.

PERSPEKTYWY ROZWOJU BEZPIECZEŃSTWA TRANSGRANICZNEGO RP**PERSPECTIVES OF CROSS-BORDER SECURITY OF POLAND**

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Jarosław Serdakowski

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Serdakowski J. (2015), *Perspektywy rozwoju bezpieczeństwa transgranicznego RP*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 28-33.

Streszczenie: Celem pracy jest zdefiniowanie bezpieczeństwa transgranicznego, próba wytyczenia nowego kierunku jego rozwoju, oraz ukazanie istotnych problemów dotyczących funkcjonowania systemu ochrony granicy państwowej i sformułowanie wskazówek służących ich rozwiązaniu. Materiał badawczy stanowi literatura fachowa związana z szeroko pojętym bezpieczeństwem. Metoda badawcza to analiza tekstu i danych statystycznych. Wyniki badań koncentrują się na przedstawieniu nieprawidłowości i różnic pomiędzy założeniami teoretycznymi, a stanem rzeczywistym bezpieczeństwa transgranicznego RP. Wnioski płynące z analizowanych badań pozwalają stwierdzić, iż poprawa „Założeń wieloletniej koncepcji funkcjonowania Straży Granicznej na lata 2009-2015» znacząco wpłynie na proces umacniania bezpieczeństwa transgranicznego Polski.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo transgraniczne, Straż Graniczna, granica państwowa

Summary: The aim of this paper is to define the cross-border security and to attempt the delineation of a new direction for its development, as well as to show the important issues relating to the functioning of the state border protection and make suggestions for their solution. The research material is literature related to the wider security, as well as the Border Guard statistics. The test method is the analysis of text and statistics. The results of the research focused on the presentation of the discrepancies and differences between the theoretical assumptions and the actual state of the Polish cross-border security. The conclusions of the included studies allow us to conclude that the long-term improvement „Assumptions Border Guard operation concept for 2009-2015” significantly affect the process of strengthening Polish cross-border security.

Keywords: cross-border security, Border Guard, national border

Wstęp

Zmiany polityczne rozpoczęte w 1989 roku sprawiły, że Polska włączyła się w globalny system finansowy, gospodarczy, a także migracyjny. Liberalizacja, która objęła wiele dziedzin życia, dotyczyła także zasad wjazdu do Polski i pobytu cudzoziemców na terenie naszego kraju, czyniąc z niego terytorium przede wszystkim tranzytowe. W latach 90. do Polski napływali głównie obywatele byłego ZSSR i państw powstałych z jego rozpadu, korzystając z ułatwień wjazdowych odziedziczonych jeszcze po poprzednim systemie. W 1991r. Polska zaczęła stosować Konwencję Genewską z 1951r., co zaowocowało pojawieniem się w jej granicach nowej kategorii migrantów, czyli osób ubiegających o objęcie ich ochroną międzynarodową na terenie naszego kraju i uznania ich za uchodźców.

Jako, że przepływy migracyjne (do, przez i z Polski) znacznie wzrosły w okresie ostatnich 10 lat, a zwłaszcza po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004r. wschodnia granica Polski będąca równocześnie wschodnią granicą Unii Europejskiej,

jak również obszaru Schengen, stała się swoistą zaporą, której bardzo ważnym zadaniem jest zapewnienie bezpieczeństwa granic RP (zarazem istotnego fragmentu granicy UE) i nieprzenikliwości ich przez nielegalną migrację.

Migracje na całym świecie nabierają wyjątkowego znaczenia za sprawą powiększenia swoich rozmiarów i zasięgu przestrzennego, dlatego są coraz częstszym problemem politycznym w stosunkach międzynarodowych. Aktualnie pojawiają się nieznane wcześniej cechy ruchliwości przestrzennej, takie jak: zróżnicowanie rodzajów wyjazdów, globalizacja przepływów siły roboczej, rosnący odsetek migrujących kobiet oraz coraz bardziej mieszany charakter ruchów migracyjnych, przez co trudno dzisiaj jednoznacznie klasyfikować grupy migracyjne jako imigrantów przymusowych czy imigrantów zarobkowych. Regres przestrzegania praw człowieka w wielu regionach świata wskazuje, że liczba osób poszukujących ochrony międzynarodowej na świecie będzie rosła. Rewolucja komunikacyjna, informatyczna oraz istniejące już sieci migracyjne w krajach docelowych (poszczególnych grup migranckich), przysłużyły się upowszechnieniu migracji, jako stylu życia.

W dobie dzisiejszych konfliktów i niepokojów panujących na świecie, zagrożenie nielegalnym przekroczeniem granicy, wciąż wzrasta. Polska staje się

Adres do korespondencji: Jarosław Serdakowski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce, e-mail: jaroslawserdakowski@gmail.com, tel. 25 643 18 62

coraz bardziej popularnym krajem dla imigrantów z różnych części świata. Wzrost liczby imigrantów, także nielegalnych oznacza, że rozwój bezpieczeństwa transgranicznego RP, w dużej mierze zależy będzie od zintensyfikowania działań i polepszeniu współpracy Straży Granicznej, Służby Celnej i Policji.

Problematyka bezpieczeństwa granic państwowych i ich ochrony nie utraciła aktualności, ani znaczenia teoretycznego i praktycznego (Maksimczuk, Sidorowicz 2008). Pełnią funkcję kontrolną i jednocześnie są w większym lub mniejszym stopniu, barierą ograniczającą migrację ludzi, swobodną wymianę towarów, środków finansowych, a czasami również możliwości wzajemnego oddziaływania kulturowego i ideologicznego (Wawrzusiszyn 2012).

Geneza bezpieczeństwa transgranicznego

Aby mówić o bezpieczeństwie transgranicznym, należy najpierw odpowiedzieć sobie na pytanie jaka jest definicja granicy i terytorium państwa.

Granica państwowa jest to powierzchnia pionowa przechodząca przez linię graniczną, oddzielająca terytorium państwa polskiego od terytoriów innych państw i od morza pełnego. Granica państwowa rozgranicza również przestrzeń powietrzną, wody i wnętrze ziemi. (Ustawa o ochronie granicy państwowej 1990).

Terytorium państwa to obszar podległy suwerennej władzy państwa, określony granicą państwową. W granicach terytorium państwo wykonuje swoje kompetencje w sposób wyłączny i pełny w stosunku do osób, rzeczy i zdarzeń. W skład terytorium państwa wchodzi obszar lądowy wraz z wyspami i wodami śródlądowymi, morze terytorialne wraz z morskimi wodami wewnętrznymi (w państwach archipelagowych, także wody położone między wyspami archipelagu), przestrzeń powietrzna nad nimi oraz podziemie. Pojęcie terytorium państwa jest jedną z podstaw, na których opiera się cały system współczesnego prawa międzynarodowego. Prawo międzynarodowe uznaje zasadę nienaruszalności terytorium państwa i jego integralności. Władza państwowa jest suwerenna i wyłączna. Wszelkie wyjątki (np. immunitety) dotyczące osób lub rzeczy, muszą opierać się na konkretnym prawie międzynarodowym, zwyczajowym lub umownym. Naruszenie integralności terytorialnej jest zamachem na niepodległość państwa (Kunikowski, Turek 2008).

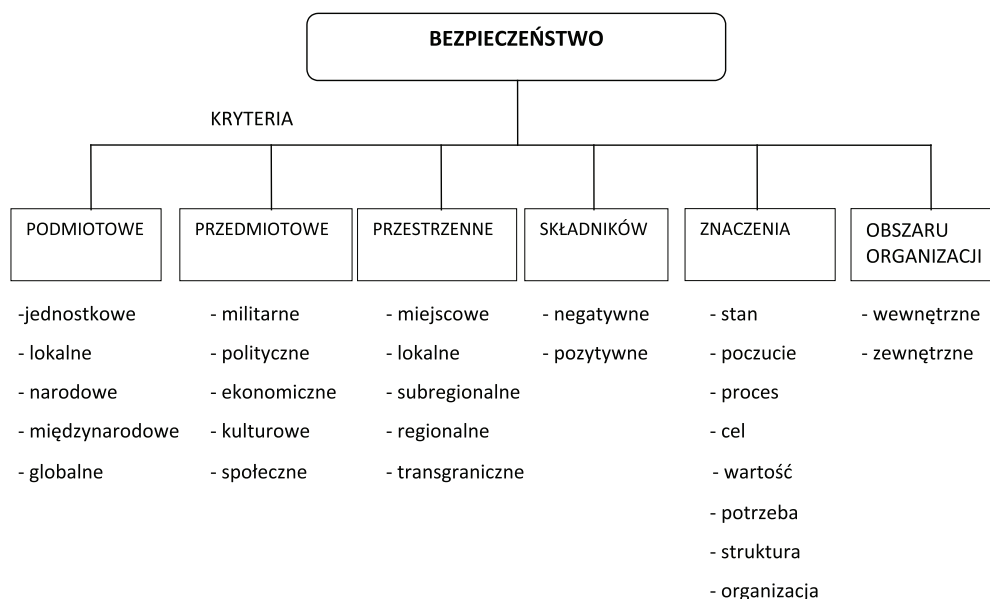
Około 3 tysięcy lat p.n.e., gdy zaczynały kształtować się pierwsze struktury państwa, za wyznacznik granicy służył pas graniczny, który był naturalną formą terenu, jak góry czy rzeki, a dzięki swojemu ukształtowaniu, jednocześnie był linią obrony państwa. Rozwój cywilizacyjny sprawił, że szerokość pasa granicznego uległa zmniejszeniu, a linia obronna zaczęła przeistaczać się w granicę polityczną. Rozwój państw powodował z kolei zacieśnienie pasów granicznych i ich ewolucję w stronę linii granicznych. Konsekwencją tych zmian było pojawienie się granic sztucznych. Proces ten widoczny

był przede wszystkim tam, gdzie naturalne formy terenu nie sprzyjały ochronie terytorium państwa. Z kolei konsekwencją powstania granic sztucznych była ewolucja tej kategorii w kierunku tzw. linii. Granica jako linia pojawiła się najwcześniej na obszarach najbardziej rozwiniętych gospodarczo, a także gęściej zaludnionych (Balawajder 2013, s.47). Następnie strefy przygraniczne zawężyły się i zmieniły w tzw. linie przygraniczne, ponieważ rozwinęła się komunikacja i ewoluowały więzi między państwami. Skutkiem tego była demarkacja czyli wyznaczenie w terenie granicy między państwami, za zgodą obydwu stron, na mocy umowy międzynarodowej. W umowie ustala się również tzw. strefę graniczną (2-6 km) lub szerszą strefę przygraniczną, w której najczęściej obowiązują rygory dotyczące ograniczenia w swobodzie przemieszczania się mieszkańców oraz kontrole ze strony służb państwowych. W celu ochrony granic ustanawia się pas drogi granicznej (15m) oraz strefę nadgraniczną, co najmniej 15 km od granicy (Balawajder 2013, s.47). W tak powstałych państwach oddzielonych od siebie granicami i strefami, funkcjonuje różnego rodzaju ruch graniczny i wymiana handlowa. Proces ten musi być odpowiednio chroniony przed zagrożeniami, dlatego w celu zapewnienia prawidłowości działania powyższego procesu, państwo powołało szereg podmiotów, których ustawowym zadaniem jest utrzymanie bezpieczeństwa transgranicznego. Granica ewoluuje, wraz ze zmianami jakie niesie za sobą prowadzona przez podmioty państwowe polityka międzynarodowa. Najlepszym przykładem, są granice państw w obrębie struktur integracyjnych, będące efektem wstąpienia do Układu Schengen i Unii Europejskiej.

Definicja bezpieczeństwa transgranicznego

Samo pojęcie bezpieczeństwa transgranicznego nie zostało do tej pory jednoznacznie zdefiniowane, gdyż różne są definicje samego pojęcia bezpieczeństwa. Przeprowadzona analiza literatury przedmiotu, dotycząca bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego, jak również analiza działalności służb odpowiedzialnych za szeroko pojęte bezpieczeństwo w rejonach przygranicznych, pozwoliła na zidentyfikowanie pojęcia bezpieczeństwa transgranicznego i umiejscowienie go pośród innych kategorii bezpieczeństwa.

Bezpieczeństwo transgraniczne to stan (proces), który jest efektem całości przedsięwzięć, zmierzających do zapewnienia bezpieczeństwa w przekraczaniu granic państw, przez osoby, wszelkie towary i pojazdy (w tym jednostki latające, pływające i lądowe), pomiędzy co najmniej dwoma podmiotami państwowymi. Poziom bezpieczeństwa transgranicznego zależy od skuteczności realizacji zadań służb granicznych. Należy do nich walka z terroryzmem i przestępczością zorganizowaną, regulacja legalnych i nielegalnych ruchów migracyjnych, pobieranie podatków akcyzowych, zapobieganie przemytowi

Rysunek 1. Ogólna typologia pojęcia bezpieczeństwo, z umiejscowieniem pojęcia „bezpieczeństwo transgraniczne”

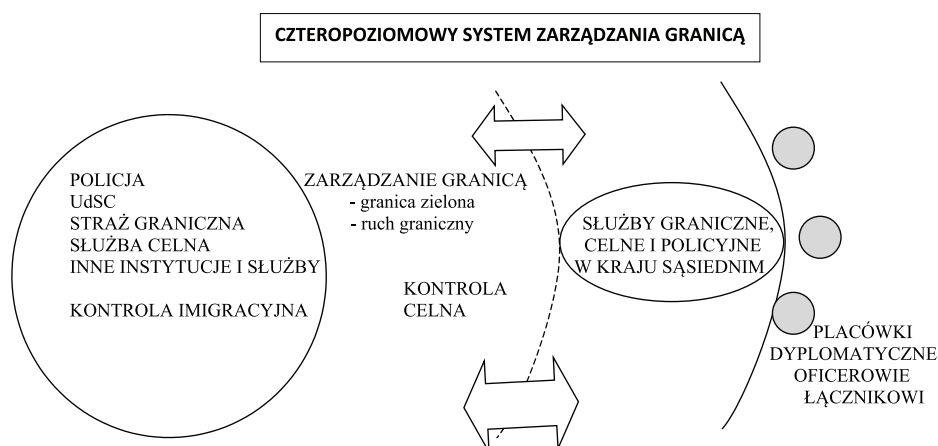
Źródło: Opracowanie własne na podstawie R. Jakubczak, J. Marczak, K. Gąsiorek, W. Jakubczak, *Podstawy bezpieczeństwa narodowego Polski w erze globalizacji*, Warszawa 2008; J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996

niebezpiecznych substancji, zagrożonych gatunków oraz przedmiotów takich jak: broń, materiały wybuchowe, amunicja, narkotyki czy dzieła sztuki. Dodatkowo kontrola graniczna ma zapobiec rozprzestrzenianiu się chorób zwierząt i ludzi, a jej stopień surowości i restrykcji zmienia się w zależności od kraju i danej granicy. Wszystko to przemawia za tym, że istotne jest utrzymanie wysokiego poziomu bezpieczeństwa w strefach nadgranicznych, czyli w obszarach gmin przyległych do granicy państwowej, a na odcinku morskim do brzegu morskiego, jako że znajduje się ona bezpośrednio przy terytorium państwa sąsiedniego. Jeżeli określona w ten sposób szerokość strefy nadgranicznej nie osiąga 15 km, włącza się do strefy nadgranicznej również obszar gmin bezpośrednio sąsiadujących z gminami przyległymi do

granicy państwowej lub brzegu morskiego (Ustawa o ochronie granicy państwowej 1990). Bezpieczeństwo transgraniczne można umiejscowić pośród innych kategorii bezpieczeństwa.

Bezpieczeństwo transgraniczne w Rzeczypospolitej Polskiej

Geopolityczne położenie Polski (Dybczyński 2013) sprawia, że jest ona w znacznym stopniu narażona na nielegalną migrację. Północno-wschodnia i wschodnia granica Polski, są zewnętrznymi granicami Unii Europejskiej, w której kontrola na wewnętrznych granicach między krajami stowarzyszonymi, została zniesiona. Zagrożenie nielegalnym przekroczeniem granicy jest wysokie, ponieważ migranci

Rysunek 2. System ochrony granicy państwowej

Źródło: Koncepcja funkcjonowania Straży Granicznej w latach 2009-2015, portal intranetowy Straży Granicznej

chcący poprawić swój status materialny i społeczny, muszą przedostać się na zachód. Polska w głównej mierze traktowana jest jako kraj tranzytowy i stanowi ostatnią do pokonania bramę ku lepszej przyszłości. Federacja Rosyjska dąży do odzyskania realnej mocarstwowej pozycji na świecie, a chęć zajmowania przez Rosję takiej pozycji w świecie, wynika z rosyjskiego dziedzictwa historycznego, mocarstwowych tradycji i ambicji kremlowskiego kierownictwa. Nie jest jednak przypadkiem, że właśnie obecnie jest ono szczególnie mocno akcentowane (Łomanowski, Musiałowicz 2006). Działania Rosji we wschodniej Ukrainie i zajęcie Krymu, tylko potwierdza powyższą tezę, a zatem nie jest wykluczone, że w przyszłości będzie chciała odzyskać wpływy na utraconych terenach byłego ZSRR, co przyczyni się do wzrostu liczby migracji, także tej nielegalnej.

Bezpieczeństwo transgraniczne Polski, wyraża się stopniem efektywności funkcjonowania czteropoziomowego systemu zarządzania granicą, co przedstawia poniższy rysunek.

Przedstawiony na rysunku powyżej system, jasno ilustruje, iż utrzymanie prawidłowego poziomu bezpieczeństwa transgranicznego RP, uzależnione jest od jakości współdziałania Straży Granicznej, Służby Celnej, Policji i polskich służb konsularnych, przy czym należy zaznaczyć, że Straż Graniczna jako narodowa służba graniczna i Służba Celna są formacjami wiodącymi w tym systemie.

Służba Celna zajmuje się ochroną wpływów do budżetu państwa z tytułu podatku akcyzowego, cła, podatku od gier, podatku VAT oraz ochroną zdrowia obywateli. Rozpoznaje, wykrywa, zapobiega i zwalcza przestępstwa i wykroczenia związane z naruszeniem przepisów dotyczących wprowadzania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz wyprowadzania z jej terytorium towarów objętych ograniczeniami lub zakazami obrotu ze względu na bezpieczeństwo i porządek publiczny lub bezpieczeństwo międzynarodowe, w szczególności takich jak odpady, substancje i preparaty chemiczne, materiały jądrowe i promieniotwórcze, środki odurzające i substancje psychotropowe, broń, amunicja, materiały wybuchowe oraz towary i technologie o znaczeniu strategicznym, rozpoznaje, wykrywa, zapobiega i zwalcza przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe oraz ściga ich sprawców, wykonuje kontrolę wywiązywania się podmiotów z obowiązków w zakresie podatku akcyzowego, podatku od gier, dopłat i opłat oraz opłaty paliwowej, współpracuje z Krajowym Centrum Informacji Kryminalnej (Ustawa o Służbie Celnej 2009).

W dokumencie „Strategia działania Służby Celnej w zakresie zwalczania przemytu i nielegalnego obrotu wyrobami tytoniowymi na lata 2012-2015” (www.mf.gov.pl) w celu poprawy bezpieczeństwa transgranicznego oraz realizacji założonych celów strategicznych, Służba Celna słusznie zakłada zwiększenie wydatków na potrzeby tej instytucji, a także liczby funkcjonariuszy, gdyż jak wyliczono w statystykach Służby Celnej, każda złotówka zainwestowana w zwalczanie przestępczości celnej w 2007 r. przyniosła do budżetu Pań-

stwa prawie 5 złotych. Należy przy tym pamiętać, że przez Polskę przebiega jeden z głównych szlaków wyrobów tytoniowych do pozostałych krajów Unii Europejskiej, zatem zagrożenie przemytem na wschodniej granicy Polski (granicy zewnętrznej UE/Schengen) ocenia się na bardzo wysokie.

Rozwój bezpieczeństwa transgranicznego RP w dużej mierze uzależniony jest od poprawności funkcjonowania Straży Granicznej. Kierunek jej rozwoju, wytycza dokument strategiczny o nazwie „Założenia wieloletniej koncepcji funkcjonowania Straży Granicznej (2009-2015)” zatwierdzony 16 lutego 2009 roku przez ówczesnego Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, Grzegorza Schetynę. Cały proces przekształceń z założenia miał trwać 6 lat. W dokumencie błędnie została przewidziana sytuacja polityczna w Europie wschodniej. Według wyżej wymienionego pisma, Ukraina miała być w NATO, a tak się nie stało. Członkostwo w NATO, dałoby Ukrainie nowy argument bezpieczeństwa, zgodnie z art. 5 Traktatu Północnoatlantyckiego, uważanego za jego rdzeń, który mówi, że każdy atak zbrojny z zewnątrz zwrócony przeciwko jednemu lub kilku państwom członkowskim traktowany będzie jako atak przeciwko całej organizacji. Błędnie założono, że sytuacja na Ukrainie, będzie stabilna. Nikt nie przewidział, że Rosja zajmie Krym. Należy mieć na uwadze, że Białoruś, Rosja i Ukraina, są granicznymi sąsiadami Rzeczypospolitej Polski, toteż sytuacja tam panująca, pozostawia swoje znamiona w Polsce.

Kolejnym założeniem było „odsunięcie” formacji od linii granicy wewnętrznej UE/Schengen w głąb terytorium kraju, poprzez stopniowe zmniejszanie liczby placówek SG (zwalnianie obiektów) ulokowanych w bezpośrednim sąsiedztwie linii granicy państwowej RP, na odcinkach stanowiących granicę wewnętrzną UE/Schengen, sukcesywne zwiększanie obecności SG na terytorium kraju, jeżeli formacja uzyska możliwość pozyskania nowych obiektów i dążenie do przesunięcia kadrowych funkcjonariuszy z jednostek przekształcanych do jednostek organizacyjnych SG, ochraniających odcinki granicy zewnętrznej UE/Schengen (Założenia wieloletniej koncepcji funkcjonowania Straży Granicznej na lata 2009-2015). Założono również, że sukcesywnie rozbudowywana będzie sieć szlaków komunikacyjnych w Polsce (drogi szybkiego ruchu, autostrady, linie kolejowe osobowe i towarowe) co powiązane jest z szybkim przemieszczaniem się osób i środków transportu „na” oraz „przez” terytorium Polski. Wszystko to oprócz pozytywnych skutków ekonomicznych, przyczyniłoby się do zwiększenia działalności przestępczej ukierunkowanej na przemyt osób i towarów oraz łatwości zmiany miejsca pobytu, zwłaszcza międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Słusznie więc założono, że wraz z rozbudową sieci, szlaków i węzłów komunikacyjnych, powinny zostać ulokowane małe placówki lub grupy zamieszkowe PSG w rejonie granicy wewnętrznej UE/Schengen. Wzmocnieniu musi ulec obecność Straży Granicznej w rejonach terytorium kraju stanowiących bezpośrednie „zaplecze” granicy zewnętrznej UE/Schengen.

Ponadto, w celu realizacji przyjętego kierunku działania, Straż Graniczna od 2011 r. miała zaprzestać bezpośredniego przeprowadzania kontroli bezpieczeństwa w lotniczych przejściach granicznych (art. 1 ust. 2 pkt 5a *ustawy o Straży Granicznej*), na rzecz nadzoru nad wykonywaniem kontroli bezpieczeństwa, zostanie w ramach nowelizacji *ustawy o Straży Granicznej*, objęta właściwością zwalczania przestępstwa handlu ludźmi (art. 253 § 1 kk) oraz przestępstwa umożliwienia lub ułatwienia pobytu na terytorium RP (art. 264a kk) (Założenia wieloletniej koncepcji funkcjonowania Straży Granicznej na lata 2009-2015).

Następnie w związku ze zniesieniem kontroli granicznych na granicy wewnętrznej UE/Schengen, jako jedna ze służb (obok Służby Celnej, Generalnego Inspektoratu Ochrony Środowiska, Inspekcji Transportu Drogowego i Policji), włączy się w wypracowanie nowego systemu monitorowania transgranicznego przemieszczania odpadów, a także substancji radioaktywnych i chemicznych (Założenia wieloletniej koncepcji funkcjonowania Straży Granicznej na lata 2009-2015).

Aktualnie Straż Graniczna liczy ok. 20 tys. osób, natomiast przyjmując kolejne założenie Wieloletniej koncepcji funkcjonowania Straży Granicznej na lata 2009-2015, liczba funkcjonariuszy ma zostać zredukowana do 18 tys.

Tabela 1. Zatrzymani przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom lub usiłowanie ppgwp - granica zewnętrzna

PGPWP	Białoruś	Rosja	Ukraina	Inne	Razem
2010r.	64	68	854	375	1361
2011r.	147	57	728	447	1379
2012r.	192	76	745	644	1657
2013r.	232	191	834	600	1857

Źródło: Opracowanie własne. Dane z www.strazgraniczna.pl (08.07.2014)

Tabela 2. Zatrzymani przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom lub usiłowanie ppgwp - granica wewnętrzna

PGWP	Białoruś	Rosja	Ukraina	Inne	Razem
2010r.	33	153	415	387	988
2011r.	34	130	433	526	1123
2012r.	32	156	643	760	1591
2013r.	39	753	610	535	1937

Źródło: Opracowanie własne. Dane z www.strazgraniczna.pl (08.07.2014)

Tabela 3. Indeks percepcji korupcji

	Niemcy	Polska	Litwa	Czechy	Słowacja	Białoruś	Rosja	Ukraina
2013r.	78/100	60/100	57/100	48/100	47/100	29/100	28/100	25/100
2014r.	79/100	61/100	58/100	51/100	50/100	31/100	27/100	26/100

0/100 największa korupcja, 100/100 najmniejsza korupcja

Źródło: <http://www.transparency.org> (16.04.2015)

Dane zaczerpnięte od „Transparency International” międzynarodowej, niezależnej i pozarządowej organizacji badającej, ujawniającej i zwalczającej praktyki korupcyjne.

Z danych statystycznych wynika, że w latach 2010-2013 łączna liczba przekroczeń granicy państwowej wbrew przepisom lub usiłowanie ppgwp wzrasta, zarówno na granicy wewnętrznej i zewnętrznej UE/Schengen. Nasuwa się przez to wniosek, iż granica nie jest właściwie zabezpieczona przed nielegalną migracją.

Koncepcja zakłada, że chce utrzymać dotychczasową skuteczność formacji w wykonywaniu kontroli ruchu granicznego i ochronie odcinków granicy państwowej RP, jednak przy zmniejszeniu liczby funkcjonariuszy SG z 20tys. do 18tys. wydaje się to niemożliwe, gdyż efektywność formacji maleje.

Przyjmując, że zjawisko korupcji na Ukrainie, Białorusi i Rosji jest tak wysokie istnieje szansa, iż nielegalni migranci mogą próbować przekupić służby graniczne Białorusi, Rosji i Ukrainy, by odstańczyli od swoich ustawowych czynności służbowych w celu przedostania się na terytorium Rzeczypospolitej.

Wnioski

W celu minimalizacji ppgwp i poprawy bezpieczeństwa transgranicznego RP, należy zwiększyć stan ilościowy funkcjonariuszy Straży Granicznej, zarówno na granicy wewnętrznej i zewnętrznej RP. Nie można zakładać, że granic polskich i granicy zewnętrznej UE/Schengen, pilnować będzie Białoruś, Ukraina czy Rosja (w ramach ochrony granic własnych).

Należy wziąć pod uwagę fakt, że wraz z rozwojem sieci szlaków komunikacyjnych w Polsce, trzeba będzie zaopatrzyć Straż Graniczną w sprzęt zapewniający skuteczną możliwość wykonywania zadań np. przemytnicy i inne grupy zorganizowane jako użytkownicy dróg, prawdopodobnie będą poruszali się pojazdami o dużej pojemności skokowej silnika, w celu łatwiejszej ucieczki przed patrolem kontrolnym, zatem formacja Straży Granicznej, powinna zabezpieczyć się w pojazdy przystosowane do ewentualnego pościgu i stawiać na ich jakość, a nie ilość. To samo dotyczy pojazdów na co dzień patrolujących wschodnie odcinki granicy zielonej Polski.

Straż Graniczna jako główna formacja chroniąca pogranicza RP, realizuje swoje ustawowe zadania poprzez wydawanie zezwoleń na przekraczanie granicy państwowej (w tym wiz). Rozpoznaje, zapobiega, wykrywa przestępstwa i wykroczenia oraz ściga ich sprawców. Dbą o bezpieczeństwo w komunikacji międzynarodowej i pilnuje porządku publicznego. Osadza i utrzymuje znaki graniczne na lądzie oraz sporządza, aktualizuje i przechowuje graniczną dokumentację geodezyjną i kartograficzną. Zabezpiecza znaki i urzą-

dzenia służące do ochrony granicy państwowej, jak również gromadzi i przetwarza informacje z zakresu ochrony granicy państwowej i kontroli ruchu granicznego oraz udostępniania je właściwym organom państwowym. Straż Graniczna pełni nadzór nad eksploatacją polskich obszarów morskich oraz przestrzeganiem przez statki przepisów obowiązujących na tych obszarach. Ochrania granicę państwową w przestrzeni powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej poprzez prowadzenie obserwacji statków powietrznych i obiektów latających, przelatujących przez granicę na małych wysokościach oraz informuje o tych przelotach właściwe jednostki Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej. We właściwościach formacji jest również zapobieganie transportowaniu bez zezwolenia odpadów, szkodliwych substancji chemicznych oraz materiałów jądrowych i promieniotwórczych, a także zapobieganie zanieczyszczaniu wód granicznych i przemieszczaniu bez zezwolenia środków odurzających, substancji psychotropowych oraz broni, amunicji i materiałów wybuchowych. Formacja kontroluje legalność wykonywania pracy i prowadzenie działalności gospodarczej przez cudzoziemców, jednak jej najważniejszym zadaniem jest zabezpieczenie „granicy zielonej” (ochrona granicy państwowej) i organizowanie oraz dokonywanie kontroli ruchu granicznego w portach lotniczych i przejściach granicznych (Ustawa o Straży Granicznej 1990).

Poziom bezpieczeństwa transgranicznego jest proporcjonalny do jakości współdziałania Straży Granicznej z innymi służbami i efektywności wykonywania powierzonych jej obowiązków. W głównej mierze zależy od stanu osobowego funkcjonariuszy SG, który prawdopodobnie jest niewystarczający. Większa liczba funkcjonariuszy Straży Granicznej na granicach oraz na terytorium RP, szczególnie w dużych miastach lub aglomeracjach miejskich, przyniosłaby solidne rezultaty w zatrzymaniu nielegalnych migrantów, gdyż cudzoziemcy oraz diaspory migracyjne skoncentrowane są w dużych miastach oraz ich bezpośrednim sąsiedztwie (Polityka migracyjna Polski - stan obecny i postulowane działania).

Literatura:

- Adamczyk M. (2009), *Perspektywy służb granicznych, a rozwój strategii w Shengen*, W: Zdanowicz M. (red.), *Polska w Shengen*. Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Temida 2, Białystok.
- Balawajder G. (2013), *Granica państwa jako kategoria wielowymiarowa*. Pogranicze. Polish Borderlands Studies. Instytut Politologii Uniwersytetu Opolskiego, tom 1, nr 1, s. 44-56.
- Cieśliewicz J. (2008), *Podstawy prawne kontroli granicznej po przystąpieniu Polski do Układu Shengen* W: Radzikowska-Kryśczak B. Sadownik A. (red.), *Polska w strefie Shengen. Refleksje po pierwszym roku członkostwa*. Warszawa, s.58-63.
- Dybczyński A. (2013), *Geopolityka*, Poltext, Warszawa
- Furdala A., Wysoczański W. (2006), *Migracje: dzieje, typologia, definicje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Kaczmarczyk P. (2002), *Migracje o charakterze cyrkulacyjnym, a inne formy mobilności terytorialnej w świetle doświadczeń badawczych*. Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa.
- Kunikowski J., Turek A. (2008), *Bezpieczeństwo i dyplomacja - słownik terminów*. Pedagogium Wyższa Szkoła Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Warszawa.
- Łomanowski A., Musiałowicz B. (2006), *Raport: Kierunki Rosyjskiej polityki zagranicznej*. Bezpieczeństwo Narodowe, www.bbn.gov.pl (dostęp: 07.06.2014).
- Magierek D. (2012), *Rola Straży Granicznej w zapewnieniu bezpieczeństwa Polski (1990-2004)*. Adam Marszałek, Toruń.
- Maksimczuk A., Sidorowicz L. (2008). *Graniczna obsługa ruchu osobowego i towarowego w Unii Europejskiej*. Almamier Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
- Moraczewska A. (2005), *Granice międzypaństwowe w różnych paradygmatach naukowych*, W: *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*. Kuźniar R. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa s. 657-664.
- Moraczewska A. (2008), *Transformacja funkcji granic Polski*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Paśnik J. (2003), *Straż Graniczna. Prawne podstawy działania i uprawnień*. Wydawnictwo Kodeks, Warszawa.
- Stańczyk J. (1996), *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Strategia działania służby celnej w zakresie zwalczania przemytu i nielegalnego obrotu wyrobami tytoniowymi na lata 2012-2015*, http://www.mf.gov.pl/documents/764034/928139/strategia_2012-2015_przemyt.pdf (dostęp: 07.06.2014).
- Truchan J. (2014), *Jednostki specjalne Policji i Straży Granicznej w ochronie wschodniej granicy Polski*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno.
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej Dz. U. 1990 nr 78 poz. 462
- Ustawa z dnia 12 października 1990r. o ochronie granicy państwowej Dz.U.2009.12.67.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o Służbie Celnej Dz. U. 2009 nr 168 poz. 1323.
- Wawrzusiszyn A. (2012), *Wybrane problemy transgranicznego bezpieczeństwa Polski*. Difin, Warszawa.
- Wiśniewski B. Piątek Z. (2006), *Współczesny wymiar funkcjonowania Straży Granicznej*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa.
- Założenia wieloletniej koncepcji funkcjonowania Straży Granicznej na lata 2009-2015* (2009), intranet wewnętrzny Straży Granicznej, (dostęp: 07.06.2014).
- Zespół do Spraw Migracji (2012), *Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania*. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Departament Polityki Migracyjnej, <http://bip.msw.gov.pl/bip/polityka-migracyjna-po/19529,Polityka-migracyjna-Polski.html>, (dostęp: 07.06.2014).

BEZPIECZEŃSTWO DZIECI I MŁODZIEŻY W PRZESTRZENI WIRTUALNEJ**SAFETY OF CHILDREN AND THE YOUTH WITHIN VIRTUAL SPACE**

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Beata Marciniak¹, Dorota Katarzyna Marczuk²¹Uniwersytet Katolicki w Ružomberku, Słowacja²Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Pracownia Pedagogiki Resocjalizacyjnej

Marciniak B., Marczuk D.K. (2015), *Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 34-38.

Streszczenie: Artykuł prezentuje kwestie bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej. Dorośli są zobowiązani do zapewnienia młodemu pokoleniu bezpieczeństwa w różnych wymiarach, zarówno w tradycyjnej przestrzeni społecznej jak i w przestrzeni wirtualnej (cyberprzestrzeni). Współcześnie, młodzi ludzie, dla których media cyfrowe są nieodłącznym elementem ich codzienności, są narażeni na wiele niebezpieczeństw napływających z cyberprzestrzeni. W artykule zaprezentowano przykłady działań profilaktycznych i edukacyjnych, które należy podejmować, aby zapewnić młodemu pokoleniu bezpieczne funkcjonowanie w świecie realnym i wirtualnym. Omawiane kwestie poruszane są w kontekście interdyscyplinarnym.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, przestrzeń wirtualna, cyberprzestrzeń, zagrożenia cyberprzestrzeni, profilaktyka, kampanie społeczne

Summary: The article presents issues of children and youth's safety in virtual space. Adults are obliged to ensure that young people will be safe in different dimensions, both in traditional social space and in virtual space (cyberspace). Contemporary, young people for whom the digital media are inseparable part of their every-day reality, are exposed to many incoming cyber dangers. In the article the examples of prevention and educational activities are presented. They must be taken to ensure that the young will be safely work in real and virtual world. The issues are discussed in interdisciplinary context.

Keywords: safety, virtual space, cyberspace, cyberthreats, prevention, social campaigns

Wstęp

„Jeżeli najbardziej niewinne i bezbronne dziecko nie może czuć się bezpiecznie w jakimś społeczeństwie, wówczas już nikt bezpiecznie czuć się w nim nie może!”

[Kardynał Stefan Wyszyński]

Jednym z podstawowych obowiązków dorosłych wobec dzieci jest respektowanie ich prawa do zdrowia i bezpieczeństwa. Każde działanie podejmowane przez rodziców w domu czy wychowawców w szkole powinno zmierzać do wyeliminowania wszelkich niebezpieczeństw, a tym samym do zapewnienia bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo należy rozumieć jako stan, który „jest właściwie identyczny z pewnością (*safety*) i oznacza brak zagrożenia (*danger*) albo ochronę przed nim” (Zięba 1999, s. 27). Bezpieczeństwo dziecka gwarantowane jest przez Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej (Art. 72), zgodnie z którym „Rzeczpospolita Polska za-

pewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją” (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej).

Skutecznym sposobem służącym podniesieniu poziomu bezpieczeństwa dzieci i młodzieży jest podejmowanie działań społecznych, które mając na względzie dobro dziecka, wskazują jak zapewnić mu bezpieczeństwo w przestrzeni realnej i wirtualnej (cyberprzestrzeni). Rzecznik Praw Dziecka (2015) apeluje, że państwo i dorośli są zobowiązani do uznania dobra dziecka za najwyższy cel, a zatem do przygotowania dziecka do dorosłego życia zapewniając mu ochronę przed wszelkiego rodzaju przemocą i innymi niebezpieczeństwami, z uwzględnieniem zagrożeń cyberprzestrzeni. Marek Michalak – Rzecznik Praw Dziecka, w liście do organizatorów kampanii społecznej „Cyberprzemoc – nie jesteś sam!” podkreśla, że dostęp do sieci niesie ze sobą, prócz niewątpliwych zalet, także negatywne skutki „to zauważalny brak wzorców wychowawczych i autorytetów, alienacja społeczna, a także zagrożenia w innych sferach: sexting, samobójstwa z inspiracji sieci, cyberponografia czy cyberpedofilia” (Michalak 2015).

Adres do korespondencji: Dorota Marczuk, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Pracownia Pedagogiki Resocjalizacyjnej, ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce, e-mail: dorota@marczuk.edu.pl, tel. 25 643 18 44

Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej stało się obecnie znaczącą kwestią społeczną, bowiem dla współczesnych nastolatków cyberprzestrzeń stanowi równie ważne środowisko funkcjonowania jak rodzina czy szkoła. Natomiast badania i doniesienia prasowe coraz częściej dowodzą, że „fikcyjne” zagrożenia czające się w sieci powodują jak najbardziej realne, negatywne konsekwencje dla rozwoju, zdrowia i życia młodego pokolenia (Marczuk 2015). Do zagrożeń tych należą:

- kontakt z niebezpiecznymi (szkodliwymi) treściami,
- kontakt z niebezpiecznymi osobami,
- internetowa przemoc rówieśnicza (cyberprzemoc),
- uzależnienia od mediów cyfrowych.

Artykuł podejmuje problem bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej (cyberprzestrzeni). Wskazuje na zagrożenia związane z użytkowaniem mediów cyfrowych i ich konsekwencje oraz analizuje sposoby przeciwdziałania tym zagrożeniom.

Programy i kampanie społeczne

Na terenie kraju realizowane są programy i kampanie społeczne, których odbiorcami są dzieci i młodzież oraz osoby dorosłe odpowiedzialne za ich wychowanie i kształcenie. Nadrzędnym celem tych działań jest zapewnienie dzieciom i młodzieży bezpieczeństwa zarówno w przestrzeni realnej jak i w cyberprzestrzeni.

Do najbardziej znanych programów należą: Rządowy program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań „Razem bezpieczniej” (2006) oraz Rządowy program „Bezpieczna i przyjazna szkoła” (2014). Programy te skorelowane są z innymi rządowymi programami mającymi na celu realizowanie szeroko pojętej profilaktyki. W ramach programu „Razem bezpieczniej” co roku organizowane są liczne akcje z udziałem policji, natomiast realizatorzy programu „Bezpieczna i przyjazna szkoła” mają na celu przede wszystkim wzmacnianie bezpieczeństwa w szkołach i placówkach oświatowych.

Od 2002 roku problematyką bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w Internecie zajmuje się na terenie kraju Fundacja Dzieci Niczyje, prowadząc kompleksowe działania badawcze, edukacyjne, medialne oraz pomocowe. Wśród najbardziej znanych projektów (kampanii) tej fundacji znajdują się:

- Helpline.org.pl – projekt ten realizowany wspólnie z Fundacją Orange jest współfinansowany przez Komisję Europejską w ramach kampanii Safer Internet. Powstał w 2007 roku a jego celem jest niesienie pomocy dzieciom i młodzieży w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa w Internecie. Skierowany jest zarówno do młodych użytkowników Internetu, jak i do ich rodziców oraz osób, które w swojej pracy zawodowej spotykają się z takimi wła-

śnie problemami (nauczycieli, policji, kuratorów, pracowników socjalnych, pedagogów i psychologów). Zespół projektu podejmuje również prace na rzecz zmian systemowych, które pozwolą skutecznie chronić dzieci i młodzież przed technologicznymi zagrożeniami (Helpline.org.pl).

- Stop cyberprzemocy – to kolejny projekt społeczny realizowany od 2008 roku w ramach kampanii „Dziecko w Sieci”. Ideą przewodnią jest organizowanie działań medialnych i edukacyjnych podnoszących problem cyberprzemocy. Kampania została poprzedzona badaniami skali tego zjawiska na terenie kraju oraz analizą przypadków zgłaszanych do Helpline.org.pl. W ramach projektu powstały liczne materiały edukacyjne: filmy, scenariusze, quizy, które są niezwykle cenną pomocą dla nauczycieli zainteresowanych profilaktyką cyberprzemocy (Stop cyberprzemocy).
- Problem cyberprzemocy i innych zagrożeń internetowych został zauważony dopiero kilka lat temu. Na szczęście, dość szybko uznano je za poważną kwestię społeczną i przeciwdziałanie im jest coraz częściej komponentem programów i kampanii profilaktycznych poświęconych bezpieczeństwu dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej. Tworzone są również serwisy internetowe zajmujące się tą problematyką. Można w nich znaleźć wskazówki dotyczące bezpiecznego korzystania z Internetu, przeznaczone dla dzieci, młodzieży i dorosłych.

Działalność profilaktyczna NASK i mediów

Nieocenioną rolę w działaniach profilaktycznych pełni NASK – Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa (NASK), która zgodnie z ustawą z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych, obecnie funkcjonuje jako instytut badawczy. W ramach NASK działa zespół ekspertów – Dyżurnet.pl, który jest punktem kontaktowym do zgłaszania nielegalnych treści w Internecie. Ekspersi udzielają pomocy w sytuacjach naruszeń w Internecie, zajmują się też działalnością informacyjną i edukacyjną, skierowaną do różnych grup użytkowników (Dyżurnet.pl).

Od 1999 roku NASK we współpracy z Fundacją Dzieci Niczyje i Fundacją Orange realizuje unijny projekt Saferinternet.pl. (Polskie Centrum Programu Safer Internet). Jego celem jest promocja bezpiecznego korzystania z nowych technologii i Internetu wśród dzieci i młodzieży. W ramach kampanii prowadzone są również działania na rzecz zwalczania nielegalnych treści i spamu w Internecie. Priorytetem programu na lata 2009-2013 było zwalczanie cyberprzemocy i uwodzenia dzieci w Internecie.

Od 2005 roku, w ramach projektu Saferinternet.pl, z inicjatywy Komisji Europejskiej, NASK i jego partnerzy: FDN i Fundacja Orange organizują co roku Dzień Bezpiecznego Internetu: DBI, który ma na celu inicjowanie i propagowanie działań na rzecz

bezpiecznego dostępu dzieci i młodzieży do zasobów internetowych. Podczas obchodów DBI organizatorzy zachęcają szkoły, organizacje pozarządowe, firmy i osoby prywatne do wspierania tego przedsięwzięcia przez organizację lokalnych inicjatyw na rzecz bezpieczeństwa młodych internautów, m.in. takich jak: zajęcia edukacyjne, happeningi, gazetki szkolne, kampanie informacyjne, konkursy (Polskie Centrum Programu Safer Internet: DBI).

W uświadamianie społeczeństwu niebezpieczeństw związanych z nieodpowiedzialnym korzystaniem z zasobów internetowych, zwłaszcza przez dzieci i młodzież, angażują się również media. Akcja prowadzona w 2004 roku pod hasłem „Nigdy nie wiadomo, kto jest po drugiej stronie” to pierwszy projekt tego typu, zrealizowany w ramach kampanii „Dziecko w Sieci”. Głównym przesłaniem spotu było podjęcie społecznej debaty związanej z problemem uwodzenia dzieci w Internecie (Kampanie społeczne.pl).

W drugim etapie akcji, w 2005 roku, stworzono edukacyjny projekt dla dzieci i młodzieży WWW. Sieciaki.pl (Poznaj Bezpieczny Internet Sieciaki.pl) oraz uruchomiono punkt kontaktowy do zgłaszania nielegalnych treści w Internecie – Hotline, pełna nazwa brzmi: NIFC Hotline Polska (NIFC jest skrótem od *National Initiative for Children*). Polski Hotline był pierwszą tego typu inicjatywą wśród nowych państw członkowskich Unii Europejskiej.

Wśród najnowszych przedsięwzięć wymienionych instytucji i organizacji znajdują się m.in. takie kampanie medialne jak: „Myślę więc nie ślę”, „Pomyśl, zanim wrzucisz”, „Zakup kontrolow@ny”, „Baw się w Sieci – BEZPIECZNIE” oraz akcja medialna „W którym świecie żyjesz?” (Polskie Centrum Programu Safer Internet: Kampanie medialne).

Wyniki prowadzonych działań wskazują, że w rozmowach z młodymi użytkownikami Internetu warto, oprócz zagadnień dotyczących zagrożeń, podkreślać korzyści oferowane przez nowoczesne technologie cyfrowe. Ważne jest również wyposażenie dzieci i młodzieży w wiedzę na temat bezpieczeństwa i sposobów obrony przed zagrożeniami, zwłaszcza przed przemocą elektroniczną i niebezpiecznymi treściami.

Programy zabezpieczające

Na polskim rynku dostępnych jest wiele programów do kontroli rodzicielskiej umożliwiających filtrowanie nielegalnych i szkodliwych treści w Internecie (Dziennik Internautów: Dziecko w sieci – jak uniknąć cyhających zagrożeń?). Należą do nich m.in. takie programy jak: Benjamin, Naomi, Ochroniacz, Visikid, WebControl, Norton Online Family, BelferCommander, Motyl, Opiekun Dziecka w Internecie, Strażnik Ucznia czy Wizualny Nadzór. Są to aplikacje umożliwiające rodzicom oraz innym osobom dorosłym np. nauczycielom kontrolowanie poczynań dzieci i młodzieży podczas codziennej pracy i rozrywki przy komputerze. Oferują one:

- blokowanie niepożądanych stron, stworzenie tzw. Czarnej Listy,
- możliwość ustawienia limitu czasu na korzystanie z Internetu,
- stworzenie tzw. Białej Listy czyli listy stron dozwolonych,
- blokowanie komunikatorów,
- blokowanie plików wykonywalnych EXE i plików MP3, które często są nośnikiem niewłaściwych treści,
- blokowanie wyszukiwarki grafiki,
- blokowanie pobierania dokumentów,
- blokowanie list dyskusyjnych,
- blokowanie dostępu do poczty elektronicznej,
- blokowanie bramek SMS,
- kontrolę odwiedzanych serwisów.

Wymienione programy służą ochronie dzieci i młodzieży przed zagrożeniami świata wirtualnego. Większość pakietów bezpieczeństwa (programy i systemy antywirusowe oraz programy Anti-Malware) także posiada funkcję kontroli rodzicielskiej, która spełnia podobne zadania jak w programach specjalistycznych.

W kwestii bezpieczeństwa młodych użytkowników Internetu wiele mogą również uczynić producenci sprzętu elektronicznego i oprogramowania, a także dostawcy usług internetowych. Filtrowanie treści na poziomie sieci dostępowej realizowane przez dostawców, to według ekspertów, jeden z najskuteczniejszych sposobów ochrony. Warto jednak pamiętać, że poza nakładami finansowymi taka realizacja wymaga również odpowiednich uregulowań prawnych (Raport: Bezpieczeństwo dzieci korzystających z Internetu). Dlatego też, należy pamiętać, że filtry i programy, choćby najbardziej nowoczesne i skuteczne, są tylko narzędziami i nie zastąpią edukacji w szkole czy wychowania w rodzinie.

Edukacja medialna

Zagadnieniami edukacji medialnej i mediów (*media literacy*), wskazując jednocześnie na odpowiedzialne wykorzystanie technologii informacyjnej w procesie dydaktycznym, zajmują się na gruncie polskiej nauki m.in. B. Siemienicki (2002), M. Tanaś (1999), J. Morbitzer (2007), J. Bednarek (2014), S. Juszczyk (2000). Autorzy analizują m.in. wpływ przekazów medialnych na proces kształtowania postaw i świata wartości dzieci i młodzieży i wskazują na konieczność ochrony młodego pokolenia przed zagrożeniami napływającymi z przestrzeni wirtualnej.

Wymienieni autorzy, podejmując tematykę związaną z funkcjonowaniem człowieka w świecie mediów cyfrowych zauważają, że stanowią one dla każdego z nas wielkie wyzwanie, któremu jesteśmy w stanie sprostać. Należy jednak jak najszybciej podjąć działania mające na celu kształtowanie nowych kompetencji z zakresu ICT wśród rodziców, nauczycieli, pedagogów i innych osób zajmujących

się wychowaniem dzieci i młodzieży, tak by mogli oni przygotować młode pokolenie do świadomego, bezpiecznego i odpowiedzialnego korzystania z możliwości, jakie oferuje cyberprzestrzeń i świat wirtualny.

Edukacja medialna prowadzona na szeroką skalę przez osoby dorosłe w stosunku do dzieci i młodzieży jest najlepszym sposobem zapobiegania nieszczęściom. Współczesne przemiany społeczne i gospodarcze nieustannie poszerzają zakres obiektywnie istniejących oraz postrzeganych subiektywnie zadań i potrzeb edukacyjnych (Szymański 2013). Jedną z tych potrzeb staje się zapewnienie bezpieczeństwa młodym użytkownikom Internetu. Jest to tym bardziej ważne w sytuacji braku prawnych rozwiązań radzenia sobie z zagrożeniami cyberprzestrzeni.

Media niewątpliwie mają ogromny wpływ na rzeczywistość społeczną, a przez wielu z nas postrzegane są nie tylko jako źródło informacji ale również jako źródło różnorodnych zagrożeń. Tymczasem edukacja medialna¹ powinna służyć temu, aby zmienić ten pogląd. Jej zadaniem jest kształcenie postawy świadomego odbiorcy mediów: aktywnego (poszukującego prawdy o świecie), selektywnego (potrafiącego wybierać) i krytycznego (niedowierzącego i sprawdzającego wiarygodność przekazu w różnych źródłach). Bowiernie, jak podkreśla C. Guerreschi (2005), niezmiennie ważne jest, aby wraz z nabywaniem kompetencji technicznych równocześnie rozwijała się umiejętność odpowiedzialnego korzystania z zasobów sieci.

Media literacy odnosi się zatem do zdolności krytycznej oceny danych przez człowieka, odbiorcę mediów, który czyta, analizuje i interpretuje wiadomości, niezależnie od tego, czy robi to dla rozrywki czy też w celach edukacyjnych (Marczuk, Kucała 2014). Ponadto, jak zauważa L. Zakrzewski (2014), warunkiem osiągnięcia sukcesu w społeczeństwie wiedzy jest umiejętność korzystania z nowoczesnych technologii, która umożliwia bycie nie tylko odbiorcą ale także aktywnym twórcą komunikatów medialnych – kreatorem samego siebie.

Wychowanie w rodzinie i w szkole

Bezpieczeństwo można oczywiście podnieść wprowadzając kodeksy postępowania, moderując witryny i portale, współpracując z policją. Najwięcej jednak mogą w tym zakresie uczynić zaangażowani w wychowanie młodego pokolenia rodzice i nauczyciele. Nie muszą być ekspertami od Internetu czy spraw technicznych. Wystarczy, że będą towarzyszyć dziecku w poznawaniu tajemnic sieci, rozmawiać z nim o jego aktywności *online*, uczyć rozumnej i bezpiecznej komunikacji, asertywności, podkreślając jednocześnie, jak ważne jest poszanowanie praw innych osób.

Wychowanie w rodzinie i w szkole powinno

¹ Nazwa pedagogicznej specjalności akademickiej i międzyprzedmiotowej ścieżki edukacyjnej w polskim szkolnictwie, wprowadzonej reformą rządową z 1999.

zawierać wskazane elementy edukacji medialnej. Dzieciom, od wczesnych lat ich życia, należy wpajać zasady, które umożliwią im prawidłowe i bezpieczne funkcjonowanie w roli użytkownika technologii cyfrowych. Najmłodsi powinni np. wiedzieć, że osoby poznane w sieci, nie zawsze są tymi, za kogo się podają. Dlatego w żadnym wypadku nie powinny udostępniać w Internecie informacji o sobie ani też swoich zdjęć, numeru telefonu, miejsca zamieszkania czy adresu e-mail.

Należy też zwracać uwagę na zainteresowania dzieci w zakresie gier komputerowych i pomagać w wyborze tych, które nie zagrażają rozwojowi psychofizycznemu młodej jednostki. Obecnie większość państw europejskich stosuje system Pegi (PEGI: Pan-European Game Information), który klasyfikuje gry ze względu na minimalny wiek odbiorcy oraz wskazuje na rodzaj treści zawartych w grze. Ustanowienie systemu Pegi nie oznacza jednak, że sprzedawcy konsekwentnie przestrzegają zawartych w nim zasad. Czujnością i przezornością w tym zakresie muszą się wykazać właśnie opiekunowie dorastającej młodzieży.

Dorośli, w procesie wychowania dzieci i młodzieży, powinni przede wszystkim pamiętać, że Internet stał się dla ludzkości źródłem wielu pozytywnych zastosowań, ale w tym samym czasie stał się również niebezpiecznym środowiskiem funkcjonowania młodych jednostek ludzkich.

Podsumowanie i wnioski

Ze względu na silną więź między człowiekiem a mediami cyfrowymi, umiejętność korzystania z nich jest coraz częściej postrzegana jako umiejętność życiowa, niezbędna do tego aby pracować, uczyć się i bawić. Korzystanie z nowoczesnych technologii wiąże się jednak nie tylko z korzyściami, ale również z niebezpieczeństwami. Szczególnie narażone na zagrożenia cyberprzestrzeni są młode jednostki ludzkie.

Poziom bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej zależy w szczególności od wiedzy i umiejętności dorosłych, którzy będą znali odpowiedzi na trudne pytania, stawiane im przez najmłodszych, a także będą gotowi podjąć właściwe działania w sytuacji zagrożenia. Dlatego też dorośli, rodzice i wychowawcy dorastającej młodzieży, mając na względzie bezpieczeństwo swoich pociech, powinni jak najszybciej nabyć kompetencji w zakresie korzystania z nowoczesnych technologii, aby móc skutecznie przeciwdziałać i radzić sobie z zagrożeniami cyberprzestrzeni.

Nieocenioną rolę w podnoszeniu poziomu kompetencji związanych z użytkowaniem nowoczesnych technologii cyfrowych pełnią działania profilaktyczne prowadzone na szeroką skalę, programy i kampanie społeczne, edukacja w zakresie nowych technologii oraz wychowanie w rodzinie i w szkole.

Literatura:

1. Bednarek J. (2014), *Wprowadzenie*, W: J. Bednarek (red.), *Człowiek w obliczu szans cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*. Difin SA, Warszawa, s. 9-12.
2. Dyżurnet.pl, <https://dyzurnet.pl>, (dostęp: 12.05.2015).
3. Dziecko w Sieci, www.dzieckowsieci.pl, (dostęp: 12.05.2015).
4. Dziennik Internautów: Dziecko w sieci – jak uniknąć czyhających zagrożeń?, <http://di.com.pl/dziecko-w-sieci-jak-uniknac-czyhajacych-zagrozen-25048>, (dostęp: 12.05.2015).
5. Guerreschi C. (2005), *Nowe uzależnienia*. Salwator, Kraków.
6. Helpline.org.pl, <http://fdn.pl/helplineorgpl>, (dostęp: 12.05.2015).
7. Juszczak S. (2000), *Komunikacja interakcyjna człowieka z komputerem*. Wydawnictwo Impuls, Kraków.
8. Kampaniespoleczne.pl, Nigdy nie wiadomo, kto jest po drugiej stronie, http://www.kampaniespoleczne.pl/kampanie,211,nigdy_nie_wiadomo_kto_jest_po_drugiej_stronie, (dostęp: 12.05.2015).
9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Tekst uchwalony w dniu 2 kwietnia 1997 r. przez Zgromadzenie Narodowe, Dz.U. 1997, Nr 78, poz. 483.
10. Marczuk D., Kucała K. (2014), *Wolność słowa w świecie wirtualnym – wartość nadużywana* W: J. Bednarek, A. Andrzejewska (red.), *Zagrożenia cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*. Difin SA, Warszawa, s. 140-159.
11. Marczuk D.K. (2015), Wypowiedź prasowa: Młodych z sieci wyciąganie, Tygodnik Siedlecki Nr 16, 26.04.2015, s. 9.
12. Michalak M. (2015), List Rzecznika Praw Dziecka do organizatorów Kampanii „Cyberprzemoc – nie jesteś sam!”, 10.04.2015, Siedlce.
13. Morbitzer J. (2007), *Edukacja wspierana komputerowo a humanistyczne wartości pedagogiki*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Kraków.
14. NASK, <http://www.nask.pl>, (dostęp: 12.05.2015).
15. PEGI: Pan-European Game Information, <http://www.pegi.info/pl/index/id/369>, (dostęp: 02.05.2015).
16. Polskie Centrum Programu Safer Internet: DBI, <http://www.saferinternet.pl/pl/dzien-bezpiecznego-internetu>, (dostęp: 12.05.2015).
17. Polskie Centrum Programu Safer Internet, <http://saferinternet.pl/pl>, (dostęp: 12.05.2015).
18. Polskie Centrum Programu Safer Internet: Kampanie medialne, <http://saferinternet.pl/pl/kampanie-medialne> (dostęp: 12.05.2015).
19. Poznaj Bezpieczny Internet: Sieciaki.pl, <http://www.sieciaki.pl>, (dostęp: 12.05.2015).
20. Raport: Bezpieczeństwo dzieci korzystających z Internetu, sporządzony przez FDN na zlecenie Telekomunikacji Polskiej, we współpracy z ekspertami z: Interactive Advertising Bureau Polska, Agencji Interaktywnej Digital One, Dyżurnet.pl, Bebo.com, http://www.olsztyn.eu/fileadmin/katalogi_wydzialowe/edukacja/przeciwAgresji/cyberprzemoc/Raport_Bezpieczenstwo_dzieci_korzystajac_ch_z_Internetu.pdf (dostęp: 02.05.2015).
21. Rządowy program „Bezpieczna i przyjazna szkoła” (2014), <http://men.gov.pl/pl/zwiekszenie-szans/bezpieczna-i-przyjazna-szkola/bezpieczna-i-przyjazna-szkola-informacje-o-programie>, (dostęp: 12.05.2015).
22. Rządowy program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań „Razem bezpiecznie” (2006), <http://razembezpieczniej.msw.gov.pl/>, (dostęp: 12.05.2015).
23. Rzecznik Praw Dziecka, *Prawa dziecka*, <http://brpd.gov.pl/prawa-dziecka> (dostęp: 05.05.2015).
24. Siemieniński B. (2002), *Technologia informacyjna w polskiej edukacji*. Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń.
25. Stop cyberprzemocy, <http://fdn.pl/kampanie-spoleczne-stop-cyberprzemocy>, (dostęp: 12.05.2015).
26. Szymański M.J. (2013), *Socjologia edukacji. Zarys problematyki*. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
27. Tanaś M. (1999), *Cywilizacja globalna, społeczeństwo informacyjne a kształcenie*. „Kultura i Edukacja”, nr 1, s. 87-111.
28. Zakrzewski L. (2014), *Edukacja i nowoczesne technologie w społeczeństwie wiedzy*, W: J. Bednarek (red.), *Człowiek w obliczu szans cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*. Difin SA, Warszawa, s. 110-132.
29. Zięba R. (1999), *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje-struktury-funkcjonowanie*. „Scholar”, Warszawa.

ANALIZA SPOŁECZNYCH ZACHOWAŃ CZYTELNICZYCH W OBRĘBIE PRASY DRUKOWANEJ I ELEKTRONICZNEJ NA PRZYKŁADZIE MIESZKAŃCÓW POWIATU BIALSKIEGO

ANALYSIS OF PUBLIC READER'S BEHAVIOURS WITHIN THE PRINTED AND ELECTRONIC PRESS ON THE EXAMPLE OF RESIDENTS OF THE BIAŁA PODLASKA COUNTY

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Dorota Tomczyszyn, Dawid Błaszczak

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Tomczyszyn D., Błaszczak D. (2015), *Analiza społecznych zachowań czytelniczych w obrębie prasy drukowanej i elektronicznej na przykładzie mieszkańców powiatu bialskiego*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 39-46.

Streszczenie: Niniejszy tekst stanowi próbę uzupełnienia dotychczasowych badań nad czytelnictwem, zarówno z perspektywy księgo- i antropocentrycznej. Autorzy uwzględniają w nim socjologiczne pole obserwacji, gdzie na pierwszy plan wysuwa się społeczne oraz kulturowe i demograficzne uwarunkowania zachowań czytelniczych mieszkańców powiatu bialskiego w odniesieniu do korzystania z prasy drukowanej i elektronicznej. Co czytamy? Jak często sięgamy po ulubione czasopismo? Jak oceniamy preferowaną przez nas prasę? Jaki udział w obrębie prasy drukowanej ma prasa elektroniczna? W jakim kierunku zmierza czytelnictwo i jakie są jego perspektywy? Czy mamy do czynienia z modą na nieczytanie? Czy prasa elektroniczna stanowić może panaceum na współczesny kryzys czytelnictwa? Na te i inne pytania próbują odpowiedzieć autorzy tekstu odnosząc się zarówno do własnych badań, jak również ogólnopolskich danych na temat stanu obecnego i przyszłości czytelnictwa w Polsce.

Słowa kluczowe: czytelnictwo, digitalizacja mediów, elitaryzacja czytelników, prasa drukowana i elektroniczna

Summary: This text constitutes an attempt to supplement the existing research on readership, both from the perspective of books and anthropocentrism. In the text, the authors take into account the sociological field of observation, where social, cultural and demographic conditionings of reading behaviours of the inhabitants of the Biała Podlaska county relating to the use of written and electronic press come to force. What do we read? How often do we reach for our favourite magazines? How do we assess our preferred press? What role within the printed press is played by electronic one? In which direction is readership heading and what are its prospects? Are we dealing with a fashion not to read at all? Can the electronic press be a cure-all for the contemporary crisis of readership? For those and other questions the authors of the work try to find answers, referring both to their own research as well as the national data on the current state as well as the future of readership in Poland.

Keywords: readership, digitisation of media, isolation of readers' elites, printed and electronic press

Relacje pomiędzy człowiekiem a słowem zapisanym i utrwalonym na określonym nośniku (tablica, papier, płyta CD), jego percepcja, interpretacja i znaczenie stanowią przedmiot badań empirycznych, inspirujących do licznych analiz, ocen i opinii. „Świadczą o tym i czysto faktograficzne, jednostkowe opinie formułowane już w starożytności, i współczesne badania zjawisk masowych, nierzadko realizowane przez całe zespoły ludzi przy użyciu bogatego arsenału narzędzi badawczych” (Żbikowska-Migoń, Łusznak 2011, s. 7). Czytelnictwo, jako końcowa faza procesu komunikacji realizowana za pomocą druku, zaś w epoce mediów cyfrowych poprzez nowoczesne środki komunikacji, jak np. Internet, multimedia, stanowi ciekawe pole obser-

wacji, zarówno dla socjologii, jak również psychologii, nauki o literaturze, bibliotekoznawstwa, pedagogiki czy semiologii. „Nie może być zresztą inaczej, ponieważ czytelnictwo, jak każde zjawisko społeczne, podlega prawom rozwoju, a jako obiekt badań jest przedmiotem zainteresowania kilku różnych dyscyplin naukowych” (Wojciechowski 1999, s. 5). Zdaniem Janusza Kosteckiego „W liczącej blisko 130 lat historii badań nad czytelnictwem w Polsce prace teoretyczne stanowiły margines (...) czytelnictwo traktowano z reguły jako zjawisko co prawda wyróżnialne, ale podlegające podobnym mechanizmom jak inne sposoby tak zwanego uczestnictwa w kulturze...” (Kostecki 2011, s. 12).

Dotychczas prowadzone badania na gruncie polskim dotyczyły m.in.: charakterystyki zbiorowości odbiorców prasy i książki na tle populacji, której jest ona częścią, opisu wzorów praktyk komunikacyjnych czytelników prasy i książki, relacji pomiędzy czytaniem

Adres do korespondencji: Dorota Tomczyszyn, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorska 102, 21-500 Biała Podlaska, e-mail: tomczyszyn@o2.pl, tel. 83 344 99 11

a innymi formami aktywności społecznej. Przedmiotem badań jest również odbiór tekstów poprzez dwa uzupełniające się i nakładające na siebie procesy tj. rozumienia i wartościowania. „Wartościując, odbiorca dokonuje zabiegów selekcji, hierarchizacji i oceny rozpoznanych znaczeń-wartości...” (Kostecki 2011, s. 20).

Historia badań nad czytelnictwem swoimi początkami sięga drugiej połowy XIX wieku, kiedy w USA w latach siedemdziesiątych, na łamach „Library Journal”, pojawiły się wyniki badań dotyczących preferencji czytelniczych młodzieży amerykańskiej. Dekadę później badania w zakresie psychofizycznego procesu czytania opublikował E. Java, zaś w 1882 roku niemiecki nauczyciel H. Wolgast rozpoczął analizy w zakresie pedagogiki czytelnictwa. Na gruncie polskim badania nad czytelnictwem rozpoczęto u schyłku XIX wieku, między innymi na łamach „Przeglądu Pedagogicznego”. Z upływem czasu analizy tego typu zaczęły prowadzić biblioteki, ankietując swoich czytelników. Granicą badań na płaszczyźnie kultury literackiej jest określona kategoria tekstów, badaczom komunikacji w nauce – określone społeczności, z kolei analitykom kultury masowej – wybrane środki przekazu. Prasa, tak jak każdy środek masowego przekazu, w modelu mozaiki kulturowej Abrahama Moles’a, kreuje tzw. „pamięć świata”, „obrazy społeczno-kulturalne”. Zarówno wczoraj jak i dziś prasa, dzięki trwałości, wielokrotności, mobilności, pośredniości, temporalności, periodyczności i politekstowości dostarcza coraz to nowych informacji, narzucając czytelnikom rytm lektury adekwatny do częstotliwości ukazywania się prasy. Oddziałuje przy tym na odbiorców, uwzględniając czynniki demograficzne, jak również czasowe i przestrzenne. „Nie sposób myśleć o współczesnym czytelniku w oderwaniu od współczesnego człowieka, bo przecież jeden jest elementem drugiego. A współczesny człowiek w coraz większym stopniu staje się zakładnikiem mobilnych technologii, żyjemy w opętaniu szybkością, (...) w ciągłej potrzebie bycia on-line” (Gołębiowski 2012, s. 10).

Z informacji, jakie dostarczają materiały źródłowe nt. badań z zakresu czytelnictwa wiemy, że przedmiotem zainteresowania badaczy było m.in.: determinanty zachowań czytelniczych (badania W. Hofmanna nad wpływem otoczenia, środowiska społecznego na preferencje czytelnicze), analiza predyspozycji do czytania oraz dojrzałości czytelniczej (badania W. S. Graya nt. chęci czytania, uznawania wartości czytania, umiejętności rozumienia i wykorzystania treści). W polskich badaniach czytelnictwa szczególne znaczenie przypisuje się osobie H. Radlińskiej, które jeszcze w okresie międzywojennym zainicjowała badania między stanem aktywności czytelniczej a kategoriami demograficznymi jak: wiek, płeć, poziom inteligencji (Gołębiowski 2012, s. 55-61). Kluczowe znaczenie dla rozwoju badań nad czytelnictwem oraz czytelnikami przypisać należy teoriom Pawła Rybickiego, którego kierunek badań wyznaczany był przez dwie płaszczyzny obserwacji: psychologiczną i socjologiczną. Autor w swoich badaniach położył akcent na perspektywę kulturową. „Czytelnik współtworzy bowiem – jako ak-

tywny i opiniotwórczy uczestnik kulturowego kręgu czytelniczego oraz właściwych mu instytucji – normy czytelnictwa” (Socha 2011, s. 33). W kierunku antropocentrycznego myślenia o czytelniku zmierzał w swoich badaniach Jan Bystron, który relacje książka – czytelnik postrzegał w kategoriach zachowań, sposobów myślenia oraz percepcji czytelnika.

Rozwój badań, jak również samych koncepcji teoretycznych, pól obserwacyjnych i technik badawczych, doprowadziły do ukształtowania i rozwoju socjologii książki, prasy, informacji a najwcześniej socjologii literatury, na kanwie której analizowano m.in. sposoby przyjęcia (czyli interpretację) tekstów, wybór bezpośrednich produktów na rynku czytelniczym oraz społeczne skutki i funkcje literatury (np. wychowawcza, poznawcza, emocjonalna, rozrywkowa, estetyczna).

Poznanie zjawisk czytelniczych, rzetelne i zgodne z obiektywną prawdą, wymaga nie tylko specjalistycznych studiów, ale również systematycznych badań i analiz, na bazie których można ujawniać, opisywać i objaśniać istniejące reguły, normy, związki i relacje, a zatem odkrywać prawa naukowe. Analiza, której wyniki autorzy prezentują w poniższym tekście, przeprowadzona została na grupie 200 osób, prawie identycznych strukturalnie pod względem płci (kobiety 54%, mężczyźni 46%), w większości w wieku 20-30 lat (31,5%), 30-40 lat (29%) oraz 40-50 lat (23%). Prawie co dziesiąta osoba (11,5%) deklaruje wiek w przedziale 60-70 lat. Większość, bo 58,5% to mieszkańcy miast do 70.000 ludności, 33,5% respondentów zamieszkuje na wsi, niespełna 10% w mieście do 25.000 mieszkańców. Prawie wszyscy (95,5%) to mieszkańcy powiatu bialskiego.

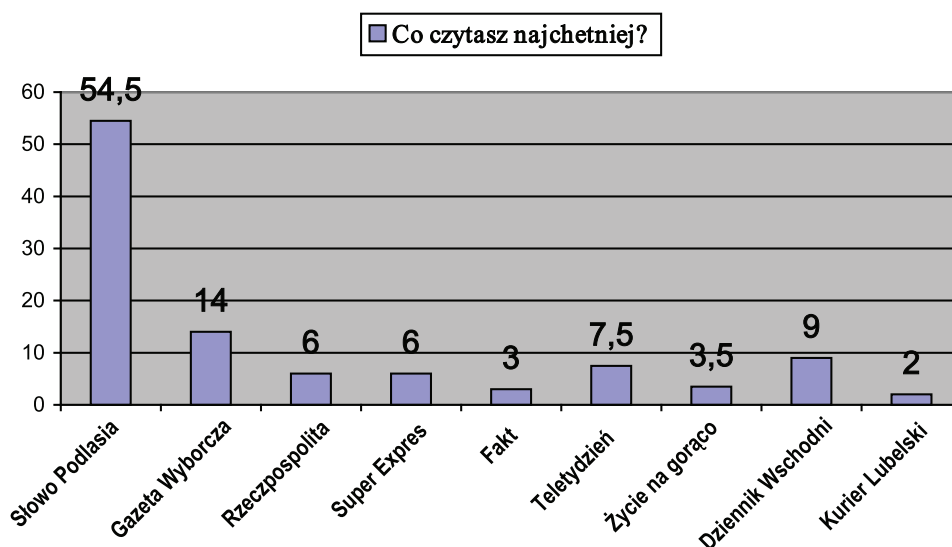
Badanie posiada charakter sondażu diagnostycznego. „Metoda sondażu traktowana jest jako sposób gromadzenia wiedzy o interesujących badacza zjawiskach, zdarzeniach czy procesach zachodzących w badanym środowisku społecznym, (lokalnym, rodzinnym, wychowawczym) w oparciu o sondowanie opinii i poglądów dobranych z określonego punktu widzenia” (Maszke 2004, s. 118).

Badania realizowane były na przełomie kwietnia i maja 2014 roku w oparciu o kwestionariusz ankiety. Jest to istotne, bowiem „Badania ankietowe, aczkolwiek w zasadzie uniwersalne, okazują się szczególnie użyteczne w analizach zjawisk masowych” (Maszke 2004, s. 39). Analiza czytelnictwa z pewnością do tego typu zjawisk należy, co wyczerpująco uzasadnia dobór metod i technik badawczych.

Wyniki badań

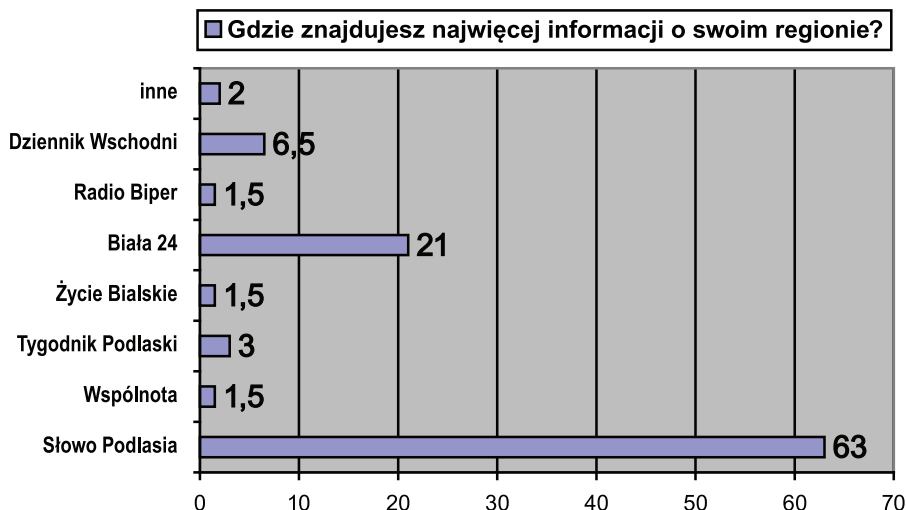
Zapytano badanych o tytuły ulubionych i najczęściej czytanych gazet.

Większość, spośród ankietowanych przez autorów osób, najchętniej sięga po Słowo Podlasia (54,5%). Mniej więcej co 6-7 osoba (14%) czyta Gazetę Wyborczą, z kolei 9% badanych sięga po Dziennik Wschodni. Dla 6% respondentów „ulubionym tytułem” jest Rzeczpospolita i Super Express, 3,5% preferuje Życie na gorąco, 3% wybrało Fakt, zaś 2%

Rysunek 1. Rodzaje czytanych czasopism (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rysunek 2. Opinie badanych, w których czasopiśmie znajduje się najwięcej informacji o regionie (%)

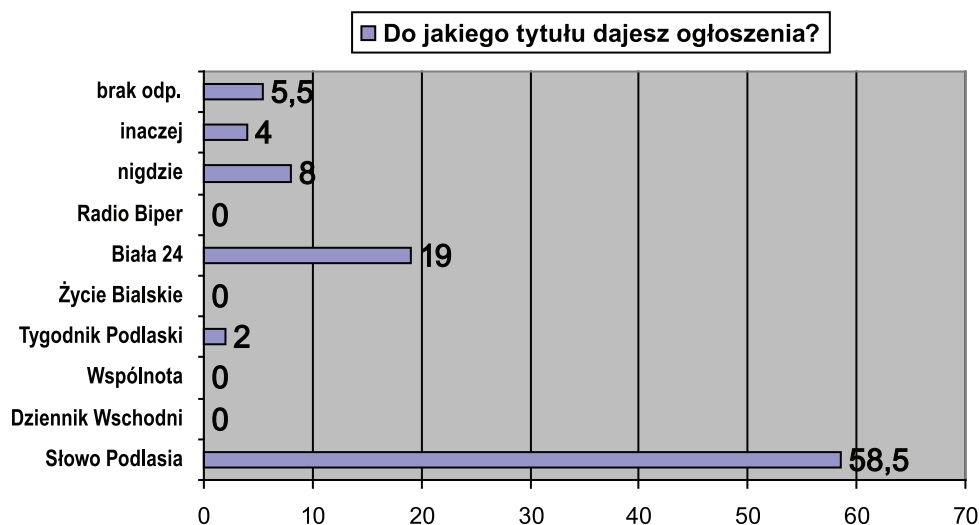
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Kurier Lubelski (patrz wykres nr. 1). W badaniach sporadycznie wymieniano również takie tytuły jak np. Angora, Tygodnik Podlaski, Podlaskie Echo Katolickie, Gazeta Prawna, Przegląd Sportowy, Newswiek, Wprost czy Cosmopolitan.

Dla ponad 60% ankietowanych głównym źródłem informacji jest Słowo Podlasia, co piąta osoba wymieniała portal informacyjny biala24.pl (wykres nr 2). Ponad 6% badanych wskazała na Dziennik Wschodni, sporadycznie (1,5-3%) wymieniano również takie tytuły jak: Tygodnik Podlaski, Życie Białskie czy Wspólnotę. Analogicznie dla 1,5% podstawowym źródłem wiedzy jest portal radiobiper.pl. Z powyższej analizy widać wzrost popularności tzw. nowych mediów, precyzyjnie i trafnie wykorzystujących sieć teleinformatyczną. „Okazuje się ona szczególnie atrakcyjna dla tych oficyn, które nie dysponują zbyt wysokimi nakła-

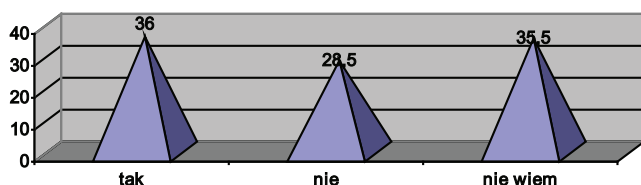
dami na promocję i reklamę i w swych działaniach ograniczać się muszą do inicjatyw mało kosztownych” (Frołow 2002, s. 67). Co więcej „Czytelnictwo w tradycyjnym rozumieniu staje się reliktem przeszłości. Nie przystaje do natychmiastowości. Tradycyjne czytelnictwo jest błyskawicznie wypierane przez czytelnictwo on-line i nic nie jesteśmy w stanie na to poradzić, bo przeciwdziałanie nikomu już się nie opłaca” (Frołow 2002, s. 11).

Bardzo podobnie respondenci odpowiadali na pytanie dotyczące ogłoszeń prasowych (wykres nr 3). Najbardziej popularnym tytułem gazety, do której składamy oferty ogłoszeń jest Słowo Podlasia (58,5%), w dalszej kolejności portal biala24.pl (19%) oraz okazjonalnie Tygodnik Podlaski (2%). Niespełna co dziesiąta osoba nie daje ogłoszeń w jakimkolwiek tytule.

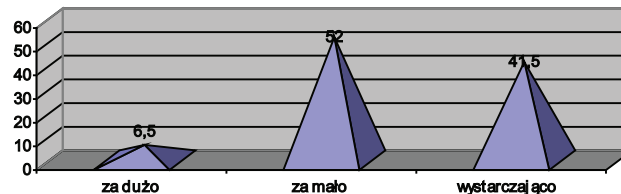
Rysunek 3. W jakich czasopismach badani podają do publikacji ogłoszenia? (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

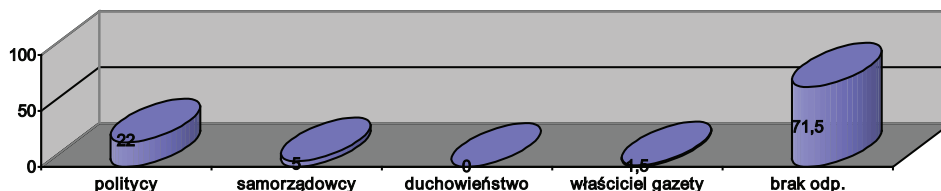
Rysunek 4. Odpowiedź badanych na pytanie: Czy uważasz, że Twoja ulubiona gazeta jest apolityczna i wolna od wpływów, nacisków? (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rysunek 7. Opinie badanych na temat ilości tekstów redakcyjnych w ulubionej gazecie (%)

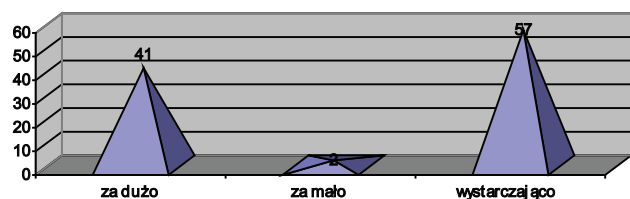
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rysunek 5. Opinie badanych dotyczące pytania: kto najczęściej wywiera nacisk na dziennikarzy? (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Prawie co trzecia osoba (28,5%) jest zdania, że gazeta, którą czyta nie jest wolna od wpływów i nacisków (wykres 4), przede wszystkim ze strony polityków (22%) i samorządowców (5%). Przeciwnego zdania jest 36% respondentów, prawie tyle samo nie potrafi jednoznacznie odpowiedzieć czy ulubiona gazeta jest czy nie jest apolityczna.

Rysunek 6. Opinie badanych na temat ilości reklam w gazecie (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W ramach badań autorzy zapytali o ocenę tekstów i reklam w gazetach, po które korzystają respondenci. Większość, bo 57% uważa, że ilość reklam jest wystarczająca, z kolei 41% jest zdania, że reklam jest za dużo (wykres 6). Jedynie 2% ankietowanych uważa, że ogłoszeń reklamowych jest zbyt mała ilość. Zdecydowanie bardziej od reklam respondenci wolą teksty redakcyjne (wykres 7). Ponad połowa (52%) uważa, że jest ich za mało, ponad 40% twierdzi, że wystarczająca jest ich ilość. Dla niespełna co trzynastej – czternastej osoby ilość tekstów w ulubionych gazetach jest stanowczo za duża.

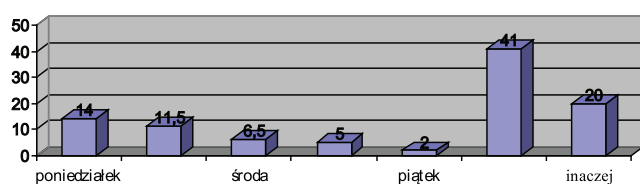
Kiedy, czyli o której i w jakim dniu najczęściej kupujemy ulubioną gazetę? W świetle badań są to godziny poranne, tj. 7.00-8.00 (48,5%), 8.00-9.00 (15%) i 6.00-7.00 (14%). Czym argumentować tak wczesną porę? Prawdopodobnie zakup ulubionej

Tabela 1. Czas kupowania gazety

O której godzinie najczęściej kupujesz swoją ulubioną gazetę:			
l.p.	Kategorie odpowiedzi	Liczba odpowiadających	Procent odpowiadających
1	6-7 godz. w dniu wydania	28	14%
2	7-8 godz. w dniu wydania	97	48,5%
3	8-9 godz. w dniu wydania	15	15%
4	po godz. 10 w dniu wydania	12,5	12,5%
5	po południu w dniu wydania	0	0%
6	inaczej	20	10%

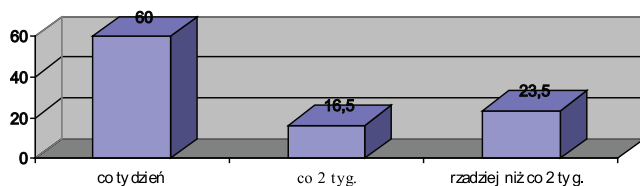
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

gazety towarzyszy naszej drodze do pracy, po zakupy lub do szkoły. Co ósma osoba kupuje gazetę po godzinie 10.00 w dniu wydania (tabela 1), co dziesiąta robi to o jeszcze innej porze dnia.

Rysunek 8. Dni tygodnia, w których są najczęściej kupowane gazety (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Weekend, a zatem sobota lub niedziela to okres, w którym najczęściej zaglądamy do punktu sprzedaży prasy (41%). Czy zatem traktujemy czytanie gazet jako formę weekendowej rozrywki i relaksu? Trudno jednoznacznie odpowiedzieć. Po gazetę sięgamy również często na początku tygodnia, czyli poniedziałek (14%) i wtorek (11,5%) a zatem w dni, w których najczęściej ukazują się nowe numery popularnych tygodników. Co dziesiąta osoba sięga po gazetę „kiedy ma czas” lub „co miesiąc”, zdarza się, że zamawia przez Internet, wypożycza lub ma darmowy dostęp do ulubionych czasopism.

Rysunek 9. Częstość kupowania gazet (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W świetle prezentowanych wyników badań respondenci najczęściej czytają gazetę co tydzień (60%), co przedkłada się na preferowane tytuły czasopism (zazwyczaj tygodników). Średnio co dwa tygodnie ulubioną gazetę czyta 16,5% badanych, zaś 23,5% po ulubiony tytuł zagląda rzadziej niż co dwa tygodnie (wykres 9). Dotyczy to najprawdopodobniej sytuacji, w których kupujemy miesięczniki lub numery archiwalne. Z zakupionego egzemplarza w większości przypadków (69,5%) korzysta nie tyl-

ko sam kupujący, ale również członkowie rodziny i najbliżsi. Jedynie co trzecia osoba zadeklarowała, że tylko ona sięga po ulubiony tytuł.

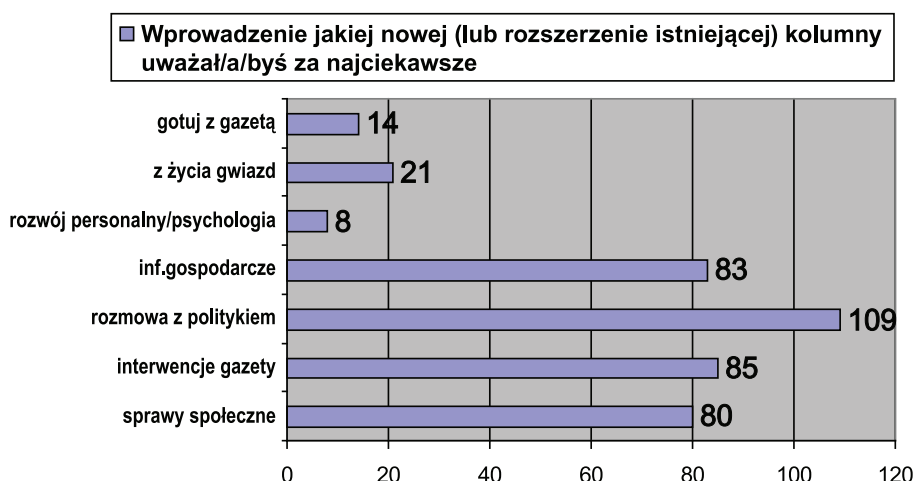
Tabela 2. Jaka tematyka poruszana w gazetach najbardziej interesuje badanych? (ilość wyborów)

Jaka tematyka najbardziej cię interesuje? (zaznacz co najmniej 3 odpowiedzi)		
l.p.	Kategorie odpowiedzi	Liczba wybierających daną kategorię
1	Reportaże	80
2	Kryminalne	65
3	Motoryzacja	57
4	Historyczne	54
5	Horoskop	51
6	Program TV	50
7	Wydarzenia kulturalne/zapowiedzi imprez	50
8	Ogłoszenia i reklamy	43
9	Krzyżówka	42
10	Polityczne	36
11	Śledcze	36
12	Sport	28
13	Rolnicze	6
14	Psychologia	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Jaka tematyka interesuje nas najbardziej? Do czego sięgamy w ulubionej gazecie i czego nam brakuje? Najczęściej są to reportaże i wiadomości kryminalne (tabela 1), dalej informacje z działu motoryzacyjnego i historycznego. Często respondenci sięgają również do horoskopów, programu telewizyjnego oraz informacji kulturalnych. Mniej niż połowa preferuje ogłoszenia i reklamy, krzyżówki, informacje polityczne, śledcze i sportowe. Sporadycznie sięgamy po wiadomości rolnicze czy np. porady psychologiczne.

W ulubionej gazecie oczekujemy rubryki czy działu poświęconego rozmowie z politykiem lub samorządowcem, działań interwencyjnych (nawet tak prostych jak w sprawie budowy chodnika), informacji gospodarczych oraz z zakresu spraw społecznych (wykres 10). Rzadziej oczekujemy artykułów dotyczących życia gwiazd (21%) czy przepisów kulinarnych (14%).

Rysunek 10. Jakie kolumny w gazecie wprowadziliby badani? (ilość wyborów)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Tabela 3. Opinie badanych na temat: czego brakuje w gazecie, którą kupują?

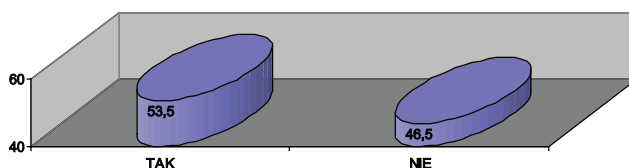
Czego ci brakuje w gazecie, którą kupujesz (wymień)		
Kategorie odpowiedzi	liczba	(%)
za mało spraw bieżących	14	7,0
rzetelnych artykułów	15	7,5
informacji pogodowych	9	4,5
felietonów	9	4,5
zbyt mało motoryzacji	3	1,5
prezentów od redakcji	18	9,0
bonusów	15	7,5
wiadomości z regionu	4	2,0
Brak odp.	113	56,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W ulubionych gazetach i czasopiśmie brakuje nam również prezentów i bonusów od redakcji, artykułów rzetelnych i poruszających sprawy powszechne (tabela 3). Pojedyncze odpowiedzi dotyczyły obecności felietonów, informacji pogodowych, wiadomości z regionu lub działu motoryzacyjnego.

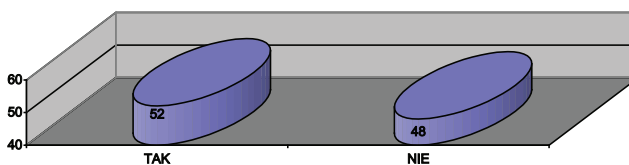
Ponad połowa ankietowanych (53,5%) korzysta z internetowej wersji swojej ulubionej gazety (wykres 11), co wydaje się być wynikiem dobrym,

zwłaszcza, że według badań CBOS z internetu korzysta ogółem ponad 60% Polaków. W jakich sprawach oczekujemy pomocy od redakcji ulubionej gazety? Najczęściej wskazywano sprawy społeczne (13%), interwencje (9%), pomoc w znalezieniu pracy (4,5%).

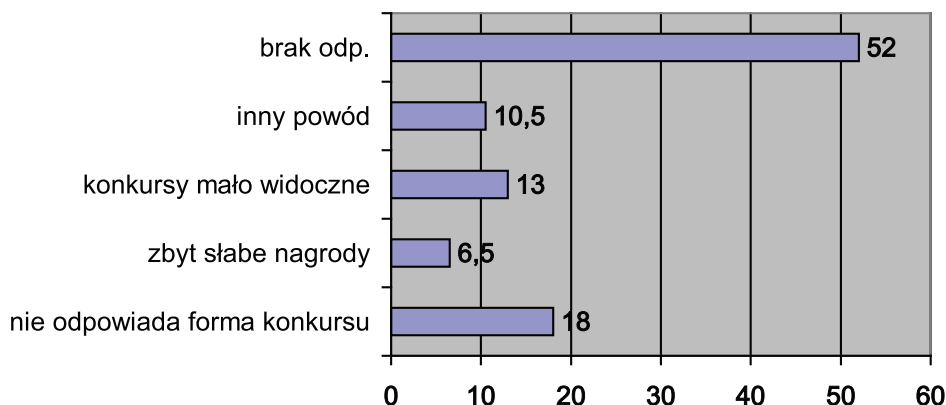
Rysunek 11. Czy badani korzystają ze stron internetowych gazety? (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rysunek 12. Aktywność badanych w konkursach ogłaszanych w prasie (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rysunek 13. Opinie badanych na temat przyczyn nie brania udziału w konkursach ogłaszanych w prasie (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Ponad połowa ankietowanych bierze udział w konkursach organizowanych przez ulubioną gazetę (wykres 12). Osoby nie biorące udziału argumentowały swoją decyzję (wykres 13) m.in. nie odpowiadającą formą konkursu (18%), mało wiarygodnymi informacjami o konkursie (13%) lub słabymi nagrodami (6,5%).

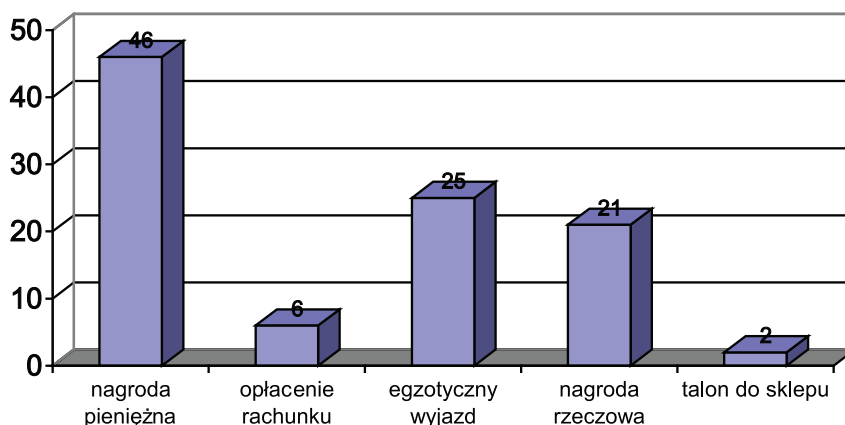
Jakich nagród oczekujemy od organizatorów konkursu, jeśli już bierzemy w nich udział? (wykres 14) Najczęściej pieniężne (46%), rzadziej egzotyczne wyjazdy (25%) i nagrody rzeczowe (21%). Sporadycznie wskazywano również na opłacenie rachunków (6%) lub talony do sklepu (2%). Które konkursy uznajemy za najciekawsze? Przede wszystkim plebiscyty (36%) i drobne konkursy (28,5), rzadziej metamorfozy i konkursy, w których główną nagrodą stanowią wczasy lub wycieczka (wykres 15).

Dyskusja wyników

W jakim kierunku zmierza czytelnictwo i jakie są jego perspektywy? Czy mamy do czynienia z tzw. modą na nieczytanie o czym pisze Marian Stala w Tygodniku Powszechnym czy może o elitaryzacji czytelników? (Bilska 2002, s. 101) „Największym

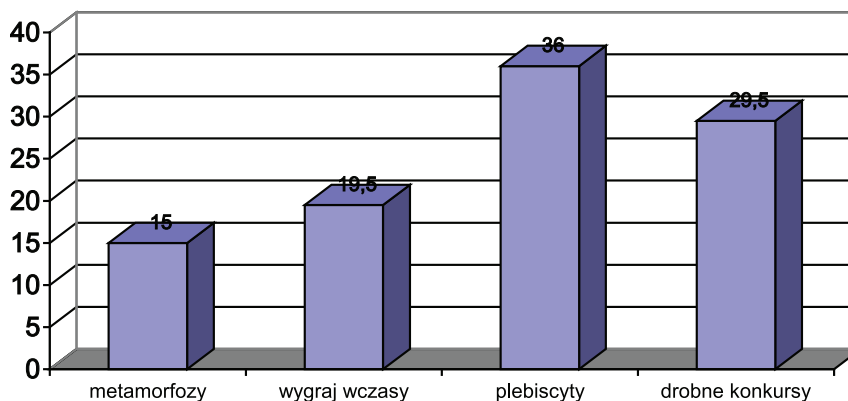
zagrożeniem dla czytelnictwa z socjologicznego punktu widzenia może być afirmacja sprawności i skuteczności, dążenie do perfekcjonizmu i pomnażania zysków, a ignorowanie wartości humanistycznych” (Bilska 2002, s. 101). Kluczowe znaczenie dla rozwoju czytelnictwa przypisuje się pomnażającej liczbie elektronicznych wersji ulubionych gazet, czasopism i książek. W świetle diagnozy prowadzonej na zlecenie Izby Wydawców szacuje się, że w ciągu najbliższych pięciu lat czytelnictwo prasy ma wzrosnąć nawet do 16%, zaś prasy elektronicznej ulec podwojeniu (Diagnoza... 2014). Znaczący wzrost zanotują tygodniki opiniotwórcze oraz czasopisma tematyczne. Niewielkiemu spadkowi prasy drukowanej towarzyszyć będzie nieustanny wzrost czytelnictwa prasy cyfrowej. Ten wyraźny nasilający się proces zredefiniować może społeczne oczekiwania czytelników w stosunku do roli jaką pełni prasa w naszej kulturze, życiu codziennym, edukacji i rozrywce.

Czytelnictwo jest również stymulatorem a zarazem składnikiem kultury, oddziałuje na poszczególne jej obszary, m.in. kulturę normatywną (normy, wartości) i idealną (poglądy, idee, symbole) (Sztompka 2002, s. 241). Sprzyja konstytuowaniu

Rysunek 14. Opinie badanych na temat ulubionych nagród za wygrane konkursy prasowe (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rysunek 15. Opinie badanych na temat najciekawszych konkursów ogłaszanych w prasie (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

uniwersaliów kulturowych czy dyfuzji kulturowej. Według Roberta Putnama czytelnictwo, obok udziału w stowarzyszeniach czy wyborach, jest wskaźnikiem kapitału społecznego, który ułatwia wspólne działania, buduje zaufanie, stymuluje rozwój ekonomiczny i społeczny regionów. Jako kapitał produktywny (można go pomnażać), może być również wymieniany na inne formy kapitału np. ekonomicznego lub kulturowego (konwersja kapitałów) (Działek 2011, s. 100-118). Czytelnictwo, jako element kultury, stanowi trzon życia społecznego, jak określał to Bronisław Malinowski. Jaki jest stan czytelnictwa XXI wieku? Czy faktycznie panuje moda na nieczytanie? Zbigniew Florczak u progu XXI wieku postawił pytanie czy czytelnik to gatunek na wymarcu? (Florczak 2000, s. 166). Jeszcze głębiej sięga Łukasz Gołębiowski, autor książki pt. *Gdzie jest czytelnik*, pisząc: „Z czytelnictwem stała się rzecz straszna. Zostało zredukowane do bezmyślnej czynności” (Gołębiowski 2012, s. 19). Z analizy przeprowadzonych badań należy wnioskować, że sformułowane przez Florczaka ponad dekadę temu pytanie wymaga współcześnie doprecyzowania i przededefiniowania. Stopniowemu wymarciu czytelnika w świecie rzeczywistym towarzyszy narodzenie czytelnika w sieci (e-czytelnika?).

Czytelnictwo stanowi kolejną płaszczyznę, którą sieć, niczym pajęcza struktura, oplata i przekształca narzucając własną logikę funkcjonowania i działania, adekwatną do potrzeb i oczekiwań aktorów sieci, a zatem nas, samych uczestników-czytelników. „Tekst elektroniczny, wbrew przekonaniom i obawom wielu ludzi, nie sygnalizuje końca sekwencyjności, lecz przedstawia możliwość tworzenia licznych sekwencji, zgodnie z różnorodnymi skojarzeniami” (Toschi 2013, s. 266). Stopniowe przejście od realności do wirtualności z jednej strony otwiera nowe, niezbadane jak dotąd poziomy rozumienia i wyrażenia za pomocą języka, z drugiej stanowi rewolucyjne sposoby pisanie i czytania, oparte o polecenia, komentarze i interpretacje wyrażane przez nas użytkowników. Współczesny czytelnik, niczym podróżnik stoi przed możliwością wyboru dalszej, choć zupełnie nowej drogi, a raczej przygody z książką, czytelnictwem i czytaniem. Motto ów przygody jest następującej treści: „Albo wsiadasz do pociągu „digitalizacja”, albo jedzie on bez ciebie, (...), jesteś wykluczony z Sieci, jak miliony (...), którzy nie załapali się na technologiczną rewolucję, boją się jej, nie rozumieją, zrozumieć już nie chcą” (Gołębiowski 2012, s. 11). Na naszych oczach dokonuje się kolejna rewolucja, której tzw. efekt skali, można porównać do XV wiecznego wynalazku Jana Gutenberga czy przeniesienia druku z zecerstwa do DTP (Desktop Publishing – komputerowe przygotowanie do druku). Technologie IT otwierają możliwości wyrażania i odbioru przekazów w sposób dotychczas niewyobrażalny, naznaczony procesami takimi jak: networking, digitalizacja i wiele innych. Jakie będą skutki tych procesów? Jakie kierunki rozwoju? Jakie zależności i oddziaływanie? Odpowiedzi na

tego typu problemy i pytania należy traktować jako otwarte, zwracając przy tym uwagę, że niedostatek lub brak czytelnictwa w świecie wirtualnym jest równoznaczny z jego marginalizacją w otaczającej nas współcześnie rzeczywistości.

Literatura:

1. Bilśka G. (2002), *Wybory czytelnicze. Uwarunkowania i motywy*, W: Chruścińska J., Kubisz E. (red.), *Społeczne oddziaływanie współczesnej książki*. Wydawnictwo Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej, Warszawa, s. 67-71.
2. *Diagnoza społecznych zachowań czytelniczych w obrębie prasy papierowej i cyfrowej. Nowe platformy dostępu do treści. Transformacja prasy* (2014), <http://www.pbc.pl/news/items/176.html> (dostęp: 05.06.2014).
3. Działek J. (2011), *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*. Studia Regionalne i Lokalne, nr 3, s. 100-118.
4. Florczak Z. (2000), *Czytelnik – gatunek na wymarcu*. Przegląd Polityczny, nr 46-47, s. 166-168.
5. Frołow J. (2002), *Jak nowe media wpływają na czytelnictwo?* W: Chruścińska J., Kubisz E. (red.), *Społeczne oddziaływanie współczesnej książki*. Wydawnictwo Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej, Warszawa.
6. Gołębiowski Ł. (2012), *Gdzie jest czytelnik*. Biblioteka Analiz, Warszawa.
7. Kostecki J. (2011), *Czytelnictwo jako przedmiot refleksji naukowej*, [w:] Żbikowska-Migoń A., Łuszczyk A. (red.), *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 11-23.
8. Maszke A.W. (2004), *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
9. Socha I. (2011), *Czytelnik w polskiej myśli bibliologicznej*, W: Żbikowska-Migoń A., Łuszczyk A. (red.), *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 25-43.
10. Sztompka P. (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Wydawnictwo Znak, Kraków.
11. Toschi L. (2013), *Hipertekst a pojęcia autora*, W: Gołębiowski Ł. (red.), *Przyszłość książki*. Biblioteka Analiz, Warszawa, s. 222-269.
12. Wojciechowski J. (1999), *Czytelnictwo*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
13. Żbikowska-Migoń A., Łuszczyk A. (red.) (2011), *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Strony internetowe:

14. *Diagnoza społecznych zachowań czytelniczych w obrębie prasy papierowej i cyfrowej. Nowe platformy dostępu do treści. Transformacja prasy*, www.pbc.pl/news/items/176.html, 05.06.2014.

CZĘŚĆ II: PRAKTYKA – BADANIA – WDROŻENIA

UWARUNKOWANIA I TRUDNOŚCI WYCHOWANIA PROEKOLOGICZNEGO W SZKOLE POLSKIEJ W OPINII UCZNIÓW (SPRAWOZDANIE Z BADAŃ)

CONDITIONING AND DIFFICULTIES IN PROEKOLOGICAL EDUCATION IN POLISH SCHOOLS IN THE OPINION OF STUDENTS (REPORT FROM THE RESEARCH)

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Sebastian Sobczuk

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Sobczuk S. (2015), *Uwarunkowania i trudności wychowania proekologicznego w szkole polskiej w opinii uczniów (sprawozdanie z badań)*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 47-57.

Streszczenie: Kryzys środowiska jest wciąż aktualnym wyzwaniem przed jakim stanęła współczesna edukacja. Wychowanie człowieka w tym również wychowanie proekologiczne, uzależnione jest od wielu czynników, które we współczesnej rzeczywistości ulegają bardzo dynamicznym zmianom. Szkoła musi czuwać i być otwarta na te zmiany, dlatego konieczna jest wnikliwa i nieustająca obserwacja skuteczności oddziaływań wychowawczych w tym zakresie. Celem pracy było ukazanie aktualnego stanu realizacji (uwarunkowań i trudności) wychowania proekologicznego w szkole polskiej, w oparciu o badania uczniów szkół z terenu powiatu białskiego. Badania przeprowadzono z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego. Analiza zgromadzonych danych, umożliwiła sformułowanie kilku ważnych wniosków dotyczących trudności i perspektyw realizowania szkolnego wychowania proekologicznego. Zidentyfikowane trudności wskazują również na potrzebę dalszego podejmowania badań w zakresie wychowania proekologicznego i jego uwarunkowań w celu diagnozowania zmian, jakie zachodzą oraz mogą być dokonywane, a wymagają nieustannej weryfikacji z uwagi na troskę o efektywność tej dziedziny wychowania.

Słowa kluczowe: wychowanie, wychowanie proekologiczne, wartości proekologiczne, postawa proekologiczna

Summary: Environmental crisis has been an ongoing challenge for modern education. Human education, including proecological education, depends on many factors, which in the contemporary reality undergo very dynamic changes. The school has to watch over and be open to these changes, therefore, it is necessary for the observation of educational effectiveness in this regard to be thorough and unceasing. The aim of this study was to show the current state of implementation (determinants and difficulties) of proecological education in Polish schools, based on a survey of students from the Biała Podlaska county. The study was conducted using the method of diagnostic poll. The analysis of the collected data allowed to formulate some important conclusions about the difficulties and prospects of implementing the proecological school education. The identified problems also point out to the need for further research to be undertaken in the field of proecological education and its conditions in order to diagnose the changes which occur and may be made, and which need to be continually evaluated due to the concerns about the effectiveness of this field of education.

Keywords: education, proecological education, proecological values, proecological behaviour

Wstęp

Odpowiednie wychowanie stwarza współczesnemu człowiekowi szansę na wyjście z kryzysów i motywuje go do działania. Z tego względu wychowywanie proekologiczne, staje się szczególnie ważne i aktualne, zwłaszcza w czasie odczuwanego kryzysu środowiska, którego źródeł (podobnie jak i innych sytuacji kryzysowych) należy upatrywać w samym człowieku – w jego postawie względem

środowiska, w której kluczową rolę odgrywają wartości, w tym również wartości proekologiczne. *Wychowanie* bowiem „nie istnieje bez wartościowania” (Nowak 2001, s. 13-20).

Proces wychowania do wartości zależy jednak od wielu czynników, które mogą zmniejszyć lub zwiększyć skuteczność jego realizacji. Stąd też istotne wydaje się sprawdzenie jak przedstawia się sytuacja uwarunkowań współczesnego wychowania proekologicznego oraz związanych z nimi trudności w jego realizacji. Taka diagnoza powinna również pozwolić na sformułowanie wniosków mogących pomóc w zwiększeniu skuteczności procesu wychowania proekologicznego w szkole polskiej.

Adres do korespondencji: Sebastian Sobczuk, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Siderska 102, 21-500 Biała Podlaska, e-mail: sobczuk.s@gmail.com, tel: 83 344 99 15

Termin *wartość* pochodzi od łacińskiego słowa *valor* – „wartość” lub *valere* – „być wartym”. Zdaniem Mieczysława A. Krąpca, „wartość jest to jakość bytu, o ile ten jest przedmiotem intencyjnych aktów poznawczo-pożądawczych” (Krąpiec 1979, s. 173). Kategoria wartości ulega zawężeniu, gdy złączymy ją z ekologią – uzyskujemy wówczas określenie *wartości proekologiczne*. Wartości proekologiczne, zdaniem Stanisława Cz. Michałowskiego, są to wartości, które umożliwiają harmonijny rozwój osoby ludzkiej, przyrody i społeczeństwa [...] urzeczywistniają się w kontakcie człowieka z naturą” (Michałowski 1998, s. 103-118). Wartości stanowią fundament w procesie kształtowania się postawy człowieka, w tym także postawy proekologicznej. *Postawa* bowiem to taka „cecha psychiczna jednostek, która wiąże je ze światem otaczających je wartości kulturowych” (Nowak 1973, s. 17). Przez *postawę proekologiczną* należy rozumieć zatem „zachowanie bądź nastawienie człowieka do środowiska. Zachowanie to, na co wskazuje przedrostek *pro-*, jest pozytywne i powinno się wyrażać przez szacunek dla przyrody, rozumienie jej praw i dbanie o jej stan” (Budniak 2010, s. 214).

Na podstawie analizy literatury przedmiotu do wartości określanych mianem wartości proekologicznych możemy zaliczyć zwłaszcza: szacunek dla życia, zdrowie, wrażliwość na przyrodę, odpowiedzialność za środowisko, umiarkowanie (powściągliwość), solidarność, pracę, odwagę manifestowania i dokonywania wyborów proekologicznych (odwagę bycia), miłość do przyrody, mądrość w podejmowaniu wyborów proekologicznych, nadzieję na przezwyciężenie kryzysu środowiska (Por. Skolimowski 1991; Marek-Bieniasz 2001; Sztumski 1999; Domka 2001; Bonenberg 1992; Tyburski 1999; Michałowski 1998; Aleksandrowicz 1988; Jonas 1996; Jan Paweł II 1999; Dołęga 2001; Drengson 1989). Tymczasem analiza podstawy programowej wykazała, że z pośród wymienionych wartości uznawanych za proekologiczne, pomija ona: pracę, miłość, nadzieję oraz szacunek dla życia¹ – który stanowi naczelną wartość proekologiczną. Fundamentalne znaczenie poszanowania dla życia w wychowaniu proekologicznym wynika to z faktu przyjętej koncepcji edukacji szkolnej, opierającej się na założeniach *personalizmu integralnego*².

¹ Zob. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Załącznik 2: Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów (klasy IV-VI), (Dz. U. z 2002 r., nr 51, poz. 458).

² Termin *personalizm* pochodzi od łacińskiego słowa *persona*. Ten zaś, pochodzi prawdopodobnie od etruskiego słowa *phersu*, które oznaczało aktora w masce, odgrywającego jakąś rolę na scenie. Polski termin *osoba* wywodzi się prawdopodobnie z indoeuropejskiego zaimka *se* i oznacza odniesienie człowieka do samego siebie, do własnego ja (zob. S.Cz. Bartnik, *Personalizm uniwersalistyczny*, „Personalizm” nr 2, 2002, s. 54). *Personalizm* w pedagogice, sięga odległej tradycji wychowania, zwłaszcza chrześcijańskiej (zob. R. Guardini, *Podstawy pedagogiki*, w: *Bóg daleki – Bóg bliski*, tłum. J. Koźbiał, Poznań, Wydawnictwo „W drodze”, 1991, s. 275-278), jest to pogląd podkreślający prymat osób (zob. E.L. Mascall, *Chrześcijańska koncepcja człowieka*, Warszawa, Wydawnictwo Pax, 1962, s. 9-22). *Osoba* jest centralnym pojęciem *personalizmu* (zob. W. Granat, *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*, Poznań, Wydawnictwo Księgarnia Św. Wojciecha, 1985, s. 55-86). Jej pierwszą

Wobec wyraźnej potrzeby wychowania młodego człowieka do wartości – czego dowodem jest obserwowany kryzys środowiska wynikający z kryzysu wartości proekologicznych – zauważa się w reformującej się szkole polskiej wzrost tendencji poszukiwania skuteczniejszych programów, metod kształcenia i atrakcyjniejszych form prowadzenia zajęć. Odchodzi się od jednolitych programów nauczania, na rzecz poszukiwania rozwiązań dydaktyczno-wychowawczych, zachęcających do aktywnego odkrywania i przyswajania wartości³.

Rodzi to przed polską edukacją bardzo trudne zadanie, jakim jest pobudzanie uczniów do bardziej aktywnej współpracy w przyjmowaniu wartości w procesie edukacji szkolnej. Kluczową rolę może tutaj odegrać przedstawiana uczniom oferta edukacyjna, zwłaszcza zaaprobowana przez samych uczniów. W promowaniu postaw proekologicznych, szczególnie istotna staje się zatem atrakcyjna i bogata oferta edukacyjna, taka, która spotykając się z aktywną postawą wychowanka, ułatwi wprowadzanie go w świat wartości proekologicznych, jak też umożliwi przyjmowanie przez niego tych wartości i urzeczywistnianie ich w życiu.

Ponieważ efekty wychowawcze zależą od wielu czynników, mających wpływ na proces wychowania. Przeprowadzone badania zaprojektowano tak, aby pozwoliły na rozpoznanie trudności w realizacji wychowania do wartości proekologicznych w szkole polskiej na podstawie opinii uczniów, przez co mogą się również przyczynić do poszukiwań konkretnych rozwiązań w tym zakresie.

W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego. W ramach tej metody zastosowano technikę ankietowania zaś narzędziem służącym do zebrania danych był kwestionariusz ankiety. Badaniami objęto uczniów z 17 wybranych szkół z terenu powiatu bialskiego – zarówno wiejskich (9 szkół) jak i miejskich (8 szkół). W badaniach udział wzięło 560 uczniów trzech etapów kształcenia (szkoła podstawowa – klasy IV-VI, gimnazjum, szkoła ponadgimnazjalna).

Realizacja szkolnego wychowania proekologicznego w opinii uczniów

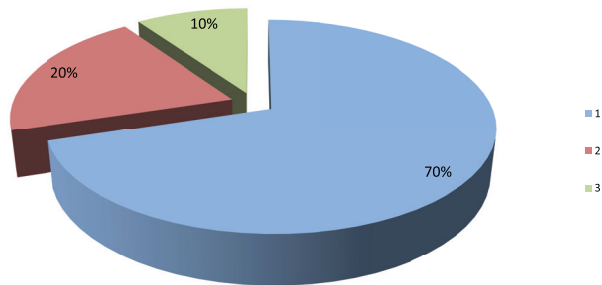
W badaniu trudności w realizacji wychowania do wartości proekologicznych wykorzystano *Kwestionariusze ankiet dla uczniów – wychowanie proekologiczne w szkole*. Uzyskane wyniki zostaną przedstawione w odniesieniu do całej grupy badanej oraz w stosunku do płci badanych uczniów.

Kwestionariusz ankiety umożliwił sprawdzenie, jak uczniowie rozumieją *proekologiczny sposób*

definicję sformułował rzymski filozof Anicius Boethius: „osoba jest indywidualną substancją natury rozumnej” (S.Cz. Bartnik, *Personalizm*, Lublin, Wydawnictwo Ojców Kapucynów, 2000, s. 84).

³ Od roku 1998, do systemu oświatowego w Polsce, począwszy od drugiego etapu edukacyjnego (czyli od klas IV-VI szkoły podstawowej), poprzez gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalne (liceum i technikum), wprowadzono, obok przedmiotów i bloków przedmiotowych, tzw. ścieżki edukacyjne o charakterze wychowawczo-dydaktycznym. Jedną z tych ścieżek jest edukacja proekologiczna.

życia. Na podstawie uzyskanych wyników badań ustalono, że badani uczniowie rozumieją właściwie to zagadnienie. 70,2% z nich, uważa, że polega on na (1) *życiu w harmonii z naturą*. Wyniki badań pozwalają również stwierdzić, że pozostali badani uczniowie nie rozumieją w odpowiedni sposób *proekologicznego sposobu życia*. Uznali, że ogranicza się on do (2) *spędzania czasu w otoczeniu przyrody* (20,1%) oraz (3) *posiadania dużej wiedzy ekologicznej* (9,7%). Te pierwsze wyniki pozwalają pozytywnie ocenić szkolne wychowanie proekologiczne. Ich graficzne ujęcie przedstawia Rysunek 1:

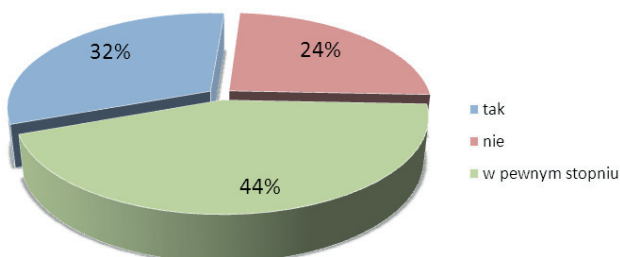
Rysunek 1. Osoby znaczące w realizacji stylu życia proekologicznego (dla uczniów)

Otrzymane wyniki z jednej strony pokazują wysoki poziom dojrzałości uczniów, wynikający z właściwego (licznego – aż 70,2%), jak na ich etap rozwoju, rozumienia tego zagadnienia. Z drugiej strony wyniki pokazują, że istnieje potrzeba dalszego wprowadzania, przynajmniej zdaniem części z uczniów (29,8%), do bardziej właściwego rozumienia tego pojęcia.

W stosunku do płci badanych uczniów stwierdzono, że 73,8% dziewcząt oraz 67,6% chłopców rozumie, że proekologiczny sposób życia (postawa proekologiczna) polega na *życiu w harmonii z naturą*. Według 17,1% dziewcząt i 22,8% chłopców, sprowadza się ona do *chęci spędzania czasu w otoczeniu przyrody*. Dla 9,1% dziewcząt i 9,7% chłopców wynika ona jedynie z *posiadania dużej wiedzy ekologicznej*.

Można zatem powiedzieć, że uczniowie dość dobrze rozumieją, czym jest *proekologiczny sposób życia* (postawa ekologiczna).

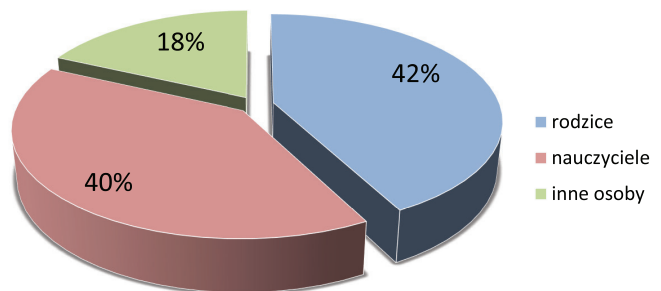
Analiza wyników uzyskanych przy pomocy *kwestionariusza ankiety* na temat wychowania proekologicznego w szkole, pozwoliła stwierdzić istniejące zainteresowanie uczniów tematyką ekologiczną. Wyniki pokazują, że badani uczniowie w 31,8% interesują się tematyką ekologiczną, 24,4%, *nie* interesuje się nią wcale, a 43,8% odpowiedziało, że interesuje się nią w *pewnym stopniu*. Wyniki prezentuje graficznie Rysunek nr 2:

Rysunek 2. Motywacja interesowania się problematyką edukacji ekologicznej wśród uczniów

W stosunku do płci badanych osób stwierdzono, że 34,5% dziewcząt *interesuje się* tematyką ekologiczną, 47,2% w *pewnym stopniu*, a 18,3% *nie interesuje się* tą tematyką wcale. W grupie chłopców uzyskano wyniki zbliżone: 28,6% chłopców *interesuje się* tematyką ekologiczną, 40,5% w *pewnym stopniu*, a 30,9% *nie interesuje się* tematyką ekologiczną.

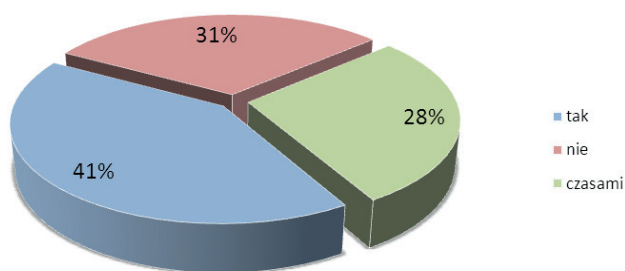
Wyniki uzyskane dzięki zastosowaniu ankiety pozwoliły ustalić, jakie osoby zdaniem uczniów wywierają największy wpływ na kształtowanie wartości proekologicznych – na ich stosunek do przyrody i zagadnień ekologicznych. Według badanych, największy wpływ (osoby znaczące) w tym zakresie mają *rodzice* (42,3%), mniejsza ilość respondentów (39,8%) uważa, że *nauczyciele*, 17,9% stwierdziło, że *inne osoby*. Wyniki przedstawione są na Rysunku 3:

Rysunek 3. Podstawowe grupy osób znaczących w przekazywanie stylu życia proekologicznego

Według 39,4% dziewcząt, największy wpływ na ich stosunek do przyrody wywierają *rodzice*, 45,8% uważa, że *nauczyciele*, a 14,8%, jest zdania, że *inne osoby*. Zdaniem 46,6% chłopców, największy wpływ wywierają *rodzice*, 34,7% stwierdziło, że *nauczyciele*, a 18,7% z nich sądzi, że *inne osoby*.

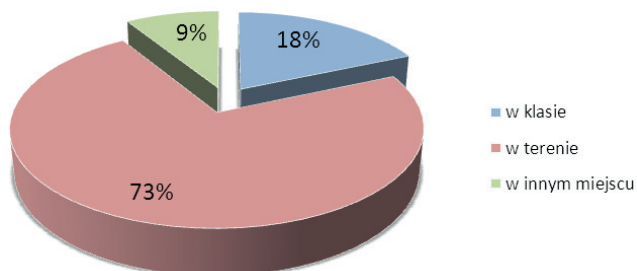
W przyjmowaniu i urzeczywistnianiu nie tylko wartości wychowania proekologicznego, ale pewnej kultury życia proekologicznego, bardzo ważne jest nie tylko zatem np. nastawienie do zajęć – chęć uczestnictwa w zajęciach, ale to wszystko i cały ten klimat (zarówno w domu, jak i w szkole oraz w środowisku), który te zajęcia otacza. Dodać przy tym należy, że badani uczniowie w większości (40,9%) deklarowali, że *zawsze* chętnie uczestniczą w zajęciach, na których poruszana jest tematyka ekologiczna. 27,7% badanych respondentów wyznało, że tylko *czasami* chętnie uczestniczy w zajęciach. Zaś 31,4% respondentów stwierdziło, że *nie* uczestniczy chętnie w takich zajęciach. Wyniki te mogą świadczyć o wspomnianych już wyżej pewnych słabościach systemu edukacyjnego, ale też może i bardziej zaangażowanego i motywowanego emocjonalnie prowadzenia zajęć związanych z ekologiczną edukacją. Wyniki w sposób graficzny prezentuje Rysunek 4:

Rysunek 4. Motywacyjne problemy uczestnictwa uczniów w zajęciach z edukacji ekologicznej

Przy uwzględnieniu różnicy co do płci, zauważamy, że *chętnie uczestniczy* w zajęciach ekologicznych 43,2% dziewcząt i 40,3% chłopców, *czasami* 33,4% dziewcząt i 22,3% chłopców. *Nie uczestniczy chętnie* w tego rodzaju zajęciach 23,4% dziewcząt i 37,4% chłopców.

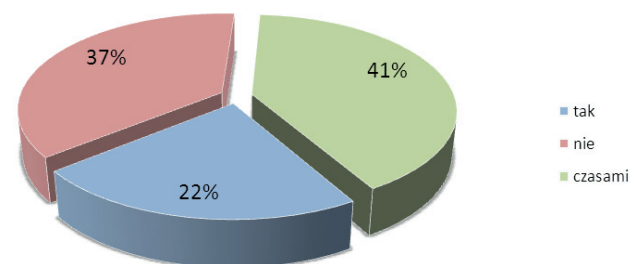
Kwestionariusz ankiety umożliwił ustalenie preferowanego przez uczniów miejsca uczestniczenia w zajęciach z międzyprzedmiotowej ścieki ekologicznej. Okazało się, że większość uczniów 72,8%, najchętniej uczestniczy w zajęciach, które są prowadzone *w terenie*. 18,4% uczniów podało, że *w klasie*, a 8,8% zadeklarowało, że *w innym miejscu*. Wyniki tych ustaleń, co do odpowiedzi na te pytania ilustruje Rysunek 5:

Rysunek 5. Ustalenia co do preferowanego miejsca uczestniczenia w zajęciach edukacji ekologicznej

Zajęcia *w terenie* woli 77,8% dziewcząt i 68,2% chłopców, natomiast 15,1% dziewcząt i 21,7% chłopców podaje, że woli zajęcia *w klasie*. 7,1% dziewcząt i 10,1% chłopców zadeklarowało, że preferuje po prostu odbywanie się tych zajęć *w innym miejscu*.

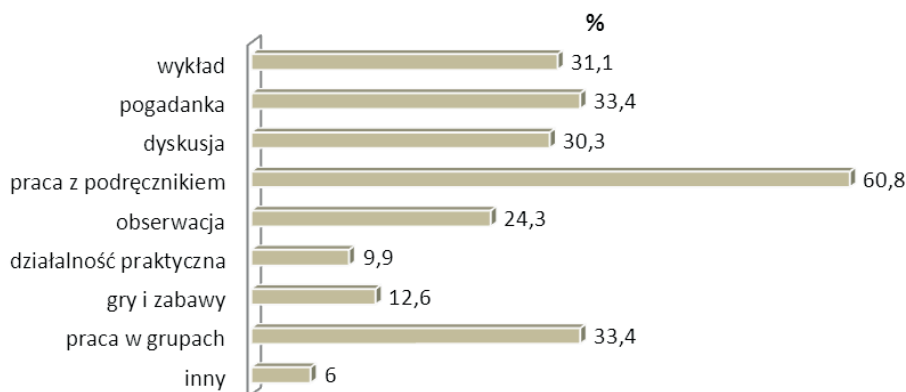
W wychowaniu proekologicznym ważną jest atrakcyjność zajęć, podjęto zatem próbę diagnozy tego zagadnienia. Według uczniów stosowane w szkole sposoby prowadzenia zajęć są *atrakcyjne* (dla 22,3% uczniów), *nie są atrakcyjne* – dla 36,8% respondentów. Najwięcej badanych osób (40,9%) uważa, że *są atrakcyjne czasami*. Przedstawione powyżej proporcje przedstawia Rysunek 6:

Rysunek 6. Uczniowska ewaluacja prowadzenia zajęć z edukacji ekologicznej w szkole

W przypadku podziału na płeć, w grupie dziewcząt odnotowano następujące wyniki: 20,3% – *tak*, 32,4% – *nie*, 47,3% – *czasami*; w grupie chłopców: 24,4% – *tak*, 41,7% – *nie*, 33,9% – *czasami*.

Za pomocą zastosowanego *kwestionariusza ankiety* zapytaliśmy również uczniów o formy prowadzenia zajęć z edukacji ekologicznej w ich szkole? Okazało się, że najczęściej wyborów (pierwsze miejsce) uzyskała *praca z podręcznikiem*, tak wybrało 60,8% badanych. Następnie kolejno: *pogadanka* i *praca w grupach* (33,4%), *wykład* (31,1%), *dyskusja* (30,3%), *obserwacja* (24,3%), *gry i zabawy* (12,6%), *działalność praktyczna*, np. uprawa roślin (9,9%) i na końcu *inny* (6,0%) sposób. Dane w sposób graficzny prezentuje Rysunek 7:

Rysunek 7. Najczęściej praktykowane formy prowadzenia zajęć w opinii badanych uczniów

Uwzględniając uwarunkowania płci respondentów, zauważamy małe różnice. Dziewczęta dokonały następujących wyborów: *praca z podręcznikiem* (64,9%), *wykład* (35,8%), *praca w grupach* (34,8%), *pogadanka* (34,7%), *dyskusja* (29,5%), *obserwacja – w środowisku lub doświadczenia* (28,2%), *gry i zabawy* (9,5%), *działalność praktyczna* (8,3%), *inne* (3,6%).

Chłopcy natomiast wybrali: *praca z podręcznikiem* (58,5%), *wykład* (33,2%), *praca w grupach* (28,6%), *pogadanka* (33,7%), *dyskusja* (30,8%), *obserwacja – w środowisku lub doświadczenia* (16,1%), *gry i zabawy* (12,7%), *działalność praktyczna* (9,7%), *inne* (7%).

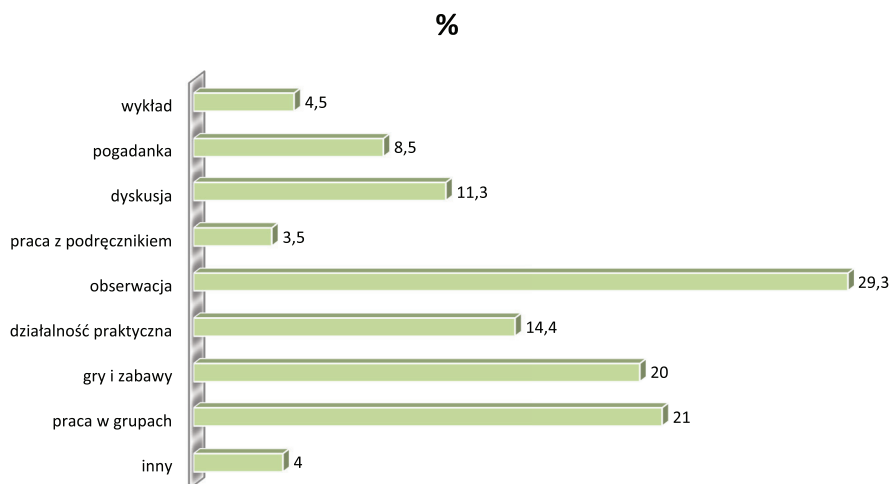
Na podstawie uzyskanych wyników badań własnych, możemy stwierdzić również, że spośród stosowanych w szkole z form prowadzenia zajęć, uczniowie lubią najbardziej *obserwację* (29,3%) – na pierwszym miejscu. Mniej lubianymi formami są kolejno: *praca w grupach* (21,0%), *gry i zabawy* (20,0%), *działalność praktyczna*, np. uprawa roślin (14,4%), *dyskusja* (11,3%), *pogadanka* (8,5%), *wykład* (4,5%), *inne* (4,0%), *praca z podręcznikiem* (3,5%). Powyższe dane przedstawia Rysunek 8.

W grupie dziewcząt otrzymano (kolejno) następujące wyniki: *obserwacja – w środowisku lub doświadczenia* (39,2%), *praca w grupach* (22,6%), *działalność praktyczna* (19,8%), *gry i zabawy* (15,3%), *dyskusja* (10,3%), *pogadanka* (7,6%), *wykład* (5,1%), *praca z podręcznikiem* (4,0%), *inne* (1,4%). W grupie chłopców preferencja jest następująca: *gry i zabawy* (23,0%), *obserwacja – w środowisku lub doświadczenia* (22,2%), *praca w grupach* (18,1%), *dyskusja* (12,4%), *działalność praktyczna* (11,3%), *pogadanka* (9,1%), *wykład* (5,3%), *praca z podręcznikiem* (2,6%), *inne* (0%).

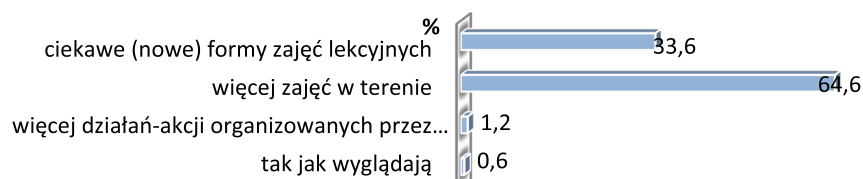
W badaniu starano się również zdiagnozować oczekiwania uczniów co do przebiegu zajęć o tematyce ekologicznej – w ramach międzyprzedmiotowej ścieżki ekologicznej. Większość respondentów (64,6%) stwierdziło, że powinno być *więcej zajęć w terenie* (pozaszkolnych, praktycznych). Mniej badanych osób (33,3%) chciało, żeby było *więcej ciekawych, nowych form zajęć w ramach lekcji* (prowadzonych w szkole). Bardzo mało osób (1,2%) stwierdziło, że powinno być *więcej działań – akcji pozaszkolnych* (konferencje, konkursy, wystawy itp.). Znikoma ilość osób (0,6%) *nie chce nic zmieniać*. Ujęcie graficzne otrzymanych wyników przedstawia Rysunek 9.

W odniesieniu do płci badanych zauważono również małe różnice, a mianowicie stwierdzono, że: 51,75% dziewcząt i 32,7% chłopców chciałoby, aby było *więcej zajęć w terenie* (pozaszkolnych, praktycznych), 26,0% dziewcząt i 48,6% chłopców uważa, że powinno być *więcej ciekawych, nowych form zajęć w ramach lekcji*; 2,6% dziewcząt i 1,2% chłopców widzi potrzebę prowadzenia *większej ilości działań-akcji pozaszkolnych* (konferencje, konkursy, wystawy itp.) w ramach edukacji ekologicznej; zaś 1,3% badanych dziewcząt i 2,2% chłopców uważa, że wychowanie proekologiczne powinno wyglądać *tak, jak dotychczas*.

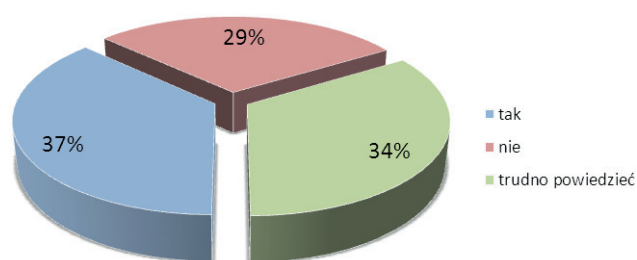
Za pomocą kwestionariusza ankiety poproszono uczniów o ocenę przygotowania (kompetencji) nauczycieli do prowadzenia zajęć ekologicznych. Badane osoby w 36,8% uważają, że *nauczyciele są dobrze przygotowani* do prowadzenia zajęć ekologicznych (odpowiedź *tak*). Odmiennego zdania (odpowiedź – *nie*) jest 29,4% respondentów, natomiast dla 33,7% uczniów jest *trudno powiedzieć* coś na ten temat. Uzyskane dane prezentuje Rysunek 10.

Rysunek 8. Najatrakcyjniejsze formy prowadzenia zajęć w opinii badanych uczniów

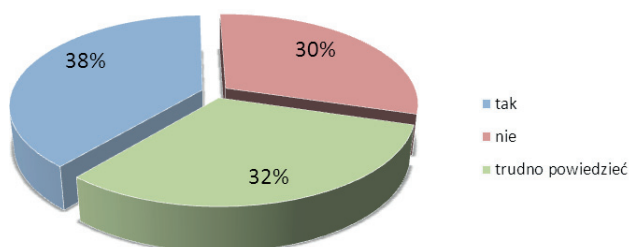
Rysunek 9. Oczekiwania i pragnienia uczniów związane z zajęciami z edukacji ekologicznej w szkole

Rysunek 10. Uczniowska ewaluacja kompetencji nauczycieli do realizacji edukacji ekologicznej

Biorąc pod uwagę płeć badanych, ustalono, że 36,1% dziewcząt i 36,7% chłopców jest zdania, że nauczyciele są *dobrze przygotowani* do prowadzenia zajęć ekologicznych. 25,8% dziewcząt i 33,5% chłopców uważa, że *nie są dobrze przygotowani* do zajęć ekologicznych, a 38,1% dziewcząt i 29,8% chłopców wybrało odpowiedź *trudno powiedzieć*.

Jak już wskazywano wyżej, niebagatelne znaczenie w wychowaniu ma jednak już samo zaangażowanie nauczyciela-wychowawcy. W związku z tym uczniowie mieli odpowiedzieć na pytanie: „Czy Twoim zdaniem nauczyciele angażują się w realizację zagadnień ekologicznych w ramach swoich przedmiotów?”. Ustalono w oparciu o uzyskane wyniki, że według 38,3% respondentów, nauczyciele *angażują się* w realizację zagadnień ekologicznych, 30,1% uważa, że nauczyciele *nie angażują się* w realizację treści z międzyprzedmiotowej ścieżki ekologicznej. Pozostałe 31,6% badanych wybrało odpowiedź: *trudno powiedzieć* (Rysunek 11).

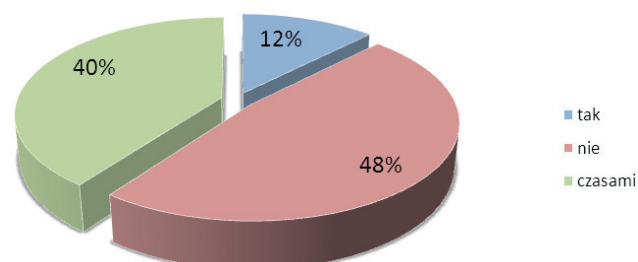

Rysunek 11. Zaangażowanie nauczycieli w realizację edukacji ekologicznej (w opinii uczniów)

Biorąc od uwagę płeć badanych odnotowano, że zdaniem 42,1% dziewcząt i 34,7% chłopców nauczyciele *angażują się* w realizację zagadnień ekologicznych w ramach międzyprzedmiotowej ścieżki ekologicznej, według 25,0% dziewcząt i 35,5% chłopców *nie angażują się* w te zagadnienia, a 32,9% dziewcząt i 29,8% chłopców uważa, że *trudno powiedzieć*.

Oznaką zaangażowania nauczycieli w wychowanie ekologiczne, jest również troska o to, by uczniowie, podobnie jak w przypadku innych przedmiotów szkolnych, poświęcali odpowiednią ilość czasu na pracę w domu. Wyniki uzyskane za pomocą kwestionariusza ankiety pozwoliły stwierdzić, że nauczyciele *rzadko zadają prace domowe z zakresu edukacji ekologicznej*, ponieważ odpowiedzi *nie* wybrało 47,8% badanych, a 39,8% twierdzi, że *czasami*.

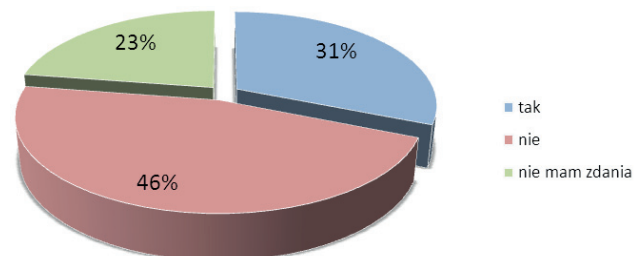
Tylko 12,4% wybierało odpowiedź: *tak* uznając, że *prace domowe z ekologii zadawane są często*. Wykazuje to Rysunek 12:

Rysunek 12. Edukacja ekologiczna w formie zadań domowych

Jak widzimy to w powyższym wykresie, dziewczęta odpowiadały na postawione w kwestionariuszu pytanie w następujący sposób: *tak* – 11,2%, *nie* – 49,2%, *czasami* – 39,6% osób. Chłopcy wybrali natomiast odpowiedzi: *tak* – 13,6%, *nie* – 47,1% i *czasami* – 39,3% badanych.

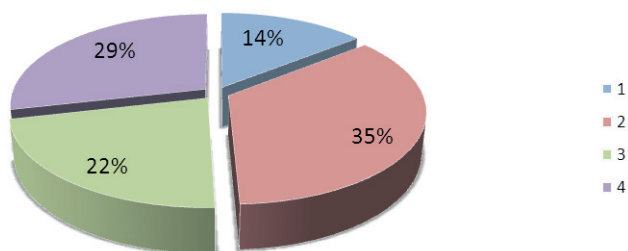
Zapytaliśmy również uczniów o ich opinie w sprawie obecności w szkole oddzielnego przedmiotu – *edukacja ekologiczna*. Odpowiedzi – *tak*, udzieliło 31,1% badanych (przypomnijmy, że na liczbę 560 wszystkich badanych), *nie* widzi takiej potrzeby 46,4% respondentów, 22,5% *nie ma zdania* w tej kwestii. Wyniki w sposób graficzny przedstawia Rysunek 13.

Rysunek 13. Opinie uczniów na temat ustanowienia przedmiotu – edukacja ekologiczna

Przy uwzględnieniu płci respondentów, wyniki wyglądają następująco: 32,2% dziewcząt i 28,9% chłopców twierdzi, że edukacja ekologiczna *powinna być obecna w szkole w formie odrębnego przedmiotu* nauczania. Odmienne zdania – *nie powinno być odrębnego przedmiotu – edukacja ekologiczna*, jest 44,7% dziewcząt i 48,8% chłopców, a 23,1% dziewcząt i 22,3% chłopców *nie ma zdania* na ten temat.

To, w jakim stopniu zajęcia z międzyprzedmiotowej ścieżki ekologicznej są ważne dla uczniów stwierdzono, pytając o to, czy chodziliby na takie zajęcia, gdyby były nieobowiązkowe. Okazało się, że 35,2% respondentów (2) *chodziliby na nie od czasu do czasu*, następnie 28,7% stwierdziło, że (4) *trudno powiedzieć*, (3) *nie chodziliby na nie wcale* – 21,9% uczniów, a 14,2% – (1) *chodziliby na nie zawsze*. Dane graficznie ilustruje Rysunek 14.

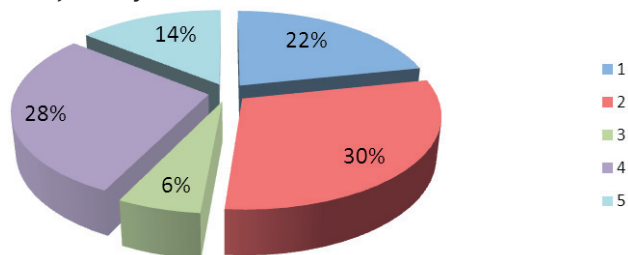

Rysunek 14. Opinie uczniów na temat edukacji ekologicznej jako zajęć nieobowiązkowych

Biorąc pod uwagę płeć uczniów udzielających odpowiedzi na powyższe pytanie stwierdzono: 36,5% dziewcząt i 33,5% chłopców uważa, że chodziliby na zajęcia o tematyce ekologicznej *od czasu do czasu*. 31,3% dziewcząt i 25,7% chłopców udzieliło odpowiedzi *trudno powiedzieć*. 16,7% dziewcząt i 27,6% chłopców stwierdziło, że *nie chodziłoby na nie wcale*. 15,5% dziewcząt i 13,2% chłopców twierdzi, że *chodziliby na nie zawsze*.

Właściwa postawa proekologiczna powinna wynikać z rozumienia i przestrzegania najwyższej wartości proekologicznej – szacunku dla drugiego człowieka. Stąd też bardzo ważne jest poznanie, czy i jak uczniowie rozumieją *podstawowe kryterium właściwej postawy proekologicznej (należy dbać o środowisko przyrodnicze ze względu na drugiego człowieka – jego dobro – z troski o warunki życia innych, jako wartości najwyższej)*, w którym zawierają się wartości proekologiczne i właściwa ich hierarchia. Odpowiednie rozumienie tego kryterium jest warunkiem koniecznym (pomimo, iż *Podstawa Programowa* nie akcentuje tego kryterium) w kształtowaniu właściwej postawy proekologicznej, należy jednak pamiętać, że niewystarczającym, ponieważ zachodzi ono dzięki istniejącemu stylowi życia proekologicznego i jego ogólnemu klimatowi.

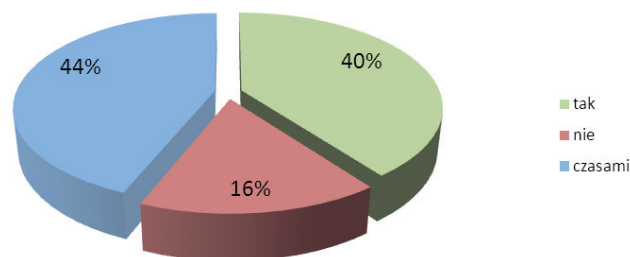
Stwierdzono, że badani uczniowie nie rozumieją właściwie (3) *podstawowego kryterium właściwej postawy proekologicznej*, gdyż dobrze wybrało to kryterium 5,8% respondentów. Pozostałe wybory rozkładały się następująco: 29,7% za podstawowe kryterium tej postawy uznało, (2) *dbanie o środowisko przyrodnicze, ze względu na jej pozytywny wpływ na ludzkie zdrowie*, 21,7% (1) *ze względu na zasoby naturalne, jakich dostarcza człowiekowi*, 28,6% (4) *dla ochrony wszystkich gatunków roślin i zwierząt*, a 14,2% (5) *ze względu na jej piękno*. Graficznie ilustruje to Rysunek 15:

Rysunek 15. Wrażliwość na podstawowe kryteria postawy proekologicznej

W stosunku do płci, sformułowaną wyżej zasadę zna 3,2% dziewcząt i 8,5% chłopców. Pozostali respondenci wybrali: 18,3% dziewcząt i 24,9% chłopców uznało, że należy dbać o świat przyrody *ze względu na zasoby naturalne, jakich dostarcza człowiekowi*; 27,2% dziewcząt i 32,8% chłopców twierdziło, że *ze względu na jego pozytywny wpływ na ludzkie zdrowie*; 32,3% dziewcząt i 24,9% chłopców – *dla ochrony wszystkich gatunków roślin i zwierząt*; 19,0% dziewcząt i 8,9% chłopców – *ze względu na jego piękno*. Otrzymane wyniki nie różnicują się znacznie w stosunku do płci.

Nie wystarczy jednak, jak o tym była mowa wyżej, sama znajomość podstawowego kryterium właściwej postawy proekologicznej, istotne bowiem jest jego przestrzeganie. Zapytaliśmy więc uczniów bezpośrednio o kierowanie się sformułowanym wyżej kryterium: *Należy dbać o środowisko przyrodnicze ze względu na drugiego człowieka (jego dobro) – z troski o warunki życia innych*. Uzyskano następujące odpowiedzi: 39,8% respondentów odpowiedziało – *tak*, 16,3% – *nie*, 43,9% – *czasami*. Powyższe wyniki prezentuje graficznie Rysunek 16:

Rysunek 16. Przekonanie uczniów o potrzebie kierowania się podstawowym kryterium właściwej postawy proekologicznej

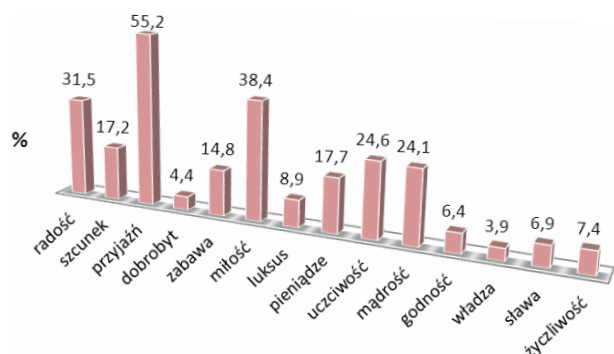
Uwzględniając płeć respondentów otrzymano następujące wyniki: 40,9% dziewcząt i 38,9% chłopców udzieliło odpowiedzi – *tak*; 9,9% dziewcząt i 22,6% chłopców wybrało odpowiedź – *nie*; 49,2% dziewcząt i 38,5% chłopców – *czasami*.

Uzyskane wyniki pozwalają uznać, że uczniowie w dużej części kierują się wybranym kryterium postawy proekologicznej, jednakże na podstawie wyników uzyskanych we wcześniejszym pytaniu, w przypadku niewielkiej liczby badanych, dotyczy to podstawowego kryterium właściwej postawy proekologicznej.

W badaniach nad wychowaniem do wartości proekologicznych (związanych ze stosunkiem wobec środowiska naturalnego), ważną sprawą jest określenie kierowania się zasadą „mieć” czy „być”, która jak zwróciliśmy na to uwagę już wcześniej (w realiach dominacji wartości mających negatywny wpływ na stan środowiska), wiąże się z tworzeniem niewłaściwego klimatu i stylu życia niesprzyjającego kształtowaniu właściwych postaw proekologicznych. W związku z tym zadano badanym uczniom pytanie: „Co jest dla Ciebie ważne w życiu?”. W odpowiedzi na to pytanie, uczniowie

wybierali (z listy zawierającej czternaście), trzy najważniejsze dla nich wartości.

Stwierdzono, że wśród badanych respondentów przeważa postawa „być”. Szczegółowe wyniki przedstawiają się następująco: 31,5% badanych uczniów wybrało *radość*, 17,2% *szacunek*, 55,2% *przyjaźń*, 4,4% *dobrobyt*, 14,8% *zabawę*, 38,4% *miłość*, 8,9% *luksus*, 17,7% *pieniądze*, 24,6% *uczciwość*, 24,1% *mądrość*, 6,4% *godność*, 3,9% *władza*, 6,9% *sława*, zaś 7,4% wybrało *życzliwość*. Wyniki w sposób graficzny prezentuje Rysunek 17:

Rysunek 17. Wartości priorytetowe w życiu człowieka według badanych uczniów

Wyniki te pokazały, że na II etapie edukacji szkolnej wśród uczniów zaczyna dominować postawa „być”. Powyższe wyniki uzyskane w grupie uczniów można więc uznać za pozytywne. Sytuacja ta rokuje dobre efekty wychowawcze w zakresie edukacji proekologicznej.

Biorąc pod uwagę płeć badanych uczniów, w grupie uczennic, silniej niż w grupie uczniów, dominuje postawa „być”. Otrzymane wyniki prezentują się następująco:

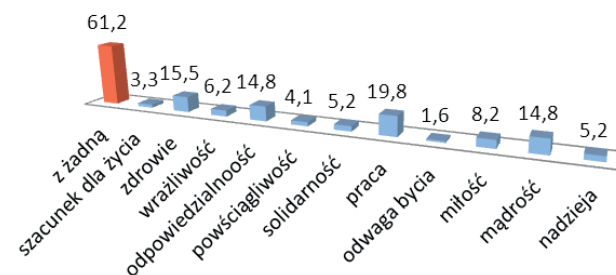
1. w grupie uczennic – *radość* (28,6%), *szacunek* (18,1%), *przyjaźń* (65,7%), *dobrobyt* (2,9%), *zabawa* (9,5%), *miłość* (45,7%), *luksus* (8,6%), *pieniądze* (12,4%), *uczciwość* (27,6%), *mądrość* (25,7%), *godność* (7,6%), *władza* (2,9%), *sława* (6,7%), *życzliwość* (5,7%).
2. w grupie uczniów – *radość* (34,7%), *szacunek* (16,8%), *przyjaźń* (45,3%), *dobrobyt* (6,3%), *zabawa* (21,1%), *miłość* (30,5%), *luksus* (9,5%), *pieniądze* (24,2%), *uczciwość* (22,1%), *mądrość* (22,1%), *godność* (5,3%), *władza* (5,3%), *sława* (7,4%), *życzliwość* (9,5%).

W grupie uczennic widać preferencję na rzecz takich wartości jak: *przyjaźń*, *miłość*, *radość*, *uczciwość*, *mądrość*. Natomiast w grupie uczniów, preferencja wygląda następująco: *przyjaźń*, *radość*, *miłość*, *pieniądze* oraz *uczciwość* i *mądrość*.

W zakresie ukierunkowania uczniów na postawę „mieć” – „być”, ogólnie można stwierdzić, że wyniki są pomyślne dla wychowania. Bowiem sprawą bardzo ważną w edukacji szkolnej jest oparcie wychowania, w tym także i wychowania proekologicznego na koncepcji wychowania człowieka, który bardziej „jest” niż „posiada”.

Wyniki uzyskane za pośrednictwem *kwestionariusza ankiety* pozwoliły również ustalić, z którymi wartościami proekologicznymi uczniowie spotykają się najczęściej podczas zajęć z edukacji proekologicznej. Umożliwiła to ocena stopnia realizacji wartości proekologicznych podczas zajęć z międzyprzedmiotowej ścieżki ekologicznej.

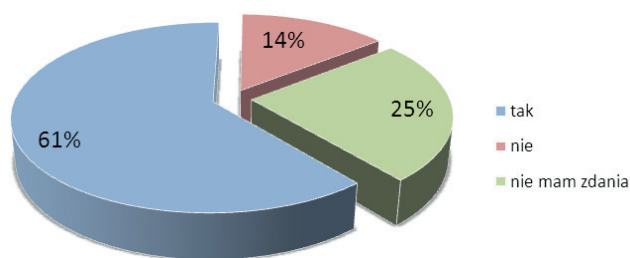
Znaczna część badanych uczniów – 61,4%, zadeklarowała, że podczas zajęć ekologicznych *nie spotykają się z żadną* z wymienionych w kwestionariuszu ankiety wartości proekologicznych, lansowanych przez *Podstawę Programową* wychowania ekologicznego. Z pośród wartości proekologicznych, z którymi spotkali się badani uczniowie podczas zajęć ekologicznych, na pierwszym miejscu znalazła się *praca* – 7,4%. Na drugiej pozycji *zdrowie* – 8,0%, na trzeciej *odpowiedzialność*. Następnie kolejno: *mądrość* – 6,8%, *miłość* – 3,7%; *wrażliwość* – 2,7%; *szacunek dla życia* – 1,4%; *solidarność* – 1,2%, *nadzieja* – 0,6%; *odwaga bycia* – 0,6%. Powyższe wyniki prezentuje Rysunek 18:

Rysunek 18. Wartości związane z edukacją proekologiczną w opinii uczniów

W odniesieniu tych wyników do płci respondentów zauważono, że 50,0% dziewcząt i 72,6% chłopców stwierdziło, że nie spotyka się z żadną z podanych wartości proekologicznych. Pozostałe wybory w grupie dziewcząt rozkładają się następująco: *zdrowie* – 10,7%, *mądrość* – 9,5%, *praca* – 7,9%, *odpowiedzialność* – 7,5%, *miłość* – 4,8%, *wrażliwość* – 3,2%, *solidarność* – 2,0%, *szacunek dla życia* – 1,6%, *powściągliwość* – 1,2%, *odwaga bycia* – 0,8%, *nadzieja* – 0,8%. Wśród chłopców odnotowano następujące odpowiedzi: *praca* – 6,6%, *zdrowie* – 5,0%, *odpowiedzialność* – 4,6%, *mądrość* – 3,5%, *wrażliwość* i *miłość* – 2,3%, *szacunek dla życia* – 1,2%, *powściągliwość* – 0,8%, *solidarność*, *odwaga bycia* i *nadzieja* – 0,4%.

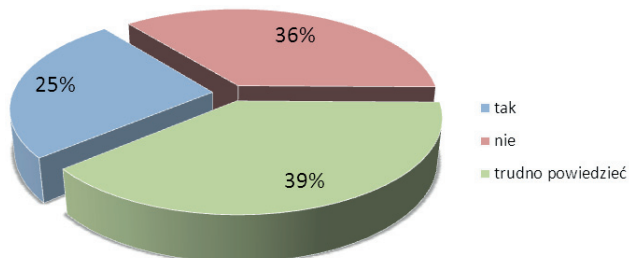
W badaniach starano się również stwierdzić, czy według uczniów wartości proekologiczne są ważne w ich rozwoju. Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że uczniowie II etapu edukacji szkolnej uważają, że wartości proekologiczne są ważne w ich rozwoju. *Tak* uważa 61,4% badanych uczniów. *Nie* uważa tak 13,7%, natomiast 24,9% badanych *nie ma zdania* na ten temat. Wyniki te świadczą, o istniejących korzystnych podstawach dla szkolnego wychowania proekologicznego, co dobrze rokuje dla efektów wychowawczych. Graficznie ujęcie powyższych wyników przedstawia Rysunek 19:

Rysunek 19. Znaczenie wartości proekologicznych w rozwoju badanych uczniów

Biorąc pod uwagę płeć uczniów 64,9% uczennic i 57,8% uczniów uważa, wartości proekologiczne są *ważne* w ich rozwoju, 9,1% uczennic i 18,3% uczniów jest zdania, że *nie pełnią istotnej roli*, zaś 26,0% uczennic i 23,9% uczniów *nie ma zdania* na ten temat.

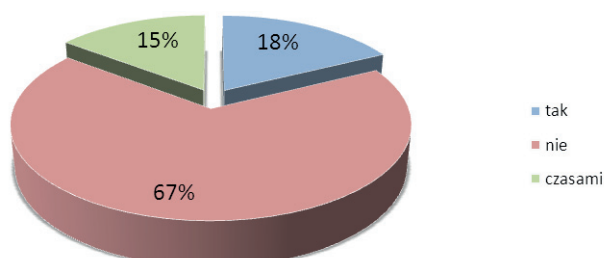
Starano się także zdiagnozować, czy zdaniem uczniów szkolne wychowanie proekologiczne wpływa na zmianę postawy wobec środowiska naturalnego, u kolegów i koleżanek. Przeważały odpowiedzi *trudno powiedzieć* – 38,5%, ale były też odpowiedzi, w których uczniowie twierdzili, że szkolne wychowanie proekologiczne *wpływa* na zmianę postawy ich kolegów i koleżanek wobec przyrody – stanowiły one 25,4% wszystkich odpowiedzi, zaś odpowiedzi wskazujące na *brak wpływu* stanowiły 36,1%. Graficzną prezentację wyników zawiera Rysunek 20:

Rysunek 20. Opinie badanych na temat wpływu wychowania proekologicznego na postawy wobec środowiska przyrodniczego

W stosunku do płci na podstawie uzyskanych wyników zauważono, że opinię o tym, iż edukacja ekologiczna realizowana w szkole *wpływa* na zmiany zachowań kolegów i koleżanek wyraża 26,3% uczennic i 24,9% uczniów. Wpływu takiego *nie* dostrzega 34,2% uczennic i 38,3% uczniów. Odpowiedź: *trudno powiedzieć*, wybrało 39,5% uczennic i 36,8% uczniów.

Dobrym wskaźnikiem efektywności w zakresie edukacji proekologicznej jest też bezpośrednie zaangażowanie uczniów w działalność proekologiczną. Jedno z pytań zawartych w kwestionariuszu ankiety dla uczniów umożliwiło jego zdiagnozowanie. Wyniki w sposób graficzny prezentuje Rysunek 21:

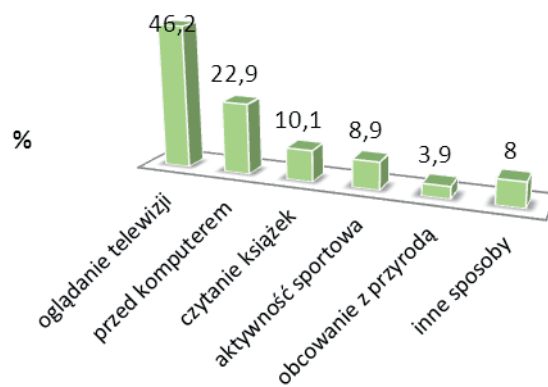

Rysunek 21. Własna aktywność uczniów na rzecz ekologii

Stwierdzono, że 17,7% uczniów *angażuje się* w działalność proekologiczną (np. uczestniczy w różnych akcjach ekologicznych). Zdecydowana większość, bo 67,4%, zadeklarowała, że *nie włącza się* w żadną działalność proekologiczną. *Czasami* włącza się 14,9% respondentów.

W tej grupie badanych 22,3% uczennic i 12,8% uczniów *angażuje się* w działalność proekologiczną. *Nie angażuje się* 61,3% uczennic i 75,5% uczniów, a 16,4% uczennic i 11,7% uczniów *robi to czasami*.

Wrażliwość uczniów na wartość przyrody i kontakt z przyrodą przejawiać się może w preferowanych formach spędzania czasu wolnego. Wyniki ankiety pozwoliły zorientować się, czy szkolne wychowanie proekologiczne przygotowuje uczniów do proekologicznego spędzania czasu wolnego oraz zdiagnozować preferowane przez uczniów formy spędzania czasu wolnego. To pytanie pozwoliło ocenić, w jakim stopniu wartości wychowania proekologicznego wywierają wpływ na sposób życia uczniów. Wyniki w sposób graficzny prezentuje Rysunek 22:

Rysunek 22. Sposoby spędzania wolnego czasu przez badanych

Wśród form spędzania czasu wolnego przez badanych uczniów najwyższą pozycję zajmuje *oglądanie telewizji*. Takiego wyboru dokonało 46,2% respondentów, to ulubiona forma spędzania czasu wolnego dla 47,2% uczennic i 47,8% uczniów.

Wielu uczniów (druga pozycja w rankingu), odpowiedziało, że lubi spędzać czas wolny *przed komputerem*. Taką formę spędzania czasu wolnego wybrało 22,9% respondentów. Stwierdzono, że jest to ulubiona forma spędzania czasu wolnego dla 18,3% uczennic i 27,8% uczniów.

Dość mało lubianą formą spędzania czasu wolnego jest *czytanie książek*. 10,1% badanych uczniów w taki właśnie sposób spędza czas wolny. W stosunku do płci stwierdzono, że uczennice bardziej preferują tę właśnie formę spędzania czasu wolnego (14,7%) niż uczniowie (5,8%).

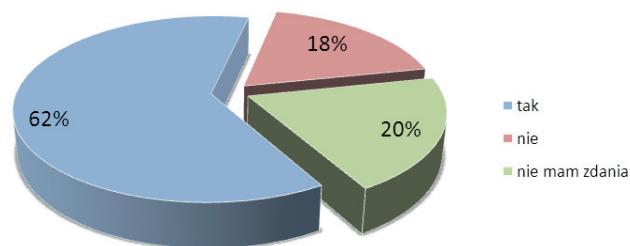
Uzyskane wyniki pozwoliły zaobserwować, że *aktywność sportowa*, jest podobnie rzadko preferowaną przez uczniów formą spędzania czasu wolnego. Wyboru takiego sposobu spędzania czasu wolnego dokonało 8,9% respondentów. W stosunku do płci otrzymano wynik: uczennice – 8,7, uczniowie – 8,5% wyborów.

Niższą preferencję otrzymały *inne sposoby* spędzania czasu wolnego – 8,0% badanych. Są to ulubione formy spędzania czasu wolnego dla 6,7% dziewcząt i 9,3% chłopców.

Najniżej preferowane przez uczniów są formy polegające na *obcowaniu z przyrodą*, 3,9% wyborów. Okazało się, że ten sposób spędzania czasu wolnego jest bardziej ceniony przez uczennice – 5,2%. Uczniowie dokonali wyboru tej formy w 2,7%.

Zaprezentowane powyżej wyniki pokazują zatem, że uczniowie II etapu edukacji szkolnej preferują oglądanie telewizji (46,2%). Tylko w niewielkiej części wybierają spędzanie czasu wolnego w przyrodzie 3,9%. Wyniki te nie napawają optymizmem i ewidentnie wskazują na potrzebę intensywnego i skutecznego wychowania proekologicznego, które będzie w stanie zmieniać i kształtować postawy proekologiczne młodych ludzi.

Z pomocą kwestionariusza ankiety własnego autorstwa ustalono, że uczniowie zdają sobie sprawę, iż przez swój stosunek do przyrody mają wpływ na życie innych ludzi, a nawet przyszłych pokoleń. Wyniki graficznie ukazuje Rysunek 23:

Rysunek 23. Wpływ własnego stosunku do przyrody na życie innych ludzi (przyszłych pokoleń) w opinii badanych uczniów

Okazało się, że większość respondentów ma świadomość własnego wpływu na życie innych ludzi, poprzez swoją relację względem środowiska naturalnego. *Tak* odpowiedziało 62,3% respondentów, *nie* 18,1% respondentów. 19,6% badanych *nie ma zdania* na ten temat.

67,5% dziewcząt i 56,3% chłopców odpowiadając *tak*, stwierdziło, że ma taką świadomość. 13,1% dziewcząt i 23,4% chłopców wybrało odpowiedź *nie*, czyli zadeklarował brak takiej świadomości, a 19,4% dziewcząt i 20,3% chłopców *nie ma zdania* na ten temat.

Zakończenie

Zaprezentowane powyżej analizy wyników badań, dotyczące uwarunkowań procesu wychowania proekologicznego w opinii uczniów, pozwoliły na zidentyfikowanie licznych trudności obniżających efektywność oddziaływań wychowawczych w tym zakresie. Rozpoznane trudności upoważniają do sformułowania kilku ważnych wniosków. Oto one:

1. Należy zwrócić większą uwagę na to, że nie tylko rodzice i szkoła mają wpływ na postawy proekologiczne uczniów, ale również inne osoby czy środowiska, poprzez swój ogólny klimat i styl życia proekologiczny.
2. Badania ukazały, że efektywna realizacja wychowania proekologicznego w szkole wymaga wprowadzenia ciekawszych form prowadzenia zajęć, zwiększenia ilości czasu poświęcanego na edukację ekologiczną, wprowadzenia lepszych programów wychowania proekologicznego.
Na tej podstawie można wysunąć wniosek, że przede wszystkim powinno być więcej zajęć prowadzonych w terenie, a także powinno się położyć większy nacisk na zmianę form edukacji w kierunku bardziej ciekawych i urozmaiconych, a także na poprawę programów nauczania. Ważne jest by zajęcia były kreatywne i twórcze, pełne nowych wyzwań, a uczenie się sprawiało przyjemność uczniom. Jeśli nauczyciel chce lepiej, trafniej, oddziaływać na uczniów, to trzeba żeby dobrze rozumiał, czego oni aktualnie najbardziej potrzebują. Żeby posiadać taką wiedzę, trzeba nieustannie diagnozować potrzeby uczniów. Prowadzenie dobrych zajęć, powinno stać się priorytetem szkoły. Współczesna szkoła i nauczyciel powinna reprezentować postawę innowacyjną i badawczą. Wymaga to jednak odpowiednich warunków oraz dużych umiejętności od nauczycieli.
3. Należy skupić większą uwagę na odpowiednim kształceniu i przygotowaniu nauczycieli, które wzmocni ich motywację, świadomość korzyści oraz wyposaży w niezbędne umiejętności.
4. Trzeba kłaść większy nacisk na kształcenie umiejętności praktycznych i integrację międzyprzedmiotową, niż na zdobywanie tylko samej wiedzy teoretycznej (ścieżki edukacyjne to integracja wiedzy, umiejętności i postaw, to holistyczny obraz świata w wyobraźni ucznia).
5. Powinno się podjąć odpowiednie kroki, obciążające nauczycieli, do realizacji podczas zajęć ekologicznych, wszystkich wartości proekologicznych akcentowanych przez założenia programowe.
6. Należy wziąć pod uwagę nowe rozwiązania programowe, podnoszące rangę edukacji ekologicznej w edukacji szkolnej. (np. w postaci odrębnego przedmiotu nauczania).

Chociaż zauważamy wielorakie braki ze strony rodziców i nauczycieli, czy programu szkolnego wychowania proekologicznego, możemy wskazać, że na efekty wychowania proekologicznego składają się nie tylko bezpośrednie oddziaływania wychowawcze, ale także ogólny klimat życia społecznego, jak również pozaszkolne i pozainstytucjonalne wpływy, jakich doznają uczniowie, nie tylko w ramach realizacji bezpośredniej edukacji szkolnej.

Szkoła polska powinna dołożyć wszelkich starań, aby dobrze wykorzystać ten potencjał nie tylko systemu szkolnych oddziaływań, ale także oddziaływań nieformalnych i nieintencjonalnych, na jakie składa się styl życia ludzi (w tym szczególnie rodziców i nauczycieli). W wychowaniu proekologicznym ważne byłoby kształtowanie właściwej postawy proekologicznej, która powstaje także przez szereg innych form oddziaływania. Daje on duże możliwości i dobrze rokuje dla realizacji edukacji ekologicznej także na tej drodze instytucjonalnej i formalnej w szkole. Uznanie ważności tematyki ekologicznej przez uczniów, rodziców i nauczycieli stanowi podstawę właściwego przebiegu procesu edukacji proekologicznej. Wychowanek będzie otwierał się na wartości i urzeczywistniał je w swoim życiu, tylko wtedy, gdy uzna je za ważne.

Zidentyfikowane trudności ukazują potrzebę dalszego podejmowania badań w zakresie wychowania proekologicznego w celu diagnozowania zmian, jaki zachodzą oraz mogą być dokonywane w celu zwiększenia efektów wychowawczych w zakresie szkolnego wychowania proekologicznego.

Literatura:

1. Bonenberg M.M. (1992), *Etyka środowiskowa. Założenia i kierunki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
2. Budniak A. (2010), *Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym. Podręcznik dla studentów*. Wydawnictwo Impuls, Kraków.
3. Domka L. (2001), *Dialog z przyrodą w edukacji dla ekorozwoju*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Poznań.

4. Krąpiec M.A. (1979), *Ja – człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*. Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
5. Marek-Bieniasz A. (2001), *Za i przeciw realizacji wartości ekologicznych*, W: J.M. Dołęga i in. (red.), *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, s. 281-287.
6. Michałowski S.Cz. (1998), *Dziecko. Przyroda. Wartości*, W: B. Dymara i in. (red.), *Dziecko w świecie przyrody – książka do wychowania proekologicznego*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 99-167.
7. Nowak M. (2001), *Wychowanie do wartości w kontekście pluralizmu*. Roczniki Nauk Społecznych, z. 2, s. 13-20.
8. Nowak S. (1973), *Teorie postaw*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
9. Skolimowski H. (1991), *Medytacje*. Wydawnictwo Astrum, Wrocław.
10. Sztumski W. (1999), *Globalny kryzys ekologiczny i kształtowanie sumienia ekologicznego*. Problemy Ekologii, nr 3, s. 102-104.
11. Sztumski W. (2001), *Enwironmentalizm i edukacja proekologiczna*, W: J.M. Dołęga i in., *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, s. 179-190.
12. Tyburski W. (1999), *Główne kierunki i zasady etyki środowiskowej*, W: A. Papuziński (red.), *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz, s. 91-132.

Akty prawne:

13. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Załącznik 2: Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów (klasy IV-VI), (Dz. U. z 2002 r., nr 51, poz. 458).

ZACHOWANIA ZDROWOTNE STUDENTÓW UNIwersYTETU MEDYCZNEGO W LUBLINIE W ZALEŻNOŚCI OD MIEJSCA ZAMIESZKANIA

HEALTH BEHAVIOURS OF STUDENTS OF THE MEDICAL UNIVERSITY OF LUBLIN DEPENDING ON THE PLACE OF RESIDENCE

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

**Beata Kropornicka¹, Bożena Baczeńska¹, Wioleta Dragan, Ewa Krzyżanowska¹,
Cecylia Olszak¹, Ewa Szymczuk²**

¹Katedra Interny z Zakładem Pielęgniarstwa Internistycznego, Wydział Nauk o Zdrowiu,
Uniwersytet Medyczny w Lublinie

²Katedra Zdrowia, Wydział Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych, Państwowa Szkoła Wyższa
im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Kropornicka B., Baczeńska B., Dragan W., Krzyżanowska E., Olszak C., Szymczuk E. (2015), *Zachowania zdrowotne studentów Uniwersytetu Medycznego w Lublinie w zależności od miejsca zamieszkania*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 58-64.

Streszczenie: Zachowania zdrowotne to wskaźniki postaw wobec zdrowia, wynikające z przyjętych przez jednostkę wartości, a także każde intencjonalnie podjęte działanie jednostki, którego celem jest utrwalenie lub podnoszenie potencjału zdrowia. Zaliczane są do najważniejszych czynników, które determinują stan zdrowia człowieka. Kształtują się głównie w drugiej dekadzie życia i ulegają modelowaniu przez cały czas jego trwania. Są przekazywane w procesie socjalizacji, tworzą się w toku społecznych interakcji w dzieciństwie i młodości pod wpływem informacji przekazywanych przez rodziców, opiekunów, szkołę, środki masowego przekazu, służby medyczne. Celem pracy było poznanie i porównanie zachowań zdrowotnych studentów Uniwersytetu Medycznego pochodzących ze wsi i z miasta. Badania ankietowe przeprowadzono anonimowo, od kwietnia do czerwca 2013 roku. Narzędziem badawczym wykorzystanym w pracy był Inwentarz Zachowań Zdrowotnych (IZZ) autorstwa Zygryda Juczyńskiego. W badaniach wzięło udział 200 studentów z Uniwersytetu Medycznego w Lublinie. Z badań wynika, że blisko połowa badanych prezentowała przeciętne zachowania zdrowotne. Korzystniejsze zachowania zdrowotne charakteryzowały studentów pochodzących ze wsi. Najlepsze wyniki w odniesieniu do poszczególnych typów zachowań zdrowotnych uzyskali badani pochodzący ze wsi w obszarach związanych z prawidłowymi nawykami żywieniowymi oraz zachowaniami profilaktycznymi. Młodzież pochodząca ze wsi częściej spożywała warzywa i owoce, poszukiwała informacji o tym, jak inni unikają chorób i ograniczała palenie tytoniu. Pochodzenie jest istotnym czynnikiem determinującym zachowania zdrowotne.

Słowa kluczowe: zachowania zdrowotne, studenci, miasto, wieś

Summary: Health behaviours are indicators of attitudes towards health, arising from values of an individual, as well as any intentionally taken action the purpose of which is to preserve or raise health potential. They are among the most important factors that determine the state of human health. They are formed mainly in the second decade of life and are prone to shaping throughout its duration. They are transmitted in the process of socialization, formed in the course of social interaction in childhood and adolescence under the influence of the information provided by parents, guardians, school, media, medical services. The aim of the study was to investigate and compare health behaviours of students of the Medical University coming from the countryside and from the city. The questionnaire survey was carried out anonymously from April to June 2013. The research tool used in the work was the Health Behaviour Inventory (IZZ) created by Zygfryd Juczyński. 200 students from the Medical University of Lublin took part in the survey. The research shows that almost half of the respondents presented average health behaviours. More favourable health behaviours characterized students coming from the countryside. The best results in relation to specific types of health behaviours examined were obtained by the respondents from the countryside in areas related to correct eating habits and preventive behaviours. Young people coming from rural areas more often ate vegetables and fruits, sought information about how others avoid diseases and limited smoking. Ethnicity is an important factor determining health behaviours.

Keywords: health behaviours, students, city, countryside

Adres do korespondencji: Beata Kropornicka, Katedra Interny z Zakładem Pielęgniarstwa Internistycznego, Uniwersytet Medyczny w Lublinie, ul. Jaczewskiego 8, 20-950 Lublin, e-mail: beatak_1966@o2.pl, tel. 817187318

Wstęp

Zachowania zdrowotne stanowią składowy element stylu życia i są związane ze sferą zdrowia. W ujęciu operacyjnym może je zdefiniować jako „tego rodzaju zachowania, które w świetle współczesnej wiedzy medycznej zwykle wywołują określone (pozytywne lub negatywne) skutki zdrowotne u osób, które je realizują” (Gniazdowski 1990). Z tego względu wyróżnia się dwie grupy zachowań o przeciwnym wpływie na zdrowie człowieka. Są to zachowania pozytywne (prozdrowotne) i negatywne (antyzdrowotne) (Wojnarowska 2007). Terminem pokrewnym związanym z zachowaniami i działaniami ludzi w zdrowiu i w chorobie jest „nieangażowanie zdrowotne”, którego istotą jest niepodjęcie działania skierowanego na zdrowie w każdej sytuacji, w której powinno być podjęte (Puchalski 1997).

Zachowania zdrowotne kształtują się głównie w drugiej dekadzie życia i ulegają modelowaniu przez cały czas jego trwania. Są przekazywane w procesie socjalizacji, tworzą się w toku społecznych interakcji w dzieciństwie i młodości pod wpływem informacji przekazywanych przez rodziców, opiekunów, szkołę, środki masowego przekazu, służby medyczne (Romanowska-Tołłoczko 2011). Przełomowy 20 i 21 rok życia przypada na początek edukacji w szkołach wyższych. W tym okresie podejmowane są bardzo trudne decyzje dotyczące wyboru zawodu, dalszej edukacji, czy też podejmowania pierwszej „dorosłej” pracy (Kuczyński i in. 2011).

Z badań prowadzonych wśród dorosłych wynika, że to osoby z młodszych grup wiekowych przejawiają więcej zachowań zdrowotnych niekorzystnych dla zdrowia niż osoby starsze. Z tego powodu to przede wszystkim właśnie młodzież powinna zostać objęta prewencją pierwotną (Perry 1999).

Niski poziom zachowań prozdrowotnych oraz wzrost występowania czynników zagrażających zdrowiu są bezpośrednią przyczyną chorób, niepełnosprawności i przedwczesnej śmierci zwłaszcza u młodej, rozwijającej się populacji. Pomimo szeroko propagowanych działań promujących zdrowie, poziom wiedzy społeczeństwa na temat zagrożeń powodowanych nieodpowiednimi zachowaniami zdrowotnymi jest wciąż niewystarczający. Szczególny deficyt informacyjny bądź motywacyjny dotyczy w dużym stopniu młodzieży akademickiej. Stanowi ona specyficzne środowisko, którego tryb życia nie zawsze sprzyja utrzymaniu właściwych postaw zdrowotnych. Młodzież akademicka często prowadzi nieregularny tryb życia, ulega nałogom, popełnia błędy żywieniowe (Al-Othman 1997).

W środowisku akademickim obecne są zagrożenia nie tylko związane z niewłaściwym żywieniem i występowaniem uzależnień, ale także z brakiem ruchu i ujemnym oddziaływaniem stresów. Młodzi ludzie są bardziej, niż osoby w dojrzałym wieku, skłonni ulegać różnym pokusom współczesnego świata, są ciekawi nowych doznań, nastawieni na odkrywanie tego co zakazane, stąd też ich wzmożona potrzeba poszukiwania silnych wrażeń, która może być silnym predyktorem

uzależnień (Baran, Stocka 2008). Studenci poszukujący doznań wybierają te zachowania, które nie są akceptowane społecznie: palenie papierosów, nadużywanie alkoholu, czy sięganie po inne substancje psychoaktywne (Łaszek 2011, Makarowski i in. 2008). Szczególny niepokój mogą budzić niekorzystne zachowania zdrowotne tych osób, które z uwagi na charakter wykonywanego w przyszłości zawodu, sami powinni stanowić wzorce pozytywnych zachowań zdrowotnych, np. palenie tytoniu wśród studentów medycyny, wydziałów nauk o zdrowiu (Choi Won 2003).

Do pozostałych uwarunkowań zachowań zdrowotnych należą również takie czynniki jak: niski poziom wiedzy o zdrowiu młodzieży studiującej, niski status ekonomiczny, brak umiejętności efektywnego radzenia sobie z nadmiarem obowiązków i zajęć, negatywne wzorce w środowisku rodzinnym (alkoholizm, palenie tytoniu, częste zmiany partnerów seksualnych przez rodziców) oraz narastająca potrzeba samodzielności wynikająca z faktu przybliżania się do dorosłości (Abramczyk i in. 2002).

Niezwykle istotna może być też w przypadku części studiującej młodzieży zmiana miejsca zamieszkania. Stąd też celem niniejszej pracy było poznanie i porównanie zachowań zdrowotnych studentów Uniwersytetu Medycznego pochodzących ze wsi i z miasta.

Materiał i metody

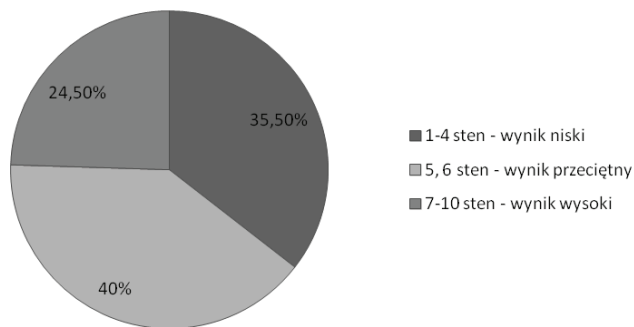
Badania ankietowe przeprowadzono anonimowo, po uzyskaniu zgody Komisji Bioetycznej przy Uniwersytecie Medycznym w Lublinie (nr KE-0254/124/2013), od kwietnia do czerwca 2013 roku. Wzięło w nich udział 200 studentów z Uniwersytetu Medycznego w Lublinie, przy czym z miasta pochodziło 52% badanych a ze wsi 48%. Najliczniejszą grupę stanowili respondenci w wieku 22-23 lata (41,5%), 29,5% nie osiągnęło 21 roku życia, a pozostałe osoby miały ponad 24 lata. Większość badanych stanowili mężczyźni (60,5%). Ponad połowa studentów określiła swoją sytuację ekonomiczną jako dobrą (52%), jako przeciętną oceniło 27%, bardzo dobrą 15,5%, złą lub bardzo złą 5,5%.

Narzędziem badawczym wykorzystanym w pracy był Inwentarz Zachowań Zdrowotnych (IZZ) autorstwa Zygryda Juczyńskiego, pozyskany z Pracowni Testów Psychologicznych (Juczyński 2009).

Wyniki badań poddano analizie statystycznej. Wartości analizowanych parametrów mierzalnych scharakteryzowano przy pomocy wartości średniej i odchylenia standardowego, a dla niemierzalnych obliczono licznosci i odsetki. Do wykrycia różnic pomiędzy porównywanymi grupami dla cech jakościowych użyto testu Chi². Normalność rozkładu sprawdzono testem Shapiro-Wilka. Do zbadania różnic pomiędzy dwiema grupami, w których rozkład wyników odbiegał od rozkładu normalnego, zastosowano nieparametryczny test U Manna-Whitneya, zaś dla zmiennych o rozkładzie normalnym test t-Studenta. Przyjęto poziom istotności $p < 0,05$ wskazujący na istnienie istotnych statystycznie różnic lub zależności. Bazę danych i badania statystyczne przeprowadzono w oparciu o oprogramowanie komputerowe Statistica 9.1 (StatSoft, Polska).

Wyniki badań

Ogólne oceny zachowań zdrowotnych młodzieży studiującej uzyskano po przekształceniu wyników uzyskanych z ankiety na jednostki skali stenowej i poddano analizie statystycznej, uwzględniającej pochodzenie badanych.

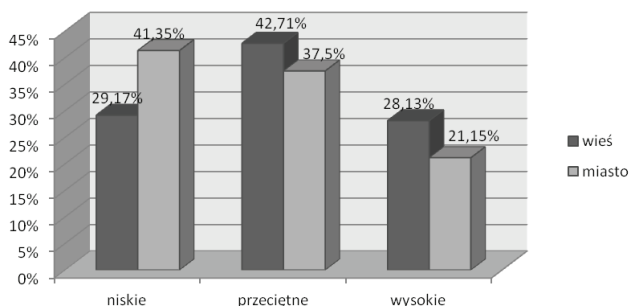

Rysunek 1. Ogólna ocena zachowań zdrowotnych studentów w skali stenowej

Źródło: opracowanie własne.

Z badań wynika, że najliczniejsza grupa studentów (40%) uzyskała z oceny zachowań zdrowotnych wyniki przeciętne, a około ¼ wysokie.

Rozkład wyników w skali stenowej przy uwzględnieniu pochodzenia badanych zamieszczono na rysunku 2 i poddano analizie statystycznej (tabela 1).

Rysunek 2. Porównanie ogólnego wskaźnika zachowań zdrowotnych badanych wg pochodzenia

Źródło: opracowanie własne.

Studenci pochodzący ze wsi uzyskali większe odsetki wyników przeciętnych i wysokich w IZZ niż młodzież pochodząca z miasta.

Tabela 1. Porównanie zachowań zdrowotnych młodzieży z miasta i ze wsi wg IZZ

Zachowania zdrowotne	Studenci ze wsi		Studenci z miasta		t	p
	Średnia	Odch. Std.	Średnia	Odch. Std.		
IZZ	79,84	12,95	75,82	13,45	2,147	0,033
Prawidłowe nawyki żywieniowe	3,32	0,74	3,09	0,77	2,075	0,039

Zachowania profilaktyczne	3,01	0,73	2,80	0,75	1,966	0,050
Pozytywne nastawienie psychiczne	3,46	0,56	3,36	0,59	1,205	0,229
Praktyki zdrowotne	3,50	0,63	3,37	0,59	1,584	0,114

Źródło: opracowanie własne.

Studenci pochodzący ze wsi uzyskali wyższą średnią w całym badaniu IZZ niż ich rówieśnicy pochodzący z miasta. Była to różnica istotna statystycznie ($p=0,033$). Obie grupy badanych prezentowały najkorzystniejsze zachowania w kategorii praktyki zdrowotne, a najniższe w kategorii zachowania profilaktyczne. Analiza porównawcza w obrębie poszczególnych typów zachowań wskazuje na istotną statystycznie różnicę występującą w kategorii prawidłowe nawyki żywieniowe ($p=0,039$). Młodzież pochodząca ze wsi uzyskała wyższą średnią niż badani pochodzący z miasta. Ponadto na granicy istotności ($p=0,050$) znajdują się wyniki badań dotyczące zachowań profilaktycznych, w których respondenci pochodzący ze wsi również uzyskali wyższą średnią.

W Inwentarzu Zachowań Zdrowotnych znajdują się twierdzenia dotyczące prawidłowych nawyków żywieniowych, które uwzględniają między innymi rodzaj spożywanej żywności oraz unikanie bądź spożywanie pewnych pokarmów. Porównanie zachowań studentów z obu grup w tej kategorii zachowań, zamieszczono w tabeli 2.

Tabela 2. Porównanie nawyków żywieniowych studentów z uwzględnieniem pochodzenia

Kryterium zachowania	Studenci ze wsi		Studenci z miasta		Analiza statystyczna	
	Średnia	Odch. Std.	Średnia	Odch. Std.		
					t	p
Jem dużo warzyw, owoców	3,67	0,945	3,26	1,108	2,788	0,005
Ograniczam spożywanie takich pokarmów, jak tłuszcze zwierzęce, cukier	3,04	1,132	3,03	1,181	0,019	0,984
Dbam o prawidłowe odżywianie	3,56	0,982	3,28	1,058	1,893	0,059

Unikam spożywania żywności z konserwantami	3,15	1,199	2,98	1,131	1,064	0,288
Unikam soli i silnie solonej żywności	3,23	1,254	3,00	1,299	1,324	0,186
Jem pieczywo pełnoziarniste	3,26	1,068	3,01	1,123	1,552	0,122

Źródło: opracowanie własne.

Studenci pochodzący ze wsi prezentowali najkorzystniejsze zachowania zdrowotne w zakresie spożywania owoców i warzyw, rzadziej ograniczali spożywanie takich pokarmów, jak tłuszcze zwierzęce, cukier. Z kolei ich rówieśnicy pochodzący z miasta najrzadziej unikali spożywania żywności z konserwantami, a najczęściej deklarowali, że troszczą się o prawidłowe odżywianie. Analiza porównawcza wykazała istotną statystycznie różnicę ($p=0,005$) w zakresie kryterium dotyczącego spożywania warzyw i owoców. Respondenci pochodzący ze wsi uzyskali wyższą średnią odpowiedzi niż młodzież z miasta.

Wyniki, dotyczące zachowań profilaktycznych badanych pochodzących ze wsi i z miasta, zamieszczono w tabeli 3.

Tabela 3. Porównanie zachowań profilaktycznych studentów z uwzględnieniem pochodzenia

Kryterium zachowania	Studenci ze wsi		Studenci z miasta		Analiza statystyczna	
	Średnia	Odch. Std.	Średnia	Odch. Std.		
					t	p
Unikam przeziębień	3,55	0,982	3,26	1,103	1,778	0,076
Mam zanotowane numery telefonów służb pogotowia	3,10	1,605	2,87	1,452	1,059	0,290
Przestrzegam zaleceń lekarskich wynikających z moich badań	3,25	1,222	3,06	1,200	1,065	0,287
Regularnie zgłaszam się na badania lekarskie	2,52	1,133	2,49	1,190	0,184	0,853

Staram się dowiedzieć jak inni unikają chorób	2,73	1,144	2,41	1,179	1,981	0,048
Staram się uzyskać informacje medyczne i zrozumieć przyczyny zdrowia i choroby	2,92	1,078	2,71	1,212	1,324	0,186

Źródło: opracowanie własne.

Analiza zachowań wewnątrz grup wskazuje, że respondenci najczęściej starają się unikać przeziębień. Studenci z miasta rzadziej interesują się tym, jak inni unikają chorób, a ich koledzy ze wsi nie zawsze regularnie zgłaszają się na badania lekarskie.

Młodzież pochodząca ze wsi przejawia większe zainteresowanie tym, jak inni unikają chorób niż ich rówieśnicy z miasta i różnice te są istotne statystycznie ($p=0,048$).

Dużą rolę w utrzymaniu zdrowia odgrywa pozytywne nastawienie psychiczne. Porównania zachowań studentów w tej kategorii dokonano w tabeli 4.

Tabela 4. Porównanie pozytywnego nastawienia psychicznego studentów z uwzględnieniem pochodzenia

Kryterium zachowania	Studenci ze wsi		Studenci z miasta		Analiza statystyczna	
	Średnia	Odch. Std	Średnia	Odch. Std		
					t	p
Poważnie traktuję wskazówki osób wyrażających zaniepokojenie moim zdrowiem	3,12	1,038	2,97	1,194	0,968	0,333
Unikam sytuacji, które wpływają na mnie przygnębiająco	3,16	1,101	3,10	1,069	0,396	0,692
Staram się unikać zbyt silnych emocji, stresów i napięć	3,25	0,951	3,25	1,002	0,000	1,000

Mam przyjaciół i uregulowane życie rodzinne	4,14	0,962	4,00	1,023	1,035	0,301
Unikam takich uczuć jak gniew, lęk i depresja	3,28	0,914	3,09	1,101	1,287	0,199
Myślę pozytywnie	3,79	0,950	3,74	1,042	0,362	0,717

Źródło: opracowanie własne.

Obie grupy studentów najczęściej wskazywały w tej kategorii zachowań na posiadanie przyjaciół i uregulowanego życia rodzinnego. Badani z obu grup rzadko poważnie traktują wskazówki osób wyrażających zaniepokojenie ich stanem zdrowia.

Przeprowadzone badania porównawcze między respondentami nie wykazują istotnych statystycznych różnic w tej kategorii zachowań.

Tabela 5 przedstawia charakterystykę praktyk zdrowotnych studentów ze wsi i z miasta.

Tabela 5. Porównanie praktyk zdrowotnych studentów z uwzględnieniem pochodzenia

Kryterium zachowania	Studenti ze wsi		Studenti z miasta		Analiza statystyczna	
	Średnia	Odch. Std.	Średnia	Odch. Std.		
					t	p
Wystarczająco dużo odpoczywam	3,53	1,085	3,52	1,060	0,015	0,987
Unikam przepracowania	3,47	1,114	3,54	1,069	-0,446	0,655
Kontroluję swoją wagę ciała	3,27	1,349	3,09	1,210	0,964	0,335
Wystarczająco dużo śpię	3,83	1,001	3,72	0,999	0,792	0,429
Ograniczam palenie tytoniu	3,47	1,196	2,88	1,374	3,251	0,001
Unikam nadmiernego wysiłku fizycznego	3,45	1,094	3,44	1,130	0,101	0,919

Źródło: opracowanie własne.

Najkorzystniejszym zachowaniem przejawianym przez młodzież z obu grup było poświęcanie

wystarczającej ilości czasu na sen. Studenci pochodzący ze wsi stosunkowo rzadziej kontrolowali swoją masę ciała, a ich rówieśnicy z miasta najrzadziej ograniczali palenie. Młodzież pochodząca ze wsi uzyskała wyższą średnią odpowiedzi w zakresie ograniczania palenia tytoniu niż respondenci z miasta i różnice te były istotne statystycznie ($p=0,001$).

Dyskusja

Okres pobytu w szkole wyższej to czas, kiedy zmienia się nie tylko otoczenie ale także, co się z tym wiąże, wszelkiego rodzaju zachowania i nawyki, dlatego też wybór stylu życia, jako determinanty zdrowia, zależy głównie od nowego środowiska bytowania, które kształtuje i utrwała wzorce zachowań (pozytywnych lub negatywnych) dorastającego człowieka (Łaszek 2011). Okres studiów jest czasem, który może znacząco wpływać na wybór zachowań w kontekście zdrowia, ponieważ wiąże się często ze specyficznymi warunkami życia społecznego. Rytm życia wyznacza tygodniowy i semestralny układ pracy, zaliczenia, kolokwia, egzaminy, relacje z szeroką grupą rówieśników. W opinii wielu badaczy, młodzież pochodząca ze wsi i małych miast cechuje większe nasilenie takich zachowań zdrowotnych jak przestrzeganie zaleceń czy uzyskiwanie informacji na temat zdrowia i choroby.

Zestawienie średnich wskaźników zachowań zdrowotnych młodzieży pochodzącej ze wsi $79,84 \pm 12,95$ i z miasta $75,82 \pm 13,45$ z wynikami grupy osób dorosłych, badanych przez Juczyńskiego (2009), wskazuje, że prezentują oni bardziej niekorzystne zachowania. Porównywana grupa uzyskała średni wskaźnik zachowań zdrowotnych $81,82 \pm 14,16$. Badanych studentów cechowały gorsze zachowania profilaktyczne $3,01 \pm 0,73$, $2,80 \pm 0,75$ niż osoby dorosłe ($3,42 \pm 0,78$) oraz mniej pozytywne nastawienie psychiczne $3,46 \pm 0,56$, $3,36 \pm 0,59$ (dorosli $3,52 \pm 0,66$). Osoby studiujące mieszkające na wsi miały korzystniejsze nawyki żywieniowe $3,32 \pm 0,74$ niż osoby badane przez Juczyńskiego ($3,22 \pm 0,76$). Respondentów, pochodzących zarówno ze wsi jak i z miasta, cechował wyższy poziom realizacji praktyk zdrowotnych ($3,50 \pm 0,63$, $3,37 \pm 0,59$) niż osoby dorosłe ($3,32 \pm 0,85$).

Osoby chore, korzystające z podstawowej opieki zdrowotnej, badane przez Fisher (2013) charakteryzował jeszcze wyższy ogólny wskaźnik zachowań zdrowotnych ($82,02 \pm 15,8$) niż badaną młodzież. Badania te potwierdzają również większe nasilenie niekorzystnych zachowań zdrowotnych w najmłodszych grupach wiekowych ($p=0,002$) i wśród uczących się ($p=0,035$).

Zbieżne wyniki z badaniami własnymi uzyskała Brzozowska i in. (2012). Zachowania zdrowotne badanych przez nią studentów kształtowały się na poziomie średnim i były determinowane między innymi przez miejsce zamieszkania. Uzyskali oni zbliżone wskaźniki ogólnych zachowań zdrowotnych (studenci ze wsi $78,41 \pm 12,98$, studenci z miasta

76,43±12,06) do młodzieży z badań własnych. W jej badaniach, respondenci pochodzący ze wsi uzyskali wyższe średnie niż ich rówieśnicy z miasta w kategorii praktyki zdrowotne ($p=0,027$).

Z badań prowadzonych przez Binkowską-Bury (2009) wynika, że młodzież akademicka, pochodząca z miasteczek i wsi, cechuje się wyższym ogólnym wskaźnikiem zachowań zdrowotnych i zachowań profilaktycznych niż ich rówieśnicy z dużych miast ($p<0,05$).

Jedną z najważniejszych grup zachowań zdrowotnych stanowią nawyki żywieniowe, które są ważnym czynnikiem wpływającym na rozwój młodego człowieka i utrzymanie dobrego stanu zdrowia. W środowisku młodzieży akademickiej występują często nieprawidłowości związane z tą kategorią zachowań (Rosołowska 2003). Badania własne nawyków żywieniowych przeprowadzone za pomocą Inwentarza Zachowań Zdrowotnych pokazują, że studenci pochodzący ze wsi uzyskali najwyższą średnią odnośnie spożywania dużej ilości warzyw i owoców (średnia=3,67) oraz dbania o prawidłowe odżywienie (średnia=3,56). Najniższa średnia odpowiedzi w tej grupie studentów dotyczyła ograniczania spożywania tłuszczów zwierzęcych i cukru (średnia=3,04) a w grupie studentów z miasta - unikania żywności z konserwantami (średnia=2,98). Wyniki te są zbieżne z badaniami Snopek (2009), które wskazują, że ponad 70% badanych spożywa w nadmiernej ilości pokarmy zawierające tłuszcze zwierzęce i cukier.

Uzyskane wyniki badań własnych są podobne do oceny zachowań zdrowotnych studentów Akademii Medycznej w Białymstoku. W kategorii pytań dotyczących odżywiania w IZZ studenci prezentują najniższe zachowania zdrowotne w zakresie unikania żywności z konserwantami (2,84) a najwyższe w zakresie częstości spożywania owoców i warzyw (3,66) (Lewko J i in. 2005).

W grupie osób pochodzących z miasta, popularniejszą i częściej stosowaną używką są papierosy. Badania dotyczące oceny zachowań antyzdrowotnych studentów AM w Lublinie przeprowadzone przez Wójtowicz-Chomicz (2007) wykazały, że grupę palaczy stanowiło 34,9% badanych. Częstsze sięganie po używkę może być wyrazem braku umiejętności radzenia sobie ze stresem, którego przyczyną jest nadmiar zajęć dydaktycznych, brak czasu na efektywny wypoczynek, wyczerpujące sesje a przez to zmęczenie organizmu (Snopek 2009).

Druga dekada życia to okres, w którym wśród młodych ludzi występuje silna potrzeba stania się niezależnym od wcześniejszego, najbliższego otoczenia (Stefańska i in. 2007). Młodzież akademicka w tym okresie szuka wzorców, usiłuje dokonywać wyborów między dobrem a złem, co ma wpływ na kształtowanie jej osobowości. Wartością najwyższą jest dla niej możliwość samodzielnego podejmowania decyzji, często jednak pod wpływem różnych czynników, wybory te niekorzystnie wpływają na postawy wobec zdrowia i nawet wiedza o szkodli-

wości niektórych postaw i nawyków nie jest przenoszona na zmianę zachowań wśród studentów. Jest to grupa najbardziej podatna na wpływ mody i niekonwencjonalnych poglądów (Gromysz-Kałkowska i in. 2011, Makarowski i in. 2008).

Przeprowadzone badania własne oraz badania innych autorów pokazują, że w środowisku młodzieży studiującej występuje duże zróżnicowanie zachowań zdrowotnych: obecne są tu zarówno postawy prozdrowotne jak i zachowania w negatywny sposób wpływające na stan zdrowia młodego społeczeństwa. W ogólnej ocenie porównawczej studenci wypadają gorzej niż osoby dorosłe i chore. Stąd też większą uwagę należałoby zwrócić na umiejscowienie zdrowia w hierarchii wartości wyznawanych przez młodych ludzi oraz ukształtowanie w nich poczucia odpowiedzialności za własne samopoczucie, zdrowie i życie. Buławska (2001) wskazuje, iż zależy to od ich wiedzy, postaw oraz poziomu motywacji, które stanowią niezbędne czynniki dla kształtowania i utrzymywania zachowań sprzyjających zdrowiu.

Wnioski

1. Studentów cechowały przeciętne zachowania zdrowotne.
2. Pochodzenie było istotnym czynnikiem determinującym zachowania zdrowotne.
3. Badani pochodzący ze wsi charakteryzowali się korzystniejszymi zachowaniami zdrowotnymi w porównaniu ze studentami pochodzącymi z miasta. Największe różnice występowały w kategorii prawidłowe nawyki żywieniowe i zachowania profilaktyczne.
4. Młodzież pochodząca ze wsi częściej, niż ich rówieśnicy z miasta, spożywała warzywa i owoce, poszukiwała informacji o tym, jak inni unikają chorób i ograniczała palenie tytoniu.

Literatura:

1. Abramczyk A., Sobiech I., Tomaszewicz G. (2002), *Wybrane problemy ochrony zdrowia młodzieży w środowisku miejskim*. Pielęgniarstwo Polskie, 2, s. 213-216.
2. Al-Othman A.A., Hewedy F.M. (1997), *Dietary assessment of male students: a study of what they wasted Chile residence*. Nutr Health, 11 (3), s. 197-206.
3. Baran A., Stocka A. (2008), *Kierunek studiów jako wyznacznik zachowań zdrowotnych*. Przegląd Medyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego, 6 (4), s. 326-331.
4. Binkowska-Bury M. (2009), *Zachowania zdrowotne młodzieży akademickiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
5. Brzozowska A., Słomka T., Janikowska K. i in. (2012), *Ocena wpływu wybranych czynników na zachowania zdrowotne młodzieży*, W: Human's health In different periods of life, red. Saracen A. i Fidecki W., UTH Radom, s. 124-135.

6. Buławska K. (2001), *Wartość zdrowia a zachowania zdrowotne młodzieży*. Sztuka Leczenia, 7 (4), s. 57-61.
7. Choi Won S., Harris K., Okuyemik K. (2003), *Predictors of smoking initiation among college-bound high school students*. Ann Beh Medicine, 26, s. 69-74.
8. Fisher B., Kupcewicz E., Szypulska A. i in. (2013), *Zachowania związane ze zdrowiem u chorych na poziomie podstawowej opieki zdrowotnej*. Przedsiębiorczość i Zarządzanie, XIV, 10, s. 379-394.
9. Gniazdowski A. (1990), *Zachowania zdrowotne. Zagadnienia teoretyczne, próba charakterystyki zachowań zdrowotnych społeczeństwa polskiego*. Instytut Medycyny Pracy, Łódź.
10. Gromysz-Kałkowska K., Unkiewicz-Winiarczyk A., Szubartowska E. (2011), *Problem palenia tytoniu wśród studentów w świetle badań ankietowych*. Zdrowie Publiczne, 121 (4), s. 332-337.
11. Juczyński Z. (2009), *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Pracownia Testów Psychologicznych, Warszawa.
12. Kuczyński J. i in. (2011), *Badanie używania substancji psychoaktywnych oraz postaw prozdrowotnych wśród studentów uczelni z Suwałk, Białegostoku i Grodna*. Problemy Higieny i Epidemiologii, 92 (4), s. 748-753.
13. Lewko J i in. (2005), *Zachowania zdrowotne wśród studentów pielęgniarstwa*. Annales Universitatis Mariae-Curie-Skłodowska Sectio D, Vol. LX, Suppl. XVI, nr 283, s. 260-264.
14. Łaszek M. i in. (2011), *Negatywne wzorce zachowań zdrowotnych studentów*. Problemy Higieny i Epidemiologii, 92 (3), s. 461-465.
15. Makarowski R., Lipowski M., Marszał M. i in. (2008), *Zachowanie antyzdrowotne jako forma poszukiwania ryzyka-próba konstrukcji modelu*. Medycyna Sportowa, 24 (6), s. 396-406.
16. Perry ChL. (1999), *Cardiovascular disease prevention among youth: visioning the future*. Prev Med, 29, s. 79-83.
17. Puchalski K. (1997), *Zdrowie w świadomości społecznej*, Krajowe Centrum Promocji Zdrowia w Miejsu Pracy, Instytut Medycyna Pracy, Łódź.
18. Romanowska-Tołoczko A. (2011), *Styl życia studentów oceniany w kontekście zachowań zdrowotnych*. Hygeia Public Health, 46 (1), s. 89-93.
19. Rosołowska J. (2003), *Przyczyny stresu u studentów Wydziału Nauk o Zdrowiu Akademii Medycznej w Poznaniu*. Pielęgniarstwo Polskie, 1, s. 82-87.
20. Snopek S., Szostak-Węgierek D., Ziółkowska A. (2009), *Rozpowszechnienie cech stylu życia zwiększających ryzyko zaburzeń lipidowych u młodych mężczyzn-studentów medycyny*. Problemy Higieny i Epidemiologii, 90 (4), s. 598-603.
21. Stefańska E., Ostrowska L., Czapska D. i in. (2007), *Wybrane zachowania zdrowotne studentów uczelni medycznej*. Żywnienie Człowieka, 34 (1/2), s. 642-646.
22. Woynarowska B. (2007), *Edukacja zdrowotna*. PWN, Warszawa.
23. Wójtowicz-Chomicz K., Kowal M., Wójtowicz M. i in. (2007), *Próba oceny zachowań antyzdrowotnych studentów Akademii Medycznej w Lublinie*. Problemy Higieny i Epidemiologii, 88 (1), s. 108-111.

PERSPEKTYWY KSZTAŁCENIA NAUCZYCIELI EDUKACJI DLA BEZPIECZEŃSTWA**PROSPECTS FOR TEACHER TRAINING EDUCATION FOR SAFETY**

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Andrzej TomczakMinisterstwo Obrony Narodowej - Biuro ds. Proobronnych
Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Filia w Białej PodlaskiejTomczak A. (2015), *Perspektywy kształcenia nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 65-70.

Streszczenie: Edukacja dla bezpieczeństwa to przygotowanie społeczeństwa do przeciwdziałania wszelkim zagrożeniom bezpieczeństwa. Pełni ona ważną rolę w przygotowaniu do powszechnej obrony. Dlatego też oczekuje się, aby programy nauczania były adekwatne do współczesnych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa oraz aby nauczyciele edukacji dla bezpieczeństwa byli właściwie przygotowani do realizacji treści programowych. Obecnie w Polsce nauczyciele edukacji dla bezpieczeństwa kształcą się na trzy semestralnych studiach podyplomowych. Uczestnikami tych zajęć są nauczyciele różnych przedmiotów, często całkowicie nie związanych z problematyką bezpieczeństwa.

W pracy przedstawiono program kształcenia studentów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych jako alternatywną formułę kształcenia nauczycieli wychowania fizycznego i edukacji dla bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: edukacja dla bezpieczeństwa, kształcenie nauczycieli, Akademia Wychowania Fizycznego

Summary: Education for safety is a preparation of the society to prevent any security threats. It plays an important role in preparing for general defence. It is therefore expected that the curricula are relevant to contemporary challenges and threats to security and that teachers of education for safety are adequately prepared for the realisation of the curriculum's content. Currently in Poland security education teachers are trained in three-semester postgraduate programmes. Participants in these classes are teachers of different subjects, often completely unrelated to security issues.

The paper presents a programme of training students of the Physical Education Academy of the department of physical education in the uniformed services as an alternative form of training teachers in physical education and education for safety.

Keywords: education for safety, teacher education, Physical Education Academy

Wstęp

W dużym uogólnieniu edukacja dla bezpieczeństwa to przygotowanie społeczeństwa do przeciwdziałania wszelkim zagrożeniom bezpieczeństwa. We współczesnym świecie znacznie wzrosła rola edukacji jako szansy ludzkości w dążeniu do zapewnienia pokoju, wolności i sprawiedliwości społecznej (Edukacja... 1998). Akcentując rolę szkoły, B. Rudnicki definiuje edukację dla bezpieczeństwa jako ogół procesów oświatowo-wychowawczych, obejmujących kształcenie i wychowanie oraz szeroko pojętą oświatę, zmierzających do przygotowania młodzieży i dorosłych do działania w sytuacjach zagrażających egzystencji ludzi i narodu oraz funkcjonowania państwa (Rudnicki 1998). Szerzej to pojęcie ujmuje R. Stępień, według którego edukacja dla bezpieczeństwa to określony system dydaktyczno-wychowawczej działalności rodziny, szkoły, wojska, środków masowego przekazu, or-

ganizacji młodzieżowych i stowarzyszeń, zakładów pracy i instytucji państwowych i samorządowych, ukierunkowanej na kształtowanie systemu wartości, upowszechnianie wiadomości i kształtowanie umiejętności ważnych do zapewnienia bezpieczeństwa narodowego (Modelowy system ... 1998).

Ogólne cele edukacji dla bezpieczeństwa to:

- kształtowanie postaw, hierarchii wartości oraz związania emocjonalnego społeczeństwa z zadaniami obronnymi właściwymi dla okresu zagrożeń wynikających z rozwoju cywilizacyjnego, zagrożeń ze strony sił przyrody oraz wojny;
- wdrażanie społeczeństwa do działalności praktycznej, by w efekcie zapobiegać, minimalizować i usuwać skutki zagrożeń militarnych i innych występujących w czasie pokoju;
- wyposażenie społeczeństwa w wiedzę obronną i ochronną w zakresie powszechnej samoobrony.

W wielu dokumentach normatywnych podkreślane jest znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa. W ustawie z dnia 22 maja 2009 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o kulturze fizycznej zapi-

Adres do korespondencji: Andrzej Tomczak, Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Filia w Białej Podlaskiej, Akademicka 2, 21-500 Biała Podlaska, e-mail: atomczak33@wp.pl, tel: 83 342-87-00

sano, że w ramach powszechnego obowiązku obrony uczniowie są zobowiązani do odbywania edukacji dla bezpieczeństwa, oraz że powinna być uwzględniona możliwość organizowania obozów specjalistycznych (Ustawa o powszechnym obowiązku... 2009).

W Strategii Bezpieczeństwa Narodowego z roku 2007 zapisano, że „Ważne zadania w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego stoją przed edukacją obywatelską dzieci, młodzieży i dorosłych. Jest to zadanie dla systemu edukacji narodowej, mediów publicznych i organizacji pozarządowych i samorządowych. Głównym celem w tym zakresie jest rozwijanie świadomości o powinnościach obywateli na rzecz bezpieczeństwa i obronności państwa, kształtowanie postaw patriotycznych oraz nabywanie wiedzy i umiejętności niezbędnych do racjonalnego i skutecznego działania w warunkach pokoju i stanach nadzwyczajnych. Należy zintensyfikować działania obywateli do realizacji zadań wynikających z sytuacji zagrożeń bezpieczeństwa narodowego” (Strategia Bezpieczeństwa Narodowego 2007, Art. 138). Niezbędny jest rozwój różnorodnych form edukacji, aby uwrażliwić społeczeństwo na potrzeby bezpieczeństwa państwa związane z różnymi rodzajami wyzwań i zagrożeń.

Jedną z istotnych form edukacji, która zajmuje ważne miejsce w przygotowaniu dzieci i młodzieży jest wychowanie fizyczne (edukacja fizyczna). Zaznaczono to jest w jednym z artykułów Strategii Bezpieczeństwa Narodowego w rozdziale „Aktywne i sprawne społeczeństwo”, gdzie zapisano, „W zakresie zapewnienia bezpieczeństwa społecznego priorytetowym zadaniem jest tworzenie w państwie warunków zapewniających rozwój szeroko rozumianej bazy sportowej i zapewnienie dostępu do niej jak najszerszym kręgom społeczeństwa. Stały rozwój kultury fizycznej i związanej z nią wiedzy o celowości podnoszenia sprawności fizycznej, a tym samym stanu zdrowia społeczeństwa, jest ważnym czynnikiem wpływającym również na bezpieczeństwo narodowe. Należy promować aktywność fizyczną, jako szczególny walor w szeroko pojmowanym systemie wartości indywidualnych i społecznych, służący wszechstronnemu rozwojowi człowieka” (Strategia Bezpieczeństwa Narodowego 2007, Art. 68). Powiązanie zajęć edukacji fizycznej z edukacją dla bezpieczeństwa może być bardzo atrakcyjną i co więcej pożyteczną formą przygotowania dzieci i młodzieży do przeciwdziałania współczesnym zagrożeniom (Tomczak, Różański 2012). W szczególności zajęcia takie mogą być realizowane podczas specjalistycznych obozów szkoleniowo-wypoczynkowych (np. w formie zawodów sportowo-obronnych) (Rozporządzenie MEN... 2009).

Realizacji zajęć z edukacji dla bezpieczeństwa prowadzonych w atrakcyjnej, praktycznej formule podołać może tylko odpowiednio przygotowany nauczyciel edukacji dla bezpieczeństwa. Obecnie w Polsce nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa kształci się na trzy semestralnych studiach podyplomowych. Uczestnikami tych zajęć są nauczycie-

le różnych przedmiotów tj. nauczyciele nauczający języka polskiego, języka niemieckiego, biologię, przysposobienie wojskowe (na podstawie badań własnych z 2014 roku). Można odnieść wrażenie, że wybór studiów podyplomowych przez tych nauczycieli często był dość przypadkowy. Podczas studiów podyplomowych zajęcia są prowadzone są głównie w formie wykładów. Tak kształceni nauczyciele, w podobny sposób będą przekazywali wiedzę uczniom. Wydaje się, że jest potrzeba poszukiwania nowej formuły kształcenia nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa. Nauczycieli, którzy przede wszystkim będą mieli praktyczne umiejętności do realizacji zajęć. Wiele przesłanek wskazuje na to, że prawdopodobnie najlepszą drogą byłby powrót do przedwojennego łączenia edukacji obronnej (dla bezpieczeństwa) z edukacją fizyczną.

Głównym problemem badawczym w prezentowanej pracy jest program kształcenia studentów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych. Natomiast cele pracy są następujące:

1. przedstawienie programu kształcenia studentów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych, jako alternatywnej formuły kształcenia nauczycieli wychowania fizycznego i edukacji dla bezpieczeństwa;
2. określenia stopnia zainteresowania studentów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych nauczaniem przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa jako przedmiotu drugiego.

Sformułowano następującą hipotezę:

Kształcenie przyszłych nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa powinno odbywać się podczas studiów w Akademii Wychowania Fizycznego na specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych. Absolwent Akademii Wychowania Fizycznego byłby jednocześnie nauczycielem wychowania fizycznego i edukacji dla bezpieczeństwa. Uzasadnia to wszechstronne przygotowanie pod względem teoretycznym i co ważniejsze praktycznym do realizacji zajęć wchodzących w zakres szeroko rozumianej edukacji dla bezpieczeństwa.

Materiał i metoda

Analizie poddano program studiów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych w aspekcie możliwości dodatkowego kształcenia studentów Akademii Wychowania Fizycznego do nauczania przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa, jako drugiego przedmiotu.

Przeprowadzono także badania ankietowe wśród studentów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych w celu określenia stopnia zainteresowania nauczaniem przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa. Ogólnie kwestionariusz dotyczył

zainteresowania studentów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych podjęciem pracy w formacjach mundurowych. Natomiast jedno z pytań, poddane analizie w tej pracy, dotyczyło edukacji dla bezpieczeństwa i brzmiało: „Jeśli podjąłbyś pracę w szkole, czy byłbyś zainteresowany prowadzeniem zajęć z edukacji dla bezpieczeństwa?”.

Badaniom poddano 58 studentów II roku studiów, II stopnia Akademii Wychowania Fizycznego, specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych (z lat 2013 i 2014). Wiek badanych 24 lata $\pm 1,2$.

Wyniki badań

I. Program studiów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych (Program studiów... 2010).

Najnowszą specjalnością Wydziału Wychowania Fizycznego i Sportu w Białej Podlaskiej Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie jest wychowanie fizyczne w służbach mundurowych. Specjalność została wprowadzona do programu studiów na kierunku wychowanie fizyczne w roku 2010. Po ukończeniu studiów absolwenci otrzymują tytuł magistra wychowania fizycznego oraz zaświadczenie o ukończeniu specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych. Głównym celem specjalności jest przygotowanie studentów do pracy w szkołach, uczelniach wyższych cywilnych i wojskowych oraz jednostkach służb mundurowych (Siły Zbrojne RP, Policja, Straż Graniczna, Państwowa Straż Pożarna, Służba Więzienna). Zajęcia specjalistyczne prowadzą przedstawiciele służb mundurowych oraz przeszkoleni kierunkowo pracownicy naukowo-dydaktyczni Wydziału Wychowania Fizycznego i Sportu w Białej Podlaskiej. W programie specjalności uwzględniono następujące przedmioty kierunkowe: pływanie użytkowe i ekstremalne, walka wręcz, survival, atletyka terenowa, zapasy, terenoznawstwo i biegi na orientację, teoria i podstawy prawne bezpieczeństwa, techniki i strategia negocjacji, preorientacja zawodowa w służbach mundurowych. Realizowany jest także obóz militarno-obronny, który jest bardzo efektywną formą połączenia edukacji fizycznej z edukacją dla bezpieczeństwa.

W czasie studiów można ukończyć różne kursy i zdobyć uprawnienia instruktorskie m.in. ze strzelectwa sportowego, survivalu, samoobrony, pływania oraz uprawnienia młodszego ratownika Wodnego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego. Studenci mają możliwość uczestnictwa w szkoleniach spadochronowych.

W dalszej części pracy omówiono wybrane kierunkowe przedmioty realizowane na specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych.

Strzelectwo

Zajęcia ze strzelectwa prowadzone są w formie zajęć teoretycznych i praktycznych. Na zajęciach teoretycznych studenci zapoznają się z podstawami

balistyki, zjawiskiem strzału, torem lotu pocisku i polem rażenia oraz z zasadami bezpiecznego zachowania się na strzelnicy i przepisami dotyczącymi strzelectwa. Strzelania wykonuje się z broni automatycznej samopowtarzalnej 9 mm z pistoletów CZ 75, Astra 600, Tanfolio 1911.

Preorientacja zawodowa

Zajęcia z tego przedmiotu odbywają się w formie wykładów. Podczas zajęć z tego przedmiotu studenci zapoznają się z ogólnymi założeniami pedagogiki pracy, rolą preorientacji zawodowej w procesie planowania kariery zawodowej, zagadnieniami związanymi ze specyfiką pracy w jednostkach służb mundurowych na stanowiskach związanych z wychowaniem fizycznym, ustawowymi warunkami przyjęcia do służb mundurowych oraz organami administracji państwowej odpowiedzialnymi za nabór do służb mundurowych.

Survival (szkoła przetrwania)

1. Nauka tego przedmiotu odbywa się w formie teoretycznej i praktycznej. Podczas zajęć realizowana jest następująca tematyka:
2. Podział technik survivalowych, specyfika zadań terenowych, psychologia przetrwania,
3. Wyposażenie w sprzęt survivalowy,
4. Specyfika egzystencji w trudnych warunkach (pustynie, góry, rejony tropikalne, obszary podbiegunowe i morza),
5. Postępowanie podczas katastrof, ataku terrorystycznego,
6. Metodyka organizacji zajęć w terenie,
7. Naturalne i sztuczne przeszkody terenowe. Przeprawy z wykorzystaniem lin, techniki zabezpieczenia i asekuracji w przeprawach terenowych,
8. Pozyskiwanie wody, technika zdobywania, oczyszczania i transportowania wody. Technika zdobywania pożywienia, obróbki, przechowywania,
9. Prowizoryczne schronienia, szałas. Wybór miejsc organizacji obozowisk, planowanie i organizacja bazy, techniki budowy schronień.
10. Sztuka przetrwania w aglomeracjach miejskich,
11. Formy i metody komunikowania się w warunkach trudnych,
12. Sposoby i techniki określania kierunków świata. Praca z kompasem i mapą topograficzną,
13. Sposoby określania położenia i wzywania pomocy.

Medycyna katastrof

Zajęcia odbywają się w formie zajęć teoretycznych i praktycznych. Treści programowe tego przedmiotu obejmują następujące zagadnienia:

1. Organizacja pomocy w zdarzeniach masowych. Techniki poszukiwania osób zaginionych,
2. Segregacja medyczna i ewakuacja poszkodowanych z miejsc zagrożonych,
3. Zagrożenie działaniami terrorystycznymi,
4. Działania ratownicze po użyciu bojowych środków chemicznych,

5. Procedury postępowania ratowniczego w zależności od rodzaju urazu,
6. Badanie urazowe w miejscu wypadku,
7. Resuscytacja krążeniowo-oddechowa w warunkach terenowych,
8. Specyfika urazów ortopedycznych w masowych wypadkach komunikacyjnych,
9. Urazy kręgosłupa, zabezpieczenie i transport poszkodowanych,
10. Specyfika działań ratowniczych w ekstremalnych warunkach środowiska,
11. Udzielanie pomocy medycznej osobom w różnym wieku. Reakcje psychopatologiczne ofiar katastrof.

Pływanie użytkowe i ekstremalne

1. Zajęcia z tego przedmiotu odbywają się w formie ćwiczeń. Treści programowe przedmiotu obejmują:
2. Pływackie sposoby i style poruszania się w wodzie,
3. Pływanie rekreacyjne- specyfika poruszania się w wodzie – ocena umiejętności,
4. Pływanie sportowe – kontrola, ocena i korekta technik pływackich,
5. Pływanie lecznicze – wykorzystanie wybranych ćwiczeń wodnych w rehabilitacji,
6. Pływanie użytkowe – walory i przydatność praktyczna nauczanych form ruchu,
7. Specyfika techniki poruszania się pod wodą z elementami nurkowania. Podstawy przemieszczania się pod wodą, nurkowanie z pokonaniem odległości, przeszkód, (podwodny tor przeszkód). Samodzielne prowadzenie zajęć z technik nurkowania,
8. Techniki specjalne wykorzystywane w pływaniu z bronią, pływanie z bronią – test Coopera, pływanie z bronią w warunkach ograniczonej widoczności, techniki transportowania sprzętu w trudnych warunkach zabezpieczenia i kontroli akwenu, pływanie z atrapami broni,
9. Samoobrona i walka w wodzie – ratownictwo,
10. Skoki i wejścia sytuacyjne do wody z różnych wysokości. Wślizgi, skoki do wody z różnych wysokości, pokonywanie przeszkód,
11. Udzielanie pomocy przy urazach kręgosłupa, wykorzystanie noszy oraz klasycznych technik ratowniczych,
12. Zabawy i gry kształtujące wydolność pływacką. Samodzielne prowadzenie zajęć pływackich.

Atletyka terenowa/tory przeszkód

Zajęcia odbywają się w formie ćwiczeń. Studenci zapoznają się z podstawami obciążeń stosowanych w trakcie kształtowania zdolności motorycznych w czasie pokonywania przeszkód terenowych, jak i dobieranie odpowiednich ćwiczeń mających na celu adaptację organizmu do zmożonego wysiłku fizycznego w terenie. Zapoznają się z zasadami odpowiedniego doboru obciążeń treningowych.

Walka wręcz

Zajęcia z walki wręcz prowadzone są w formie praktycznej. Studenci zapoznają się z podstawami

walki wręcz z bronią, jak i bez broni. Uczą się obrony przed atakiem uzbrojonego przeciwnika oraz walki w parterze. Zapoznają się także z zasadami prowadzenia kontroli i legitymowania osób w sytuacjach różnicowanego zagrożenia.

II. Zainteresowanie studentów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych nauczaniem przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa.

Na podstawie przeprowadzonej analizy wyników badań ustalono, że 89% studentów jest zainteresowana nauczaniem w przyszłości, w razie podjęcia pracy w szkole, przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa, jako przedmiotu drugiego. Zdecydowanie odrzuciło taką możliwość 7% badanych, natomiast brak zdecydowania ujawniło 5% badanych.

Dyskusja

Kilkuletnie funkcjonowanie specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych w białskiej uczelni wychowania fizycznego i sportu potwierdziło, że była to inicjatywa trafna. W celu studiowania na tej specjalności, studia w Białej Podlaskiej podejmowały osoby z odległych zakątków Polski. Specjalność ta jest także odpowiedzią na lukę w ofercie kształcenia, czyli połączenia edukacji fizycznej z edukacją dla bezpieczeństwa. Wspólnym mianownikiem obu tych form edukacji są sporty obronne, których nauczanie na różnych poziomach kształcenia dzieci i młodzieży przygotowuje do powszechnej obrony kraju. Należy w tym miejscu odnieść się do przeszłości, do powstania warszawskiej Akademii Wychowania Fizycznego (najpierw Instytutu Wychowania Fizycznego, a następnie Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego) i jej patrona Józefa Piłsudskiego. W początkowych latach swojej działalności akademii była uczelnią wojskową w której realizowano kształcenie nauczycieli dla potrzeb wojska i sprawy przygotowania obronnego dzieci i młodzieży były priorytetowymi (Pieczywok 2012). Inną instytucją działającą znacznie wcześniej, która widziała potrzebę powiązania edukacji fizycznej i edukację obronną był Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego powołany w 1927 roku (Bohm 1995). Można więc mówić o pewnym powrocie do tradycji uczelni wychowania fizycznego w kierunku edukowania obronnego społeczeństwa. Obecni absolwenci specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych będą dobrze przeszkolonymi obywatelami z zakresu różnych działań proobronnych. Powinno to zostać wykorzystane przez państwo, tym bardziej, że wielu z nich przejawia chęć podjęcia pracy w formacjach mundurowych. Najlepsi z nich prawdopodobnie zakwalifikują się do militarnych grup dyspozycyjnych (Tomczak 2014). Z badań przeprowadzonych przez A. Tomczaka i P. Różańskiego wynika, że największym zainteresowaniem cieszy się chęć

podjęcia służby w Wojsku Polskim (58%), następnie w Straży Granicznej (32%), a niemal co dziesiąty respondent deklaruje chęć służby w jednostkach specjalnych (Tomczak, Różański 2012). Kandydaci do służb mundurowych, absolwenci specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych, są już w pewnym sensie wstępnie zweryfikowani pod względem predyspozycji do pracy w grupach dyspozycyjnych (Różański, Tomczak 2013). Uczestnictwo w wielu szkoleniach specjalistycznych oraz praktykach umożliwiło im samym oraz kadrze prowadzącej zajęcia ocenić predyspozycje do pracy w służbach mundurowych. Faktem jest, że studenci ustępują wyszkolonym żołnierzom pod względem przygotowania do długotrwałych działań w trudnych warunkach (Tomczak 2013). Jednakże posiadane wstępne predyspozycje są dobrym predykatorem do służby w grupach dyspozycyjnych. Ci absolwenci, którzy z różnych względów nie podejmą pracy (służby) w grupach dyspozycyjnych, prawdopodobnie podejmą ją w szkolnictwie. Szkoła pozyska nauczyciela wychowania fizycznego, który będzie umiał włączyć do zajęć z wychowania fizycznego elementy edukacji dla bezpieczeństwa. Jest to o tyle istotne, że przy obecnej zminimalizowanej liczbie godzin zajęć z edukacji dla bezpieczeństwa w szkołach, zawieszeniu poboru do wojska, jest potrzeba powszechnego szkolenia przygotowującego do podejmowania działań w sytuacjach zagrożeń i kryzysowych. Tę lukę szkoleniową może wypełnić szkoła. Jednak analiza treści programowych obecnie nauczanego przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa ujawniła, że obecny zakres tematyczny w stosunku do poprzedniego nauczanego przysposobienia obronnego, jest znacznie zubożony i nie w pełni przystaje do współczesnych zagrożeń (Rozporządzenie MEN... 2012). Wydaje się, że należałoby powrócić do bardziej rozbudowanego tematycznie przedmiotu dotyczącego przygotowania młodzieży do powszechnej obrony. Wychodząc tym faktem naprzeciw, w Wydziale Wychowania Fizycznego i Sportu w Białej Podlaskiej rozważa się możliwość rozwinięcia specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych i docelowo kształcić zarówno nauczycieli wychowania fizycznego oraz edukacji dla bezpieczeństwa (jako drugi przedmiot).

Analiza programów studiów podyplomowych z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa pozwala stwierdzić, że obecne programy kształcenia studentów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych należałoby uzupełnić tylko o kilka przedmiotów (np. metodyka przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa, ratownictwo medyczne), nakładem niewielkiej liczby godzin zajęć.

Konkludując należy stwierdzić, że absolwenci specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych są bardzo dobrymi kandydatami do prowadzenia w szkołach zajęć z wychowania fizycznego oraz edukacji dla bezpieczeństwa. Posiadają oni wszechstronne przygotowanie do prowadzenia

różnorodnych praktycznych zajęć z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa w powiązaniu z edukacją fizyczną (np. na obozach specjalistycznych, survival, pływanie użytkowe, profilaktyka nadwagi i otyłości). Wstępna analiza problemu ujawniła, że wprowadzenie w przyszłości kształcenia nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa w Akademii Wychowania Fizycznego na specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych będzie najkorzystniejszym rozwiązaniem dla polskiego szkolnictwa w zakresie kształcenia nauczycieli edukacji dla bezpieczeństwa.

Wnioski

Program studiów specjalności Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych zawiera wiele zajęć praktycznych, które przygotowują do prowadzenia zajęć z edukacji dla bezpieczeństwa.

Prawie 90% studentów Akademii Wychowania Fizycznego specjalności wychowanie fizyczne w służbach mundurowych zainteresowanych jest nauczaniem edukacji dla bezpieczeństwa jako drugiego przedmiotu.

Literatura:

1. Bohm T. (1995), *Z dziejów naczelnych władz wojskowych II Rzeczypospolitej*. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918-1939, Warszawa.
2. *Edukacja, Jest w niej ukryty skarb* (1998), Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacques'a Delorsa, Warszawa.
3. *Modelowy system edukacji obronnej społeczeństwa RP* (1998), Praca zbiorowa pod red. R. Stępnia, Warszawa.
4. Pieczywok A. (2012), *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*. AON, Warszawa.
5. *Program studiów wychowania fizycznego II stopnia – specjalność WF w służbach mundurowych* (2010), AWF WWFIS Biała Podlaska.
6. Różański P., Tomczak A. (2013), *Czynniki warunkujące udział w wybranych szkoleniach ekstremalnych przygotowujących do służb mundurowych*. W: A. Kaiser, M. Mrozkowiak (red.) *Zdrowotne i psychospołeczne aspekty służb mundurowych*. Seria Monografie 5. PTNKF, s. 275-289.
7. Rudnicki B. (1998), *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej interpretacja*. W: R. Stępień (red.) *Edukacja dla bezpieczeństwa*. Warszawa.
8. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 sierpnia 2009 r. w sprawie sposobu realizacji edukacji dla bezpieczeństwa* (Dz. U z 2009 r., Nr 139, poz. 1131).
9. *Rozporządzenie Ministra edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz*

- kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz. U. z 2012 r. poz. 977).
10. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP* (2007), Warszawa.
 11. Tomczak A. (2013), *Impact of 3-day survival training of special operations unit soldiers on selected coordination motor skills*. Arch Budo, 9(3), s. 167-171.
 12. Tomczak A. (2014), *Przygotowanie studentów akademii wychowania fizycznego do służby w grupach dyspozycyjnych*. W: P. Bogdalski, D. Bukowiecka, R. Częścik, B. Zdrodowski. *Grupy dyspozycyjne społeczeństwa w świetle potrzeb bezpieczeństwa państwa*. Szczytno, tom. 1 (Teoretyczne aspekty przygotowania i funkcjonowania grup dyspozycyjnych państwa), s. 275-286.
 13. Tomczak A., Różański P. (2012), *Związki edukacji fizycznej z edukacją dla bezpieczeństwa*. BELLONA – wojskowy kwartalnik naukowy, nr 4, s. 169-177.
 14. *Ustawa o powszechnym obowiązku obrony RP z dnia 22 maja 2009 roku o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o kulturze fizycznej* (Dz. U. z 2009 r. Nr 97, poz. 801).

BEZPIECZEŃSTWO EDUKACYJNE STUDENTÓW PSW**PSW STUDENTS' SAFETY EDUCATION**

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Agnieszka Smarzewska, Ewelina Melaniuk, Adam Szepeluk, Agnieszka Dymicka

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Smarzewska A., Melaniuk E., Szepeluk A., Dymicka A. (2015), *Bezpieczeństwo edukacyjne studentów PSW*. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 71-80.

Streszczenie: Na kreowanie bezpieczeństwa edukacyjnego wpływa szereg czynników. Ze strony studenta jest to: podjęcie decyzji o kontynuacji nauki oraz dokonanie wyboru uczelni i kierunku studiów. Z kolei uczelnia tworzy ofertę edukacyjną, dystrybuje informacje do odbiorców. W artykule przedstawiono działania Uczelni, z uwzględnieniem podziału na wydziały, skierowane na zaspokojenie potrzeb kandydatów na studia, a w konsekwencji studentów. Przedsięwzięcia te stają się szansą dla studentów na zgłaszanie zapotrzebowania na uzyskanie kompetencji w trakcie studiów czy realizacji oczekiwań edukacyjnych. Efektem tego jest posiadanie informacji w zakresie budowania oferty edukacyjnej skierowanej do skoncentrowanego grona odbiorców, z szansą sukcesu w rekrutacji. Badanie zrealizowano na grupie 710 studentów. W wyniku przeprowadzonych analiz zbudowano wydziałowy profil studenta.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo edukacyjne, wybór uczelni i kierunku studiów, kompetencje

Summary: A number of factors affect the educational safety creation. On the part of the student is: the decision to continue their education and to choose the university and the faculty. The university creates educational offer, distributes information to the public. The article presents the activities of the university, including the division into departments, aimed at meeting the needs of candidates, and consequently students. These projects are an opportunity for students to gain nominations competence during the study and implementation of educational expectations. The effect of this is to have information on building educational offer addressed to the concentrated audience, with the chance of success in recruiting. The study was carried out on a group of 710 students. As a result of analysis of the profile of the student's department was built.

Keywords: safety education, choice of university and faculty, competences

Wstęp

Bezpieczeństwo edukacyjne studentów przejawia się w możliwości realizacji rozwoju osobistego, naukowego, a w konsekwencji zawodowego (Smarzewska, Melaniuk 2013, 2014a). Celem zaspokojenia bezpieczeństwa edukacyjnego studentów PSW uczelnia podejmuje szereg działań, m.in. prowadzi analizy zapotrzebowania studentów na określone umiejętności czy kompetencje (Smarzewska, Melaniuk 2014b), weryfikuje plany studiów, uwzględniając zapotrzebowania rynku pracy oraz wzbogaca ofertę zajęć ponadprogramowych i pozaprogramowych (Karwacka 2014).

Realizacja bezpieczeństwa edukacyjnego w podjętej tematyce zostanie ukazana poprzez analizę motywów podjęcia studiów, wyboru uczelni oraz kierunku studiów. Nieodłączną częścią tej analizy jest poznanie oczekiwań studentów w zakresie oferty edukacyjnej, społecznej i kulturalnej, a także zapotrzebowania na zdobycie kompetencji społecznych w trakcie cyklu kształcenia.

Artykuł ma charakter eksploracyjny i eksplanacyjny. Eksploracja dotyczy poznania motywów wyboru uczelni oraz kierunku studiów, źródeł informacji, oczekiwań studentów oraz zapotrzebowania na określone kompetencje, eksplanacja zaś wyodrębnienia wartości najistotniejszych we wskazanych obszarach.

W związku z powyższym, celem artykułu jest przedstawienie preferencji wyboru uczelni i kierunku studiów przez studentów PSW w Białej Podlaskiej, a także określenie kluczowych oczekiwań w zaspokajaniu ich potrzeb edukacyjnych.

Czynnikiem mogącym stanowić punkt odniesienia do wskazanych obszarów eksploracyjnych i eksplanacyjnych może być pojęcie aspiracji i jej poziomu w kontekście percepcji młodego człowieka. Autorzy słowników, słowu aspiracja implikowane mu w obszarze nauk społecznych nadają różnorodne znaczenia. Władysław Kopaliński w Słowniku wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych określa aspirację jako „dążenie (do osiągnięcia czegoś), pragnienie (dopięcia celu, dobicia do czegoś)” (Kopaliński 2014, s. 48). W Wielkiej encyklopedii powszechnej, słowu aspiracja przypisano dwa znaczenia: potoczne i psychologiczne. W rozumieniu potocznym aspiracja to „pragnienie czegoś: dążenie do osiągnięcia czegoś”, w ujęciu psychologicznym zaś to „dążenie do osiągnięcia nakreślonych sobie

Adres do korespondencji: Agnieszka Smarzewska, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, e-mail: a.smarzewska@pswbp.pl, tel. 83 344 99 44

celów, pragnienie realizacji wyższych wartości, jak różnego rodzaju ideały życiowe, światopoglądowe” (Suchodolski 1962, s. 417). Godną uwagi, w kontekście zaspokojenia aspiracji studentów przez podnoszenie swojego poziomu wiedzy, umiejętności, kwalifikacji poprzez studiowanie, wydaje się definicja Bronisława Gołębiowskiego, który w „Dynamice aspiracji” wyjaśnia, że „aspiracje są motywem postaw i motywem działania, określanym jako, potrzeby, dążenia i zainteresowania, które jednostka planuje realizować, pretenduje do ich zaspokajania w określonym czasie i warunkach, przy pomocy działania własnego, innych ludzi, bądź własnego i innych” (Gołębiowski 1977, s. 84-85).

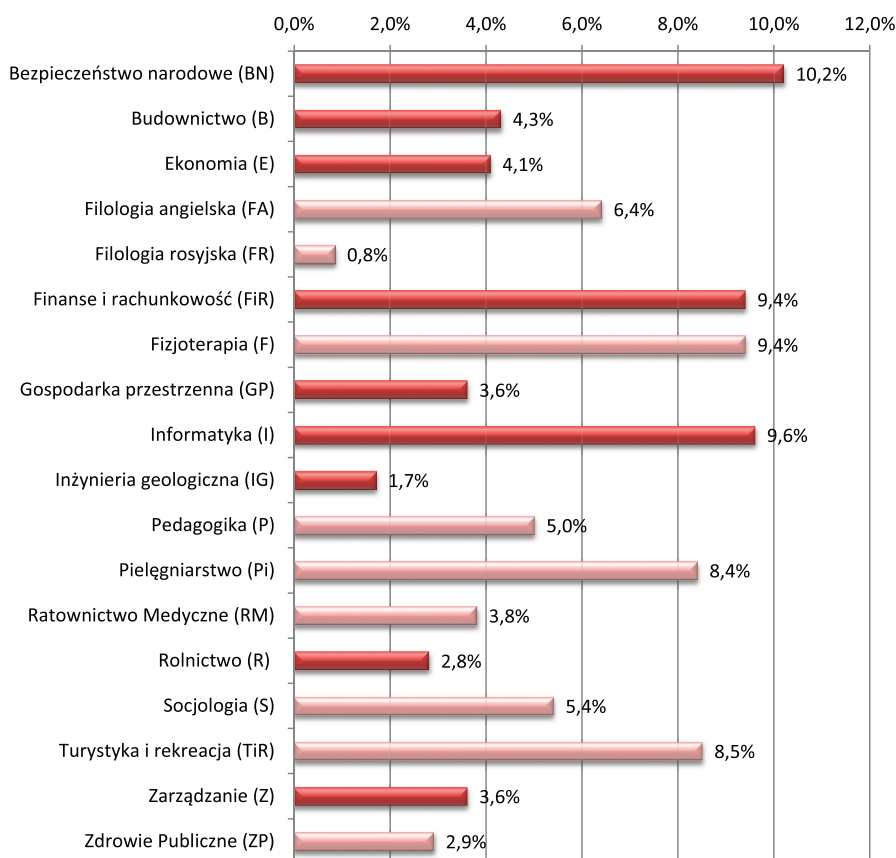
Przytoczone definicje, nie wyczerpują bogatego znaczeniowego katalogu pojęcia „aspiracja”, co więcej, nie prowadzą do podjęcia analizy porównawczej wynikającej z analizy definicji tego pojęcia, jak również nie odnoszą się do samej definicji poziomu aspiracji, mają jedynie uzmysłowić pozycję aspiracji w procesie edukacji.

W obliczu tak wielopłaszczyznowych i wielokierunkowych oczekiwań stoi szkolnictwo wyższe. Obecna sytuacja demograficznego niżu stawia zatem przed uczelniami zadanie większej koncentracji na badaniach oczekiwań, a w konsekwencji sprostania aspiracjom młodzieży.

Organizacja badań

Badaniami objęto 710 studentów pierwszego roku Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej z dwóch wydziałów: Wydziału Nauk Ekonomicznych i Technicznych – WNET (n=348; 49,0%) oraz Wydziału Nauk o Zdrowiu i Nauk Społecznych – WNoZiNS (n=362; 51,0%). Badanie przeprowadzono dnia 01 października 2014 roku. Wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, a podstawowym narzędziem badawczym był autorski kwestionariusz ankiety, stanowiący narzędzie badawcze Wewnętrzny Systemu Zapewnienia Jakości Kształcenia na uczelni (Załącznik 4 do WSZJK). Wyniki badań poddano analizie statystycznej przy użyciu programu STATISTICA 10. Ze względu na charakter zadawanych pytań (pytania wielokrotnego wyboru) obliczono procent wskazań każdej odpowiedzi na poszczególne pytania oraz przy użyciu testu Chi kwadrat Pearsona zbadano istnienie różnic istotnych statystycznie pomiędzy studentami dwóch wydziałów. We wszystkich analizowanych przypadkach przyjęto poziom istotności $p=0,05$. Odpowiedzi studentów różniące się istotnie statystycznie oznaczono gwiazdką (*).

Na rysunku 1 zaprezentowano rozkład badanych studentów według kierunku studiów z podziałem na wydziały.

Rysunek 1. Rozkład badanych studentów według kierunku studiów z podziałem na wydziały
Źródło: opracowanie własne.

W grupie badawczej najliczniejszą reprezentację stanowią studenci kierunków bezpieczeństwo narodowe (10,2% ogółu), informatyki (9,6%), finansów i rachunkowości oraz fizjoterapii (po 9,4%), co wynika z rachunku rekrutacyjnego. Można zauważyć, iż na każdym z wydziałów występują trzy wiodące kierunki pod względem liczby studentów. Na WNET są to: bezpieczeństwo narodowe, informatyka oraz finanse i rachunkowość, natomiast na WNoZiNS fizjoterapia, turystyka i rekreacja oraz pielęgniarstwo.

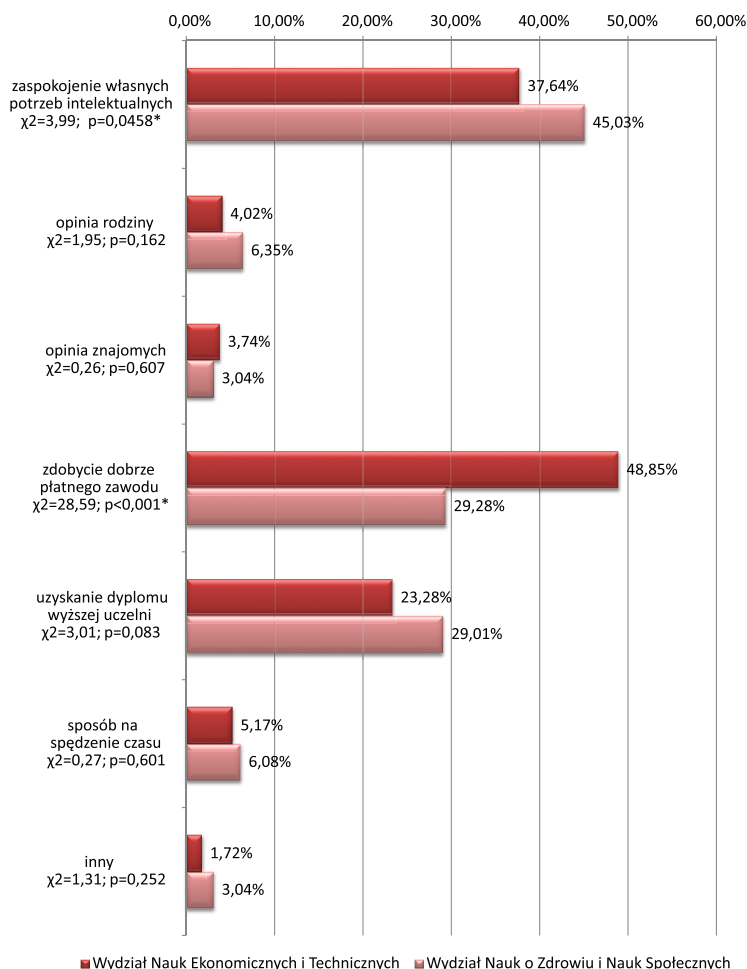
Decyzje o wyborze uczelni i kierunku studiów – ujęcie wydziałowe

Analizując kwestie dotyczące powodów kontynuacji kształcenia po zakończeniu etapu ponadgimnazjalnego, warto wspomnieć o obowiązku nauki, który w Polsce w brzmieniu konstytucyjnym trwa do osiemnastego roku życia (Konstytucja RP 1997). Przeniesienie tego zapisu zostało również zaakcentowane w dokumentach oświatowych (Ustawa o systemie oświaty 1991). Etap ten zamyka w pewien sposób możliwość stosowania środków sankcjonujących obowiązek normowany przepisami prawa, zaczynając nabierać cech wpływających z intelektualnej potrzeby kontynuacji nauki, chęci podnoszenia swoich kwalifikacji, umiejętności oraz zdobycia dobrze płatnego zawodu, itp.

Najczęstszym powodem podjęcia studiów w PSW w Białej Podlaskiej w roku akademickim 2014/2015 przez studentów zarówno WNET, jak i WNoZiNS było zdobycie dobrze płatnego zawodu oraz zaspokojenie własnych potrzeb intelektualnych – rysunek 2.

Należy jednak zaznaczyć różnice w wartościach wskazań studentów. W grupie badanych z WNET dominuje odpowiedź „zdobycie dobrze płatnego zawodu” (blisko 50,0% wskazań), z kolei zaś dla studentów WNoZiNS „zaspokojenie własnych potrzeb intelektualnych” – 45% wskazań. W przypadku każdego ze wskazanych powodów wystąpiła zależność istotna statystycznie, co oznacza, iż wybór odpowiedzi jest zależny od przynależności studenta do wydziału. Ważnym zauważeniem jest fakt, iż w całej kafeterii odpowiedzi tylko dwie z nich (z największą liczbą wskazań badanych) wykazały zależność istotną statystycznie. Można zatem przyjąć stwierdzenie, iż dla studentów podejmujących naukę na kierunkach studiów w ramach WNET głównym motywem podjęcia studiów jest zdobycie dobrze płatnego zawodu, zaś na WNoZiNS – zaspokojenie własnych potrzeb intelektualnych.

Wskazane przez studentów powody podjęcia studiów ściśle wiążą się z wybranymi przez nich kierunkami studiów. Głównymi motywami wyboru kierunku studiów przez badanych studentów są

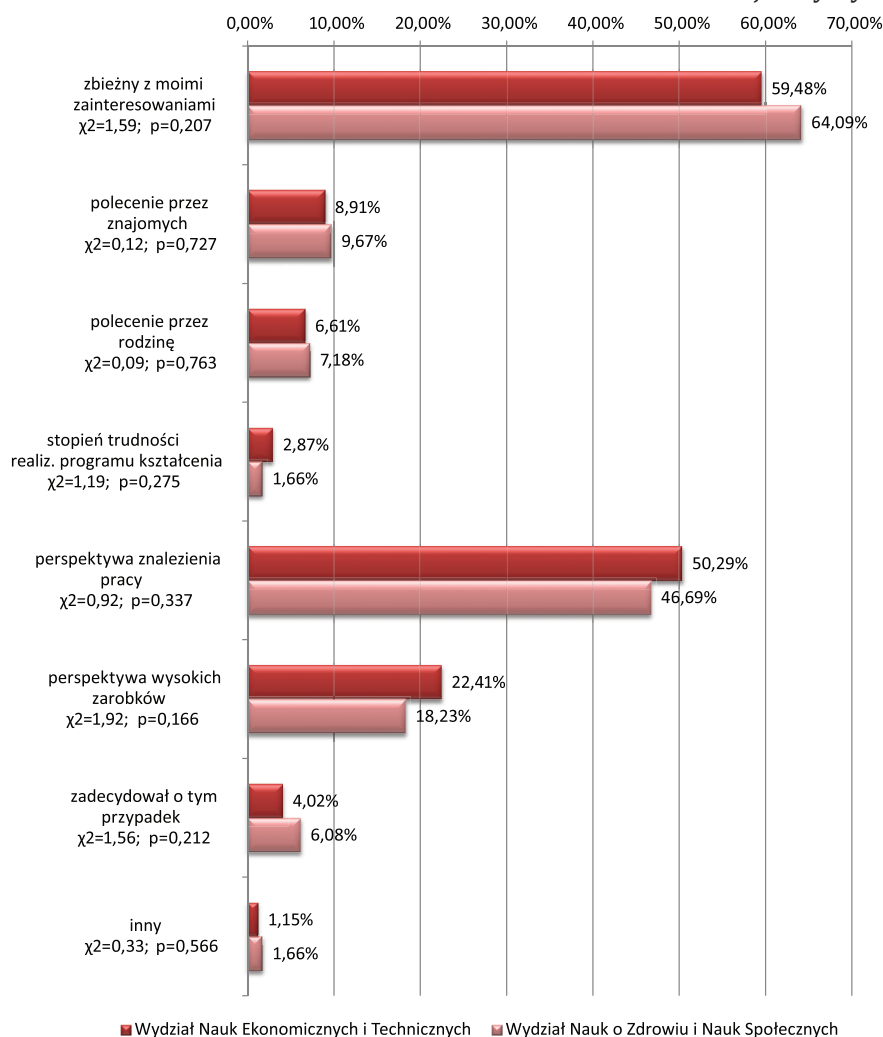

Rysunek 2. Powody podjęcia studiów przez badanych studentów z podziałem na wydziały
Źródło: opracowanie własne.

zbieżność z zainteresowaniami (ponad 60% wskazań), perspektywa znalezienia pracy (blisko 50%) oraz perspektywa wysokich zarobków (około 20%) – rysunek 3. Porównując odpowiedzi studentów z uwzględnieniem wydziałów należy zauważyć, iż studenci z WNET częściej wskazywali perspektywę znalezienia pracy i wysokich zarobków, niż ich koledzy z WNoZiNS, którzy kierowali się własnymi zainteresowaniami.

Takie zdywersyfikowanie wyborów odpowiedzi jest zbieżne z powodami podjęcia studiów, gdzie w grupie studentów WNET zdobycie dobrze płatnego zawodu jest możliwe w przypadku właściwie wybranego kierunku studiów, który jest kojarzony z perspektywą znalezienia pracy i osiągnięciem wysokich zarobków. Z kolei główny powód podjęcia studiów przez studentów WNoZiNS (zaspokojenie własnych potrzeb intelektualnych) wpisuje się w zbieżność z zainteresowaniami badanych. Należy zaznaczyć, iż w przypadku motywów wyboru kierunku studiów nie stwierdzono zależności istotnej statystycznie od przynależności studenta do wydziału.

O wyborze Uczelni, w której kandydaci podjęli naukę zdecydowała bliskość miejsca zamieszkania (48,1% wskazań), prestiż uczelni (25,3%) oraz obecność znajomych, którzy studiuje na uczelni (25,2%). Uwzględniając podział badanych na wydziały należy stwierdzić, iż w grupie studentów WNET bliskość miejsca zamieszkania, niższe niż w innych miastach koszty utrzymania oraz obecność znajomych wśród studentów są ważniejsze niż u studentów WNoZiNS. Dla tej grupy badanych większe znaczenie ma prestiż uczelni oraz moda na dany kierunek studiów, a nawet przypadek. Co istotne motyw „zdecydował o tym przypadek” wykazuje zależność istotną statystycznie, podobnie jak „bliskość miejsca zamieszkania”. Oznacza to, iż motyw wyboru uczelni wykazuje zależność istotną statystycznie w odniesieniu do wydziału. Można zatem stwierdzić, iż dla grupy studentów WNET istotnym kryterium wyboru uczelni jest bliskość miejsca zamieszkania, z kolei dla studentów WNoZiNS blisko dwukrotnie częściej, niż dla studentów WNET – przypadek. Szczegółowe zestawienie analizowanych treści ujęto w tabeli 1. W odniesieniu do pozostałych motywów wyboru uczelni nie stwierdzono zależności istotnej statystycznie.

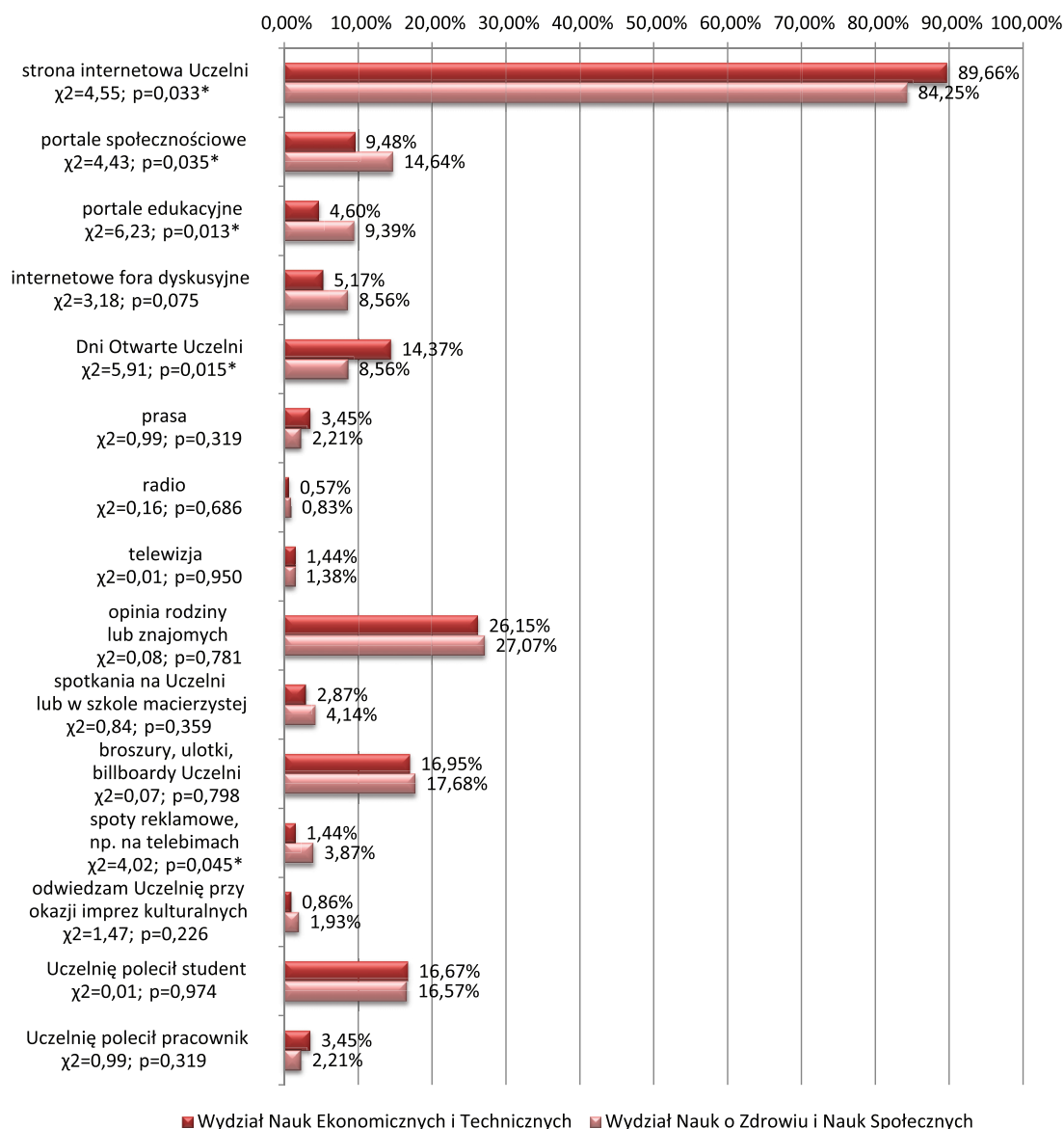
Rysunek 3. Motywy wyboru kierunku studiów przez badanych studentów z podziałem na wydziały
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 1. Motywy wyboru Uczelni przez badanych studentów z podziałem na wydziały

Motywy wyboru Uczelni przez badanych studentów:	WNET	WNoZiNS	Ogółem
prestiż uczelni $\chi^2=0,67$; $p=0,413$	23,85%	26,52%	25,32%
modny kierunek $\chi^2=1,12$; $p=0,289$	15,52%	18,51%	16,97%
bliskość od miejsca zamieszkania $\chi^2=11,28$; $p<0,001^*$	54,31%	41,71%	48,09%
niższe niż w innych miastach koszty utrzymania $\chi^2=2,04$; $p=0,153$	19,54%	15,47%	17,54%
wysoki poziom kadry naukowej $\chi^2=0,07$; $p=0,794$	16,67%	17,40%	17,11%
infrastruktura (nowoczesne budynki, akademik, itd) $\chi^2=0,34$; $p=0,562$	15,52%	17,13%	16,41%
znajomi też tutaj studiuja $\chi^2=3,79$; $p=0,051$	28,45%	22,10%	25,18%
opinia moich rodziców $\chi^2=0,77$; $p=0,381$	4,60%	6,08%	5,37%
zadecydował o tym przypadek $\chi^2=4,71$; $p=0,030^*$	7,76%	12,71%	10,18%
nie dostałem/am się na inną uczelnię $\chi^2=0,12$; $p=0,724$	5,46%	6,08%	5,80%
inny $\chi^2=1,14$; $p=0,286$	1,72%	0,83%	1,27%

* istotne zróżnicowanie przy $p<0,05$

Źródło: opracowanie własne.

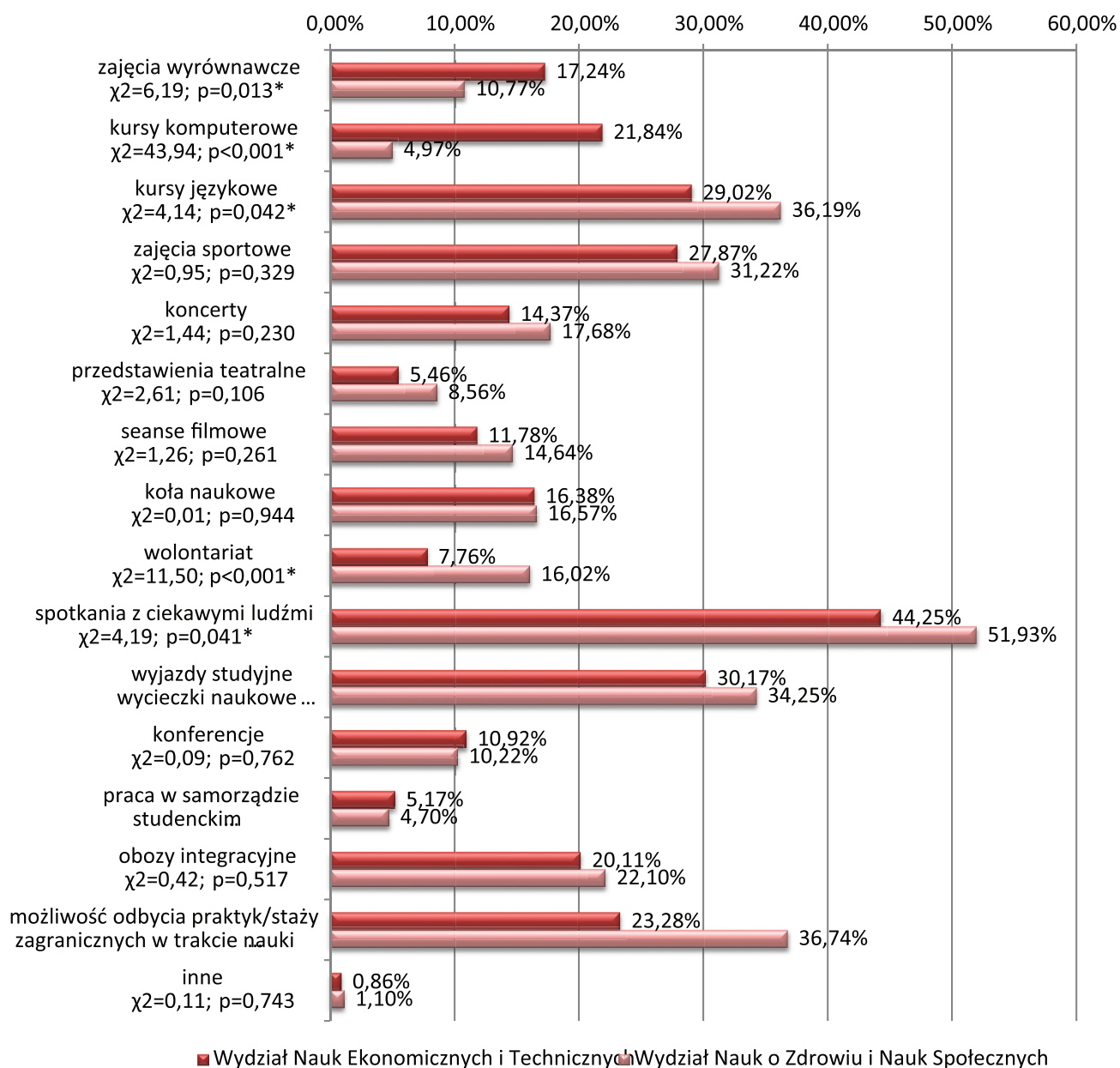
Rysunek 4. Źródła poszukiwania informacji na temat wybranego kierunku studiów i Uczelni przez badanych studentów z podziałem na wydziały

Źródło: opracowanie własne.

Głównym źródłem poszukiwania informacji na temat wybranego kierunku studiów i Uczelni jest strona internetowa uczelni (ponad 80% wskazań), opinia rodziny lub znajomych (ponad 25%) oraz materiały promocyjne i polecenie przez studenta (po około 17%) – rysunek 4. Należy zwrócić uwagę, iż media (prasa, radio, TV, spoty reklamowe), spotkania w szkole macierzystej, obecność na uczelni przy okazji imprez kulturalnych, czy polecenie przez pra-

cownika stanowią w znikomym stopniu źródło pozyskiwania informacji o kierunku studiów i Uczelni.

Przynależność studentów do wydziału jest istotna statystycznie w przypadku takich źródeł jak strona internetowa Uczelni, portale społecznościowe i edukacyjne, Dni Otwarte Uczelni oraz spoty reklamowe. Oznacza to, iż dla studentów WNET istotniejszymi źródłami informacji o studiach i Uczelni jest strona internetowa Uczelni oraz Dni Otwarte,

Rysunek 5. Oczekiwania badanych studentów w zakresie oferty edukacyjnej, społecznej i kulturalnej przygotowanej przez PSW z podziałem na wydziały
Źródło: opracowanie własne.

niż dla studentów WNoZiNS, dla których istotniejsze są portale społecznościowe i edukacyjne oraz strony reklamowe.

Uczestnicząca w badaniu grupa studentów miała możliwość wyrażenia własnych oczekiwań w zakresie oferty edukacyjnej, społecznej i kulturalnej przygotowanej przez PSW w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa edukacyjnego. Spośród szerokiej kafeerii odpowiedzi studenci oczekują spotkań z ciekawymi ludźmi (powyżej 44% wskazań), kursów językowych (ponad 29%), wyjazdów studyjnych/wycieczek naukowych (ponad 30%), zajęć sportowych (ponad 27%) oraz odbycia praktyk/staży/studiów zagranicznych w trakcie nauki (co najmniej 23% badanych) – rysunek 5.

W grupie oczekiwań należy odnotować występującą zależność istotną statystycznie w odniesieniu do wydziału w zakresie oczekiwań studentów:

- WNET – kursy komputerowe oraz zajęcia wyrównawcze,
- WNoZiNS – spotkania z ciekawymi ludźmi, możliwość odbycia praktyk/staży/studiów zagranicznych w trakcie nauki, kursy językowe oraz wolontariat.

Zatem przynależność do wydziału jest zdeterminowana specyfiką oczekiwań studentów odnośnie portfolio edukacyjnego Uczelni. Informacja taka może posłużyć budowie aktywnej promocji skierowanej do kandydatów na studia. Koncentracja na oczekiwaniach „klientów – kandydatów na studia” staje się świadomą orientacją Uczelni w zapewnieniu bezpieczeństwa edukacyjnego.

Równie istotną kwestią staje się znajomość zapotrzebowania studentów w zakresie rozwoju kompetencji w trakcie cyklu kształcenia. W kwestiona-

riuszu ankiety wykorzystanym w badaniu przyjęto układ kompetencji oparty na zapotrzebowaniu pracodawców na rynku pracy. Pożądanymi kompetencjami w organizacjach są kompetencje interpersonalne, następnie umiejętności skoncentrowane na wynikach i rozwiązywaniu problemów. Zatem kolejność kompetencji zamieszczonych w tabeli 2 nie ma przypadkowego charakteru. Kompetencja wymieniona jako pierwsza, tj. „umiejętność współpracy” jest istotna dla ponad 80% pracodawców, kolejna „jasne i przejrzyste komunikowanie się” dla ponad 70% z nich, zaś ostatnia z kompetencji „umiejętność wykorzystania zdobytej wiedzy w praktyce” dla co najmniej 20% pracodawców (Armstrong 2011, 192-193).

Zatem odnosząc się do powyższego, należy stwierdzić, iż badani studenci posiadają świadomość nabycia i rozwoju kompetencji, i tak jak w przypadku najważniejszej dla pracodawców, studenci zgłosili chęć jej opanowania, jako najważniejszej z całej grupy (blisko 50% badanych). W grupie kompetencji, które studenci chcą opanować znalazły się też takie, jak kreatywność, umiejętność wykorzystania zdobytej wiedzy w praktyce, jasne i przekonujące komunikowanie się, orientacja na wyniki, planowanie i organizacja oraz rozwiązywanie problemów. Warto podkreślić, iż w przypadku pięciu kompetencji wystąpiła zależność istotna statystycznie, która wskazuje, iż studenci WNoZiNS posiadają istotniejsze zapotrzebowanie na wskazane kompetencje, niż studenci WNET. Dotyczy to takich umiejętności jak komunikowanie się, kierowanie i dbanie o rozwój pracowników, orientacja na zmiany, asertywność i poczucie własnej wartości oraz umiejętność wykorzystania zdobytej wiedzy w praktyce.

Tabela 2. Kompetencje, które chcieliby opanować w trakcie studiów badani studenci z podziałem na wydziały

Kompetencje, które chcieliby opanować w trakcie studiów badani studenci:	WNET	WNoZiNS	Ogółem
umiejętność współpracy $\chi^2=2,72$; $p=0,099$	52,87%	46,69%	49,65%
jasne i przekonujące komunikowanie się $\chi^2=13,85$; $p<0,001^*$	25,86%	38,95%	32,53%
umiejętność kierowania i dbanie o rozwój pracowników $\chi^2=4,01$; $p=0,045^*$	12,07%	17,40%	14,85%
ukierunkowanie na klienta zewnętrznego lub/i wewnętrznego $\chi^2=0,04$; $p=0,835$	9,48%	9,94%	9,76%
realizacja celów (orientacja na wyniki) $\chi^2=0,46$; $p=0,496$	33,05%	30,66%	31,82%
rozwiązywanie problemów $\chi^2=3,26$; $p=0,071$	26,15%	32,32%	29,42%
planowanie i organizacja $\chi^2=3,75$; $p=0,053$	27,01%	33,70%	30,55%
specjalistycznej wiedzy teoretycznej $\chi^2=1,75$; $p=0,185$	13,79%	17,40%	15,56%
przywództwo $\chi^2=1,16$; $p=0,282$	15,52%	12,71%	14,00%
podejmowanie decyzji $\chi^2=0,54$; $p=0,462$	25,86%	23,48%	24,61%
orientacja na zmiany $\chi^2=10,55$; $p=0,001^*$	4,31%	10,77%	7,64%
wykazywanie inicjatywy $\chi^2=0,87$; $p=0,350$	9,20%	11,33%	10,33%
kreatywność $\chi^2=1,27$; $p=0,259$	41,38%	45,58%	43,71%
zarządzanie informacją $\chi^2=2,42$; $p=0,120$	18,39%	14,09%	16,27%
asertywność, poczucie własnej wartości $\chi^2=8,25$; $p=0,004^*$	16,38%	25,14%	20,79%
umiejętności wykorzystania zdobytej wiedzy w praktyce $\chi^2=6,29$; $p=0,012^*$	34,20%	43,37%	39,04%

*istotne różnicowanie przy $p<0,05$

Źródło: opracowanie własne.

W prowadzonych badaniach, wprowadzie grupę respondentów stanowili studenci pierwszego roku to jednak podjęto próbę pozyskania informacji na temat planów na przyszłość. Zdecydowana większość badanych (co najmniej 64% wskazań na obu wydziałach) zamierza szukać pracy, zaś 1/3 badanych planuje kontynuować naukę. W obszarze planów na przyszłość (rys. 6) zależność istotną statystycznie zaobserwowano w przypadku planu wyjazdu za granicę. Można stwierdzić, iż jest to istotne dla studentów WNoZiNS. Wniosek jest kompatybilny z faktem, iż dla tej grupy badanych istotne są także oczekiwania w zakresie kursów językowych oraz odbycia praktyk/staży/studiów zagranicznych w trakcie nauki. Warto przypomnieć, iż to na WNoZiNS znajdują się kierunki studiów m.in. takie jak filologia angielska, filologia rosyjska oraz turystyka i rekreacja.

Zatem wybór kierunku studiów, a tym samym przynależność do wydziału staje się świadomą decyzją studenta, w którą wpisane są określone oczekiwania i potrzeby edukacyjne, składające się na jego bezpieczeństwo.

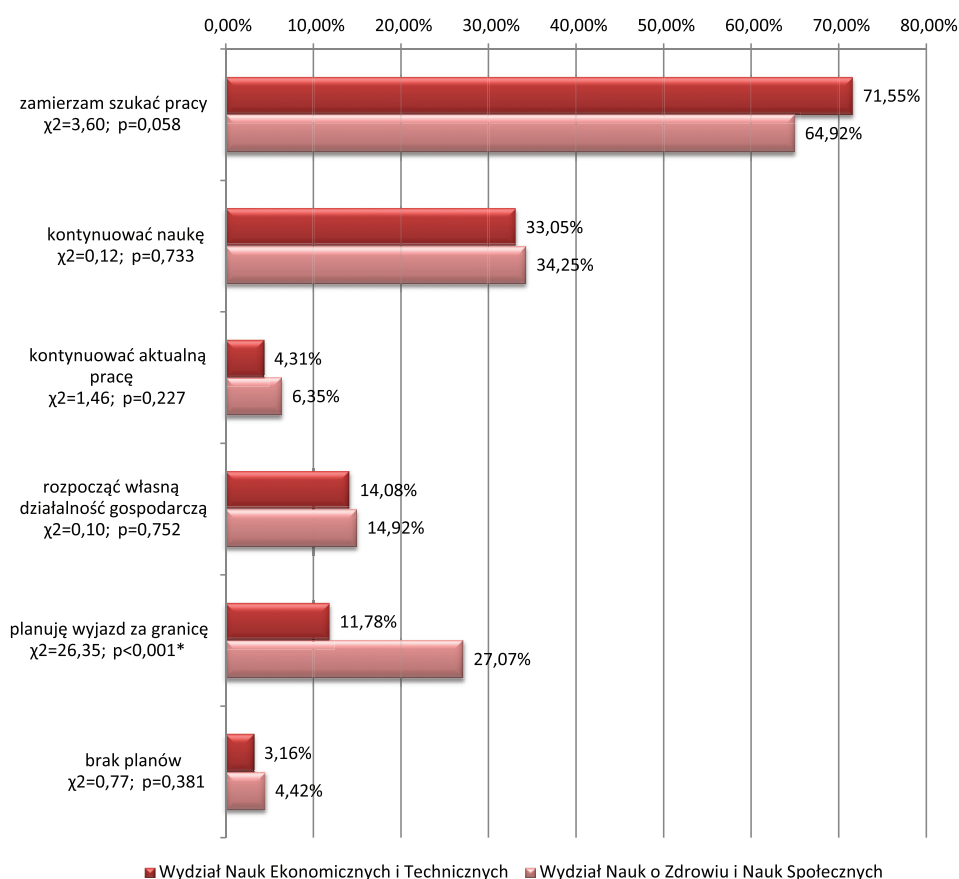
Odpowiedzi na postawione pytania obrazują, na ile podjęta decyzja jest decyzją, która uwzględnia aspiracje zawodowe i sytuację na rynku pracy, a na ile zawiera w sobie imperatyw bardziej pesymistyczny zakładający, że osoby ze średnim wykształceniem widzą w dyplomie uczelni wyższej rosnącą szansę na znalezienie zatrudnienia.

Profil studenta WNET oraz WNoZiNS

Przeprowadzone analizy i wnioskowanie pozwalają na budowę profilu studenta w odniesieniu do wydziału, uwzględniając zależności istotne statystycznie badanych zmiennych. Wybór cechy determinowała wartość zmiennej w odniesieniu do wydziału. W tabeli 3 zestawiono wartości jakościowe wyszczególnionych cech: powód podjęcia studiów, motyw wyboru Uczelni, źródła poszukiwania informacji na temat wybranego kierunku studiów i Uczelni, oczekiwania w zakresie oferty edukacyjnej, społecznej i kulturalnej, kompetencje do opanowania w trakcie studiów oraz plany na przyszłość, składających się na profil studenta.

Powodem podjęcia studiów przez studenta WNET jest zdobycie dobrze płatnego zawodu, a w perspektywie znalezienie pracy. Wybierając Uczelnię kierują się bliskością Uczelni od miejsca zamieszkania. Głównym źródłem informacji na temat Uczelni i kierunku studiów jest strona internetowa Uczelni. Zgłaszają zapotrzebowanie na kursy komputerowe oraz zajęcia wyrównawcze, które zapewnią im poczucie bezpieczeństwa edukacyjnego w trakcie studiów.

Z kolei student WNoZiNS podejmuje studia w celu zaspokojenia potrzeb intelektualnych oraz dokonuje wyboru kierunku zbieżnego z jego zainteresowaniami. O wyborze Uczelni decyduje przypadek. Źródłem poszukiwania informacji o kierunku studiów i Uczelni są portale społecznościowe. W trak-

Rysunek 6. Plany badanych studentów na przyszłość (po ukończeniu studiów w PSW) z podziałem na wydziały
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Wydziałowy profil studenta

Wyszczególnienie cech powód podjęcia studiów	WNET zdobycie dobrze płatnego zawodu	WNoZiNS zaspokojenie własnych potrzeb intelektualnych
motyw wyboru Uczelni	bliskość od miejsca zamieszkania	zadecydował o tym przypadek
źródła poszukiwania informacji na temat wybranego kierunku studiów i Uczelni	strona internetowa Uczelni	portale społecznościowe
oczekiwania w zakresie oferty edukacyjnej, społecznej i kulturalnej	kursy komputerowe zajęcia wyrównawcze	spotkania z ciekawymi ludźmi możliwość odbycia praktyk/staży/ studiów zagranicznych w trakcie studiów
kompetencje do opanowania w trakcie studiów	–	umiejętność wykorzystania zdobytej wiedzy w praktyce jasne i przekonujące komunikowanie się
plany na przyszłość	–	wyjazd za granicę

Źródło: opracowanie własne.

cie studiów chce spotkać ciekawych ludzi oraz liczy na możliwość zdobycia doświadczenia podczas wyjazdów zagranicznych, co wiąże się z jego planami na przyszłość. W celu realizacji oczekiwań student WNoZiNS chciałby pozyskać lub rozwinąć umiejętność wykorzystania wiedzy w praktyce oraz komunikowania się.

Podsumowanie i wnioski

Ustawa o szkolnictwie wyższym stawia przed uczelniami określone zadania podkreślając, że uczelnia jest autonomiczna we wszystkich obszarach swojego działania na zasadach określonych w ustawie. Możliwość ustalania programów kształcenia, uwzględniając efekty kształcenia zgodnie z Krajowymi Ramami Kwalifikacji, dla wyodrębnionych obszarów kształcenia stwarza uczelniom, pod pewnymi rygorami, możliwość dostosowywania programów kształcenia do zachodzących zmian w szeroko rozumianym otoczeniu społeczno-gospodarczym (Dz.U.2005 nr 164 poz.1365 z późn.zm.). Tym bardziej zasadne wydają się pytania postawione studentom Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej o powody podjęcia studiów, motywów wyboru uczelni, kierunku studiów oraz oczekiwania w zakresie oferty edukacyjnej.

Bogdan Suchodolski, jeden z najwybitniejszych polskich humanistów pisał, iż „pojawienie się wykształcenia i wiedzy na ścieżce do awansu życiowego oznacza powrót do normalności. Wykształcenie stwarza bowiem realne szanse przejęcia przez człowieka odpowiedzialności za swój los. Pozwala ono wyjść poza poznawanie świata faktów do świata wartości, a to pozwala kształtować egzystencję” (Wróblewska 2001, s.38).

W tym duchu autorzy opracowania, mając świadomość, że możliwość wyboru to ciągły imperatyw, a zarazem ciągły dylemat w życiu człowieka, stawiają pytania i analizują odpowiedzi, aby w sposób poparty wynikami badań lepiej zrozumieć aspiracje, oczekiwania i motywów podejmowanych przez młodych ludzi decyzji.

Mając na uwadze powyższe oraz uwzględniając analizę materiału badawczego wysunięto następujące wnioski:

1. Dla studentów podejmujących naukę na kierunkach studiów w ramach WNET głównym motywem podjęcia studiów było zdobycie dobrze płatnego zawodu, a przy wyborze kierunku studiów – perspektywa znalezienia pracy. Natomiast studenci WNoZiNS, podejmując studia wyższe kierowali się potrzebą zaspokojenia własnych potrzeb intelektualnych oraz wybór kierunku studiów zbiegał się z ich zainteresowaniami.
2. Wybór Uczelni przez studentów PSW w Białej Podlaskiej determinowała jej bliskość od miejsca zamieszkania studenta, prestiż oraz obecność studiujących znajomych.
3. W poszukiwaniu informacji o kierunku studiów i Uczelni główne źródło stanowiła strona internetowa Uczelni.
4. Wśród oczekiwań studentów w zakresie oferty edukacyjnej dominowały potrzeby takie, jak spotkania z ciekawymi ludźmi, możliwość odbycia praktyk/staży/studiów zagranicznych w trakcie nauki, wyjazdu naukowego, kursy językowe oraz zajęcia sportowe.
5. Wystąpiła zależność istotna statystycznie w odniesieniu do kompetencji, wynikająca z przynależności do wydziału. Studenci WNoZiNS zgłosili

li większe niż studenci WNET zapotrzebowanie na kompetencje, takie jak komunikowanie się, kierowanie i dbanie o rozwój pracowników, orientacja na zmiany, asertywność i poczucie własnej wartości oraz umiejętność wykorzystania zdobytej wiedzy w praktyce.

6. W zakresie planów na przyszłość, studenci PSW w Białej Podlaskiej zamierzają szukać pracy (64%) oraz w przypadku 1/3 badanych – kontynuować naukę.

7. Na podstawie przeprowadzonych analiz zbudowano wydziałowy profil studenta.

Niniejsze opracowanie wpisuje się w cykl prowadzonych badań z zakresu bezpieczeństwa edukacyjnego. Przedstawione wyniki pozwalają na podniesienie jakości decyzji w obszarze działań rekrutacyjnych i promocyjnych Uczelni. Uzyskane wyniki dają podstawę do budowania profilowanych komunikatów do określonej grupy odbiorców, tym samym gwarantując realizację bezpieczeństwa edukacyjnego. Badania prowadzone w tym zakresie to tak naprawdę „szycie na miarę” oferty edukacyjnej ze znajomością jej skutków.

Literatura:

1. Armstrong M. (2011), *Zarządzanie zasobami ludzkimi*. Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
2. Gołębiowski B. (1977), *Dynamika aspiracji*. KiW, Warszawa.
3. Karwacka D. (2014), *Bezpieczeństwo społeczne Studentów PSW w Białej Podlaskiej w kontekście realizacji zajęć dodatkowych*. W: M. Kubiak, A. Smarżewska (red.), *Perspektywy bezpieczeństwa narodowego w XXI wieku*. Wyd. PSW JPIL, Biała Podlaska, s. 94-109.
4. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (art. 70 ust. 1 zd. 2, Dz.U. 1997, Nr 78 poz. 483).
5. Kopaliński W. (1994), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
6. Smarżewska A., Melaniuk E. (2013), *Bezpieczeństwo edukacyjne absolwentów szkół ponadgimnazjalnych z powiatu bialskiego i miasta Biała Podlaska zapewniane przez PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej w latach 2010-2012*. Rozprawy Społeczne, 2 (VII), s. 163-174.
7. Smarżewska A., Melaniuk E. (2014), *Kompetencje studentów kierunku bezpieczeństwo narodowe PSW w Białej Podlaskiej*. Kwartalnik Bellona, nr 4, s. 175-185.
8. Smarżewska A., Melaniuk E. (2014), *Wpływ oceny na dyplomie na możliwość zatrudnienia absolwentów kierunku Bezpieczeństwo Narodowe*. Rozprawy Społeczne, 4 (VIII), s. 43-49.
9. Suchodolski B. (1962), *przew. kom. red., Wielka encyklopedia powszechna*. PWN.
10. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz.U.2005 nr 164 poz.1365 z późn.zm.).
11. Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty (art. 15 ust. 1, Dz.U. 2004, Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.).
12. Wróblewska W. (2001), *Aspiracje edukacyjne studentów*. Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok.
13. Załącznik 4 do Wewnętrznego Systemu Zapewnienia Jakości Kształcenia w Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej zatwierdzonego Uchwałą nr 14/2012 Senatu Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej z dnia 02.03.2012 roku; uchwały zmieniające: Uchwała Senatu nr 99/2013 z dnia 29.11.2013 roku, Uchwała Senatu nr 5/2014 z dnia 24.01.2014 r. oraz Uchwała Senatu nr 53/2014 z dnia 27.06.2014 r.

CZĘŚĆ OSTATNIA: SPRAWOZDANIA**SPRAWOZDANIE Z I OGÓLNOPOLSKIEJ KONFERENCJI NAUKOWEJ
PT. „PERSPEKTYWY ROZWOJU BEZPIECZEŃSTWA I OBRONNOŚCI RP”****REPORT FROM THE ALL-POLAND SCIENTIFIC CONFERENCE
ON „PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SAFETY AND PROTECTION OF POLAND„**

Rozprawy Społeczne, nr 2 (IX), 2015

Dorota Karwacka, Agnieszka Smarzewska, Ewelina Melaniuk
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Karwacka D., Smarzewska A., Melaniuk E. (2015), Sprawozdanie z I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. „*Perspektywy rozwoju bezpieczeństwa i obronności RP*”. Rozprawy Społeczne, 2 (IX), s. 81-86.

W dniu 18 września 2014 r. w Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej odbyła się I Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt.: „Perspektywy rozwoju bezpieczeństwa i obronności RP”. Partnerami konferencji były uczelnie wyższe: Akademia Obrony Narodowej w Warszawie oraz Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach.

Uczestnicy konferencji zostali powitani przez Panią Prorektor ds. studenckich dr inż. Agnieszkę Smarzewską oraz Kanclerza Uczelni mgra Adama Chodzińskiego. Głos zabrali również przedstawiciele uczelni partnerskich: dr hab. Mariusz Kubiak z Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach oraz płk dr hab. Jan Posobiec z Akademii Obrony Narodowej w Warszawie.

W trakcie konferencji zrealizowano 3 sesje tematyczne:

I. Uwarunkowania i zagrożenia bezpieczeństwa narodowego RP.

II. Współczesne wyzwania obronności państwa.

III. Zarządzanie kryzysowe w systemie bezpieczeństwa narodowego RP.

Sesji I nt.: „Uwarunkowań i zagrożeń bezpieczeństwa narodowego RP” przewodniczył dr hab. M. Kubiak z UPH w Siedlcach, który temat konferencji i aktualność poruszanych zagadnień odniósł do obecnej sytuacji kryzysowej na Ukrainie. Zauważył, że bialska uczelnia znajduje się w bliskim sąsiedztwie granicy wschodniej, będącej jednocześnie wschodnią granicą Unii Europejskiej, co stwarza podstawy do poruszania tak istotnych kwestii, jakimi są zagrożenia bezpieczeństwa narodowego. Trzy

partnerskie uczelnie: Akademię Obrony Narodowej w Warszawie, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach oraz PSW w Białej Podlaskiej – organizatorów konferencji porównał zaś do tworzonej „szpicy” NATO tj. do wschodniej flanki paktu, tworzącej siły wczesnego reagowania na ewentualne zagrożenia (realizowanej zgodnie z uzgodnieniami szczytu w Walii i zakładającej wzmocnienie obecności wojskowej na wschodzie). Zauważył także, że trzy ośrodki naukowe, oprócz kształcenia na kierunkach bezpieczeństwo narodowe zgłębiają kwestie obronności w ciekawych czasach, w jakich przyszło nam żyć.

Sesję otworzył swoim wystąpieniem nt. „Myślenie strategiczne w procesie kształtowania bezpieczeństwa narodowego” dr hab. S. Jarmoszko (UPH w Siedlcach), który stwierdził, że myślenie strategiczne nie jest spektakularne, ani też nie jest cechą wrodzoną; jest to zjawisko nabyte w wyniku poszukiwania kompetencji w trakcie życiowej praktyki. Myślenie strategiczne musi być racjonalne, z uwagi na efekt tj. podejmowanie przemyślanych i zaplanowanych działań, stwarzających warunki do osiągnięcia sukcesów w bliskiej i dalszej perspektywie. Jednak nie oznacza to, że nie może zawierać myślenia intuicyjnego, często pozwalającego na rozpoznanie intencji przeciwnika, przewidywania rozwoju sytuacji i planowania odpowiednich działań. W wyniku tych dywagacji została zaprezentowana autorska definicja myślenia strategicznego przedstawiona jako: „...twórcze ujęcie aktualnych parametrów rzeczywistości na rzecz kreowania pożądanej wizji (projekcji stanów przyszłych) i jej materializacji, czyli efektywnego projektowania i osiągania długofalowo zamierzonych celów, niełatwo osiągalnych lecz znaczących dla jego podmiotu”. Definicja ta może mieć zastosowanie w praktycznym kształto-

Adres do korespondencji: Dorota Karwacka, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorowska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, e-mail: d.karwacka@pswbp.pl

waniu bezpieczeństwa narodowego z uwagi na zawarte w niej elementy sprzyjające rozpoznawaniu i ocenie zagrożeń bezpieczeństwa narodowego tj. pozyskiwanie informacji, właściwa ocena sytuacji oraz realizacja planów pozwalających na skuteczne zwalczanie zagrożeń i eliminację ich skutków.

Kolejnym prelegentem był dr hab. R. Borkowski przedstawiciel Krakowskiej Akademii im. A. F. Modrzewskiego, który w wystąpieniu pt. „Teoremat radykalizacji w prewencji antyterrorystycznej”, na wstępie ogłosił, że „zagrożenie terroryzmem nie jest zagrożeniem poważnym dla państwa i gospodarki, jest ważne dla psychologii społeczeństwa. Strach jest podsycany przez masmedia, dla których każdy zamach i każda tragedia jest dobrze sprzedawalnym produktem, w ten sposób nakręca się spirala hysterii, tchórzostwa i paniki”, a przecież nie każda forma przemocy jest terroryzmem. Uczestnikom konferencji została zwrócona uwaga na różnice w interpretacji pojęć terroryzmu, a także na dotychczasowe koncepcje w naukach społecznych. Autor w swoim wystąpieniu zwracał pioniersko uwagę na odmienne (od przesłanek związanych z różnicami wyznaniowymi) związki przyczyn terroryzmu ze skrajnościami występującymi w polityce. Skupiał się na pojęciu radykalizacji jako pojęciu mogącym prowadzić do aktów terrorystycznych, argumentując za P. Neumannem, że radykalizacja to proces stawiania się politycznym ekstremistą. W konsekwencji została przedstawiona koncepcja autorska sekwencji radykalizacji, która obejmuje radykalizację opinii przejawiającą się w postaci nonkonformizmu, opozycji, czy sprzeciwu, radykalizację postaw efektem której może być kontestacja, protest i bunt, oraz radykalizacja działania (eskalacja) wynikiem czego są manifestacje, demonstracje, rebelia, walki, terroryzm i zamachy. Prelegent zauważył jednak, że nie istnieje syndrom ani algorytm radykalizacji, jest to tylko forma koncepcyjna (hipoteza radykalizacji) i można co najwyżej użyć określenia „teoremat radykalizacji”, rozumiejąc go jako tezę, którą dopiero należy potwierdzić w wyniku rozwoju prac teoretycznych i dalszych badań empirycznych. Podjęcie jednak tego rodzaju dyskusji autor uważa za istotne z punktu widzenia rozpoznania fazy, w której człowiek staje się terrorystą, by uzyskane wyniki były przesłanką praktyczną dla służb zwalczających terroryzm, co jest istotne z punktu widzenia zapobiegania zagrożeniom bezpieczeństwa narodowego. Jednocześnie za jedną z konsekwencji wystąpienia należy uznać przestrożę, by nie ulegać pochopnie schematom myślenia, w prewencji zwalczania zagrożeń istotna jest walka z przejawami, motywami działań, dotarcie do źródeł przyczyn, wśród których w przypadku terroryzmu oprócz aspektów politycznych można także wymienić kolejne: biedę czy wykluczenie społeczne, które wsparte ideologią czy religią mogą być znaczącymi motywatorami w podejmowaniu działań terrorystycznych.

Trzecie wystąpienie panelowe wygłoszone przez dra hab. J. Bertrandta (PSW), traktujące o bioter-

roryzmie i terroryzmie żywieniowym jako zagrożeniach wywoływanych za pomocą czynników biologicznych, chemicznych, radioaktywnych (pochodzących głównie z wykorzystywanych do tego celów środków ochrony roślin), gdzie transmieterem niebezpieczeństw może być żywność. Prelegent zaznaczył, że zagrożenia te mogą dotyczyć całego łańcucha pokarmowego człowieka, od produkcji rolnej po stoły w restauracjach, ze szczególnym uwzględnieniem imprez masowych, które mogą być najłatwiejszym celem terrorystów. Skutkami takich ataków mogą być groźne dla ludzi, zwierząt i roślin zachorowania i zgony, w konsekwencji także skutki ekonomiczne w sektorze rolno-spożywczym (upadki zakładów produkcyjnych). Żywność jako narzędzie terroryzmu może być wykorzystywana chętnie z uwagi na pożądane działania, takie jak: szeroki zasięg oddziaływania, wywołanie paniki, stanu lęku i zastraszenia, przy jednoczesnym odczuciu tzw. „mniejszego zła” w porównaniu z bezpośrednimi, krwawymi zamachami na ludzi. Ataki tego typu są łatwiejsze do przeprowadzenia, charakteryzują się niską kosztownością i są bezpieczne dla samych zamachowców, których trudno jest zidentyfikować. Zatem należy uznać, że istotnymi zagrożeniami dla środowiska bezpieczeństwa są także zagrożenia związane z bioteroryzmem i terroryzmem żywieniowym, tj. zagrożenia o charakterze asymetrycznym, wśród których można wymienić także terroryzm międzynarodowy, w tym cyberterroryzm i terroryzm z użyciem broni masowego rażenia, proliferację broni masowego rażenia i środków jej przenoszenia, zorganizowaną przestępczość międzynarodową, opierającą swoją działalność na przemyśle broni i handlu narkotykami i ludźmi oraz na nielegalnych operacjach finansowych. Oznacza to potrzebę szerszego podejścia do pojmowania bezpieczeństwa i oparcia go nie tylko na zdolnościach wojskowych i wysiłkach politycznych, ale również uwzględnienia w jego ramach takich zagrożeń¹ jak np. GMO (żywność modyfikowana genetycznie). Szczególnego znaczenia nabiera więc bezpieczeństwo i ochrona żywności w trakcie całego procesu jej wytwarzania.

Ciekawym wystąpieniem związanym z oceną źródeł zagrożeń mających wpływ na bezpieczeństwo RP był wygłoszony referat dra hab. inż. W. Kawki (AON) dotyczący nieuprawnionego użytkowania materiałów wybuchowych. W ramach usystematyzowania zagadnienia określone zostały na wstępie podmioty uprawnione, w podziale na użytkowników militarnych tj. Siły Zbrojne i użytkowników paramilitarnych (np. Policja, Straż Pożarna), którzy to przedstawiciele systemu bezpieczeństwa państwa, mogą wykorzystywać materiały wybuchowe np. w celach szkoleniowych, w ramach reagowania kryzysowego, niszczenia innych ładunków wybuchowych, czy np. do gaszenia pożarów. Wśród użytkowników niemilitarnych wymieniono m.in.:

¹ Strategia Obronności Rzeczypospolitej Polskiej, Strategia sektorowa do Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2009, s. 4.

górnictwo (urabianie górotworu, tworzenie programowanych zawałów górotworu, prace skalne itp.), prace inżynierskie (wyburzanie obiektów i konstrukcji, drażnienie kanałów, wykonywanie zapór, zagęszczanie gruntów, karczowanie drzew itp.), hutnictwo (przebijanie otworów spustowych w piecach metalurgicznych, przecinanie dużych powierzchni o znacznej grubości itd.), wysokoenergetycznej obróbce metali i różnorodnych tworzyw (umacnianie, platerowanie, tłoczenie, odkształcanie, prasowanie proszków, odprężanie szwów spawalniczych itp.), podczas otrzymywania materiałów tzw. super-twardych (korund, karborund, diament, borazon itp.), w kosmonautyce i automatyce przemysłowej. I o ile nie ma nic złego w wykorzystywaniu materiałów niebezpiecznych, jeśli ułatwiają one pracę, służą nauce, człowiekowi i rozwojowi, to już w przypadku nieuprawnionego z nich korzystania mogą być źródłem poważnych zagrożeń bezpieczeństwa państwa, zwłaszcza jeśli służą działaniom grup przestępczych czy samozwańczym piromaniakom. Istotą wystąpienia była identyfikacja źródeł pozyskiwania materiałów wybuchowych przez podmioty nieuprawnione, wśród których wymienić można kradzieże od podmiotów uprawnionych, nielegalne zakupy, przemysł międzynarodowy, czy środki produkowane domowymi sposobami przez pseudonaukowców czerpiących wiedzę z kanałów internetowych oraz materiały ze sklepów z materiałami budowlanymi. Przedstawione fakty, poparte danymi liczbowymi uprawniają do wysunięcia następujących wniosków: nieuprawnione użytkowanie materiałów wybuchowych postrzegać należy jako istotne zagrożenie ze względu na ich destrukcyjne oddziaływanie w środowisku ich zastosowania (zwłaszcza na ludzi i zwierzęta), zagrożenia te nie odnoszą się wyłącznie do terenów, na których prowadzone są aktualnie działania antyterrorystyczne, ale dotyczyć również mogą sytuacji wewnętrznych kraju np. w sytuacji porachunków grup przestępczych. Istotne zatem są z punktu widzenia bezpieczeństwa narodowego zagadnienia związane z dystrybucją, przechowywaniem i transportem materiałów wybuchowych, w celu ograniczenia do niezbędnego minimum szans na ich nielegalne pozyskiwanie przez nieuprawnionych użytkowników.

Kolejnym prelegentem w I sesji konferencji był dr A. Wawrzusiszyn (UWM w Olsztynie), który przedstawił referat nt. „Roli Straży Granicznej w kreowaniu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa”. Bezpieczeństwo wewnętrzne w dużym uproszczeniu rozumieć należy jako stan stabilności państwa, stan braku zagrożeń mogących wystąpić we wszystkich dziedzinach sektorowych funkcjonowania państwa (oddzielnie bądź równocześnie). Zadaniem państwa, wynikającym z aktów normatywnych (Konstytucja², Strategia^{3,4} etc.), jest zapewnienie korzystnych

i bezpiecznych warunków do realizacji interesów narodowych poprzez eliminację zewnętrznych i wewnętrznych zagrożeń. Gwarantem tak rozumianego bezpieczeństwa jest System Obrony Polski, składający się z podsystemu kierowania, podsystemu militarnego i podsystemu pozamilitarnego⁵. W ramach systemu pozamilitarnego, wśród formacji policyjnych oprócz Policji, Żandarmerii Wojskowej, Służby Więziennej, Inspekcji Transportu Drogowego znajduje się także Straż Graniczna utworzona do ochrony granicy państwowej na lądzie i na morzu oraz kontroli ruchu granicznego. Do jej zadań określonych ustawowo⁶ należą m.in.: wydawanie zezwoleń do przekraczania granicy państwowej, w tym wiz, rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie sprawców nielegalnego przekraczania granic, przestępstw skarbowych, przestępstw w przewożeniu towarów, przestępstw wynikających z ustawy o cudzoziemcach, o ochronie dóbr kultury, a także przestępstw popełnianych przez funkcjonariuszy i pracowników Straży Granicznej. Dalej należy wymienić ochronę szlaków komunikacyjnych o szczególnym znaczeniu, czynności służące rozpoznawaniu i przeciwdziałaniu terroryzmowi, zapobieganiu przewożeniu odpadów szkodliwych, substancji chemicznych, promieniotwórczych, środków odurzających, broni, prowadzenie kontroli legalności wykonywania pracy przez cudzoziemców itd. Autor wskazuje także na szczególną rolę i konieczność współpracy pomiędzy poszczególnymi służbami systemu bezpieczeństwa w celu zapobiegania i zwalczania zagrożeń bezpieczeństwa, co jest zasadne z uwagi na fakt, że system bezpieczeństwa narodowego funkcjonuje w państwie i nie jest samodzielną i wyizolowaną strukturą. Realizowane zadania dotyczące utrzymania bezpieczeństwa sprecyzowane są w kompetencjach wszystkich organów państwowych oraz podmiotów gospodarczych pełniących znaczącą rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa. Bez aktywności we wszystkich obszarach nie byłoby możliwe przeciwdziałanie się wielu zagrożeniom⁷.

Interesujące efekty pracy badawczej autorstwa dr inż. A. Smarzewskiej i mgr inż. E. Melaniuk nt.: „Efektywności planów studiów i programów kształcenia na kierunku bezpieczeństwo narodowe”, zaprezentowano w części końcowej panelu sesji I. Celem prowadzonych badań na grupie 232 studentów studiów stacjonarnych kierunku bezpieczeństwo narodowe było poznanie rzeczywistego nakładu pracy studenta w zakresie osiągnięcia zakładanych efektów kształcenia (w cyklu kształcenia). Analiza, w której posłużono się autorskim wskaźnikiem o charakterze uniwersalnym szacowania nakładu pracy (WONP) umożliwiła ocenę przyporządkowania liczby punktów ECTS do przedmiotów w planie studiów i programie kształcenia oraz wskazała

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

³ Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z roku 2007.

⁴ Strategia obronności Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2009.

⁵ Paździor M., Szmulik B. [red. nauk.], *Instytucje bezpieczeństwa narodowego*, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 93.

⁶ Ustawa o Straży Granicznej z dnia 12 października 1990 r., Dz. U. z 2011 r., Nr 116, poz. 675.

⁷ Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe. Podstawowe kategorie*, s. 87.

konieczność wprowadzania korekt wartości punktów ECTS (z uwagi na niedoszacowania i przeszacowania). Stwierdzono, że plan studiów powinien być monitorowany i podlegać cyklicznej kontroli, z uwagi na zmieniające się wartości jednostek nakładu pracy (JNP) będące wynikiem subiektywnej oceny nakładu pracy studenta, jak i tego samego nakładu pracy w opinii prowadzącego przedmiot. Prowadzone badania mają istotne znaczenie z punktu widzenia oceny i prewencji zagrożeń wynikających z realizacji programu kształcenia. Ma to istotne znaczenie, po pierwsze dla studenta, który kończąc wybrany kierunek studiów powinien być przygotowany w ramach zakładanych efektów kształcenia, po drugie dla rynku pracy, który weryfikuje uzyskane kompetencje zawodowe i przygotowanie do wykonywania zawodu, po trzecie w przypadku uczelni realizującej dany kierunek studiów, zwłaszcza w momencie kontroli organów nadzorujących. Niespełnienie powyższych warunków budzi poważne obawy i z pewnością ma znamiona ryzyka. Dlatego też w przyszłości warto rozważyć prowadzenie wspólnych badań pomiędzy uczelniami prowadzącymi takie same kierunki studiów, w celu wypracowania kryteriów, wpływających na poprawę jakości kształcenia na poziomie studiów wyższych.

Ostatnim w sesji tematycznej referendarzem był mgr M. Tołwiński (doktorant UPH), który w wystąpieniu pt.: „Czy to już ekstremizm? Fundamentalizm religijny a bezpieczeństwo społeczne RP?” poszukiwał odpowiedzi na tak postawione pytanie w odniesieniu do powstałej w Polsce formalnej „Deklaracji wiary lekarzy i studentów medycyny”⁸. Argumentując zapisami konstytucji RP o wolności sumienia i wyznania oraz definicjami ekstremizmu i fundamentalizmu starał się przekonać słuchaczy o zagrożeniach społecznych, będących jednym z filarów bezpieczeństwa narodowego, płynących z fundamentalizmu katolickiego przejawiającymi się w stawianych pytaniach natury moralnej np.: Czy uznanie prymatu prawa bożego nad prawem stanowionym (państwowym) nie wpłynie na stosunki między ludźmi?, Czy uznanie, że zarówno śmierć, jak i początek życia pochodzą od Boga, nie wpłynie negatywnie na procedury lecznicze? Czym jest wymaganie poszanowania własnych poglądów wraz z nienarzucaniem ich innym? Czy odmowa udzielenia pomocy lekarskiej ze względu na posiadane przekonania nie jest już narzuceniem choremu własnych poglądów i to w sposób bardzo brutalny?, Co by się stało, jeśli wszyscy lekarze byłiby sygnatariuszami deklaracji wiary? Adwersarzem w dyskusji był dr hab. R. Borkowski, który stwierdził, że faktycznie zgadza się w kwestii niespójności przy-

toczonych dokumentów normatywnych, jednak uznał, że konstytucji zmieniać nie warto. Dodał także, że nie istnieje fundamentalizm katolicki, a w rozpatrywanym przykładzie należy raczej odnosić się do integralizmu katolickiego⁹.

Podsumowując część pierwszą konferencji nt. uwarunkowań i zagrożeń bezpieczeństwa narodowego RP, można posłużyć się definicją R. Zięby, który bezpieczeństwo rozumie w znaczeniu ogólnospołecznym, jako „...zabezpieczenie potrzeb: istnienia, przetrwania, pewności, stabilności, tożsamości (identyczności), niezależności, ochrony poziomu i jakości życia. Bezpieczeństwo, będąc naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych, jest zarazem podstawową potrzebą państw i systemów międzynarodowych: jego brak wywołuje niepokój i poczucie zagrożenia”¹⁰. Wszystkie poruszane tematy dotyczące: myślenia strategicznego, prewencji antyterrorystycznej, terroryzmu żywieniowego, nieuprawnionego korzystania z materiałów wybuchowych, roli Straży Granicznej i efektywności planów studiów wpisują się w charakter społeczny zagrożeń i jednocześnie mają istotne znaczenie dla bezpieczeństwa państwa. Podejmowanie tego typu tematów podczas spotkań naukowych, ich analiza i dociekanie naukowe ma ogromne znaczenie z punktu widzenia zapobiegania zagrożeniom i podejmowania działań wyprzedzających.

Sesji II nt.: „Współczesnych wyzwań obronności państwa” przewodniczył płk dr hab. J. Posobiec z Akademii Obrony Narodowej. Po słowie wprowadzającym wygłosił referat pt.: „Paradygmaty działań organizacji wojskowej w kształtowaniu obronności RP”. Omówił kwestie warunkujące organizację wojskową, wskazując jej determinanty. Szczególną uwagę skierował na narodowy system kierowania i dowodzenia SZ RP oraz akty prawne regulujące obronność kraju. Autor poruszył problematykę istoty dokumentów planistycznych i koncepcyjnych z zaznaczeniem, iż w przypadku dokumentów koncepcyjnych należy uwzględnić Strategię Bezpieczeństwa Narodowego, natomiast w przypadku dokumentów planistycznych – planowanie strategiczno-operacyjne oraz programowanie i budżetowanie obronne. Na koniec została omówiona aktualna sytuacja geopolityczna w Europie i na świecie, gospodarczo-ekonomiczna sytuacja Polski oraz zmiany w teorii i praktyce sztuki wojennej. Podsumowując wystąpienie prelegent zwrócił szczególną uwagę na działanie zespołów zhierarchizowanych i wojskowych w środowisku społecznym.

Drugi głoszący w sesji dr hab. inż. A. Juncewicz (PSW) wprowadził uczestników konferencji w tematykę „Neurodydaktyki w dydaktyce szkoły

⁸ Deklaracja wiary funkcjonuje od 14.03.2014 r. Jej inicjatorką jest dr Wanda Półtawska, przyjaciółka Papieża Jana Pawła II. Deklaracja złożona została na Jasnej Górze w postaci dwóch tablic, na których zapisano, że ludzkie ciało i życie, będące darem Boga, są święte i nietykalne od poczęcia do naturalnej śmierci. Podpisali ją lekarze i studenci medycyny (3608 osób na dzień 16.09.2014 r.) zobowiązując się do wierności Bogu i chrześcijańskiemu sumieniu, <http://wiadomosci.wp.pl/kat,9251,title,Lista-lekarzy-i-studentow-medycyny-ktorzy-podpisali-sie-poddeklaracja-wiary,wid,16640933,wiadomosc.html?ticaid=11394e>, [dostęp: 07.10.2014 r.]

⁹ Integralizm oznacza postawę przeciwną osłabianiu tzw. tradycji katolickiej (depositum fidei) oraz dostosowywaniu prawd wiary i sposobu ich nauczania do okoliczności wynikłych z laicyzacji świata współczesnego dokonanej w wyniku przyjęcia zasady rozdziału państwa od Kościoła. Termin oznacza też działania i poglądy tych środowisk katolickich, które bronią postaw tradycjonalistycznych, <http://sjp.pl/integralizm>, [dostęp: 07.10.2014 r.]

¹⁰ Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, Sprawy Międzynarodowe, nr 10, z 1989, s. 50.

wyższej” omawiając pojęcie neurodydaktyka i poszukując odpowiedzi na pytanie: Jaki jest efektywny sposób nauki? W dalszej kolejności prelegent przedstawił etapy naturalnego procesu kształcenia oraz rolę nauczyciela akademickiego w procesie nauczania. Podsumowując wystąpienie autor zwrócił uwagę na efektywność procesu nauczania i uczenia się dla studenta: „...student powinien zapamiętywać jak najwięcej podczas zajęć, a poprzez wzbudzoną ciekawość i motywację powinien mieć ochotę, aby uczyć się po zajęciach”. Rozważania zakończono stwierdzeniem, że „Neurodydaktyka jest kierunkiem przyszłościowym, w związku z czym powinna leżeć u podstaw edukacji”.

Wystąpienie dotyczące „Edukacji obronnej młodzieży w kontekście kształtowania bezpieczeństwa narodowego Polski” wygłosił płk dr hab. T. Kośmider (AON). Autor zwrócił uwagę na fakt, że koncepcja doskonalenia podsystemu edukacji dla bezpieczeństwa musi być ukierunkowana na zmianę układu strukturalnego, organizacyjnego i programowego. W związku z tym, niezbędnym staje się przyjęcie rządowego programu edukacji dla bezpieczeństwa, utworzenie jednego ośrodka koordynującego zakres, współdziałanie oraz opracowanie ogólnych celów edukacji dla bezpieczeństwa, na koniec diagnozowanie stanu edukacji oraz zasad funkcjonowania systemu. Prelegent zaznaczył, że: „...budowaniu obywatelskiego zaplecza obronności państwa towarzyszyć musi zwiększenie efektywności działania administracji publicznej w sprawach bezpieczeństwa poprzez systematyczne, ustawiczne podnoszenie poziomu kwalifikacji celem osiągnięcia i utrzymania wysokiego poziomu gotowości oraz zdolności służb, straży i administracji do sprawnego reagowania na pojawiające się zagrożenia”.

Płk dr Z. Leśniewski (AON) w prelekcji nt.: „Przygotowania i prowadzenia ćwiczeń w Siłach Zbrojnych RP” omówił elementy i organizację systemu szkolenia SZ RP. Zwrócił uwagę na rozbudowaną strukturę szkolenia w 36-miesięcznym cyklu przygotowania i realizacji zadań, a także na złożoność form szkolenia dowództw i wojsk. W dalszej części wystąpienia prelegent zestawił dwa algorytmy czynności i zadań: algorytm czynności kierownika ćwiczenia oraz algorytm czynności zespołu autorskiego w procesie przygotowania ćwiczenia. W części końcowej został zobrazowany przebieg ćwiczenia jednodniowego pod nazwą Pierścień 13, realizowanego w Klubie AON, WZiD 281300-1510 ze zwróceniem szczególnej uwagi na zaplanowane cele sprawdzające i doskonalące umiejętności w zakresie dowodzenia.

Następną osobą referującą w sesji był ppłk dr P. Paździorek (AON), który wystąpienie pt.: „Wyzwania i tendencje w rozwoju zdolności militarnych Unii Europejskiej” rozpoczął od omówienia zakresu reform w strukturach obronnych i wojskowych państw europejskich. Następnie szczegółowo zaprezentował każdy z sześciu głównych problemów wymagających rozwiązania w zakresie rozwoju militarnego UE: zmiany struktury wydatków, nadmiaru zdolności

militarnych, braków w obszarach, w których transformacja wojskowa jest szczególnie ważna, wysoko podzielonego europejskiego rynku sprzętu i wyposażenia obronnego, niewystarczających środków przeznaczonych na badania i rozwój, ograniczonej koordynacji, współpracy i integracji w obszarze od badań, zakupów, logistyki do planowania sił, kwestii obrony. W drugiej części prelekcji zostały omówione wspólne cele oraz strategiczne interesy Wspólnoty z uwzględnieniem przewidywanych zadań dla sił zbrojnych państw Unii Europejskiej.

Z kolei prelegent dr P. Żarkowski, reprezentujący UPH w Siedlcach, wprowadził uczestników konferencji w tematykę „Międzynarodowych ograniczeń w prowadzeniu konfliktów zbrojnych” z ukierunkowaniem na wykładnię międzynarodowego prawa humanitarne. Autor poruszył zagadnienia z zakresu metod i środków prowadzenia wojny oraz podstawowych zasad walki. W wystąpieniu zwrócono uwagę na zasady w ramach konieczności wojskowej. Prelekcja była bogata pod względem dokumentacji fotograficznej, oddającej realia poruszanej problematyki.

Mjr dr J. Lasota z AON w Warszawie podjął próbę odpowiedzi na pytanie „Asymetria – wyzwanie XXI wieku?”. Prelegent na wstępie dokonał analizy ilościowej konfliktów zbrojnych na świecie w latach 2002–2011, co pozwoliło na wyróżnienie czynników, mających wpływ na asymetrię w kontekście militarnym. Wskazane czynniki mające wpływ na asymetrię konfliktów zbrojnych zdaniem autora to „...zespół w miarę stałych elementów, których aspekt pozytywny lub negatywny w sposób istotny wpływa na organizację i metody osiągania celu”. Należy zaznaczyć, iż wnioski z analizy czynników pozwalają ocenić uwarunkowania osiągania celu, relacji pomiędzy nimi oraz dokonać wyboru odpowiedniego sposobu działania. Na tle omawianych konfliktów prelegent zwrócił uwagę na bogate doświadczenia Polski związane z prowadzonymi walkami o różnym charakterze.

Tematykę „Wpływu surowców strategicznych na rozwój bezpieczeństwa i obronności RP” poruszyła dr K. Wąsowska z UPH w Siedlcach. Autorka omówiła strukturę problemu badawczego: „...czy możliwe jest wykrycie i ustalenie prawidłowości wynikających z wpływu kryzysów paliwowych na bezpieczeństwo energetyczne Polski oraz oszacowanie skali skutków społecznych, gospodarczych i militarnych wynikających z możliwych ograniczeń pozyskiwania surowców energetycznych?”, wskazując na kryzys energetyczny oraz gospodarkę światową. Zdaniem prelegentki Polska, jak i inne państwa UE zmuszone są do podjęcia decyzji o pozyskiwaniu ropy z innych alternatywnych źródeł oraz konieczne jest tworzenie dużych nienaruszalnych zapasów na 120 dni. Niezmiennie istotne jest także ustawiczne poszukiwanie alternatywnych surowców energetycznych. Przy analizie poruszanej problematyki autorka zwróciła uwagę na znaczące koszty utrzymania zapasów surowców.

Ostatnimi prelegentami w sesji II byli: mgr M. Sroka z PSW w Białej Podlaskiej oraz dr P. Szmikowski z UPH w Siedlcach prezentujący wspólny referat nt.: „Roli Sił Powietrznych w budowaniu potencjału obronnego RP”. Dr P. Szmikowski zaprezentował uczestnikom konferencji historyczny rys polskiego lotnictwa wojskowego oraz wyzwania stojące obecnie przed Siłami Powietrznymi RP. Z kolei mgr M. Sroka rozwinął problematykę bezpieczeństwa zdrowotnego w Polskich Siłach Powietrznych w zakresie stanu zdrowia pilotów warunkującego ich sprawność bojową. Prelegent omówił wyniki badań poziomu aktywności fizycznej podchorążych studiujących na kierunku pilot oraz pilot-instruktor 41. Bazy Lotnictwa Szkolnego w Dęblinie oraz 42. Bazy Lotnictwa Szkolnego w Radomiu w obszarze pracy zawodowej oraz pracy wykonywanej w domu.

Przewodniczący sesji III pt.: „Zarządzanie kryzysowe w systemie bezpieczeństwa narodowego RP” dr hab. inż. A. Junciewicz wprowadził uczestników konferencji w zagadnienia z zakresu zarządzania kryzysowego, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony ludności jako jego kluczowego aspektu.

Jako pierwsza wystąpiła dr B. Stefaniuk (PSW w Białej Podlaskiej) z referatem nt. „Bezpieczeństwo a zarządzanie kryzysowe”. Autorka rozpoczęła prelekcję od prezentacji autorskiej definicji bezpieczeństwa jako podstawowej funkcji w zarządzaniu kryzysowym. Następnie omówiła Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy (KSRG) wraz z jego podsystemami. Prelegentka zwróciła uwagę na szereg barier pojawiających się w zarządzaniu kryzysowym, m.in. bariery związane z brakiem skutecznej komunikacji na miejscu zdarzenia, czy niedostatecznej wydolności podmiotów ratowniczych. Poprawie efektywności KSRG służyłyby działania doskonalące w grupie podmiotów współpracujących w ramach systemu w zakresie aktualizacji procedur, szkolenia pracowników, kompatybilności sprzętu czy skrócenia czasu dojazdu na miejsce zdarzenia.

Kolejną osobą referującą była mgr A. Słota-Bosiewicz, reprezentująca firmę Orange Polska S.A. z referatem nt. „Cyberprzestrzeń – zagrożenia i wyzwania”. Autorka podjęła próbę zdefiniowania cyfryzacji życia, zarówno w odniesieniu do obszaru cywilnego, jak i militarnego. Zdaniem prelegentki cyberprzestrzeń należy traktować jako wymiar fizycznej rzeczywistości, który może potęgować negatywne zachowania o charakterze stałym (so-

cjotechniczne, techniczne oraz uzależnienia od infrastruktury elektronicznej). Źródłem zagrożeń staje się rozpowszechnianie technologii, mała świadomość użytkowników, redukcja wydatków, upraszczanie interfejsów użytkownika oraz nieprawidłowe zarządzanie zmianą. Autorka zwróciła uwagę, że w ramach materializacji zagrożeń nie należy się koncentrować tylko na aspekcie militarnym.

Z kolei prelegentka mgr S. Tur z PSW w Białej Podlaskiej, prezentująca wyniki badań przeprowadzonych wśród funkcjonariuszy Policji, w wystąpieniu nt. „Policja w systemie zarządzania kryzysowego” zwróciła uwagę na kluczową rolę trzech pierwszych osób w sytuacji kryzysowej. Do tej grupy zaliczono osobę pierwszego kontaktu, która dokonuje oceny sytuacji, drugą osobą jest przyjmujący informację i przekazujący ją przełożonemu, trzecią zaś osoba przełożona, np. komendant, która wyciąga wnioski i podejmuje ostateczne decyzje. Podkreślona została istotna rola algorytmów, które zdaniem prelegentki usprawniają pracę w sytuacji zagrożeń wśród funkcjonariuszy Policji oraz podnoszą efektywność współpracy z innymi służbami.

W ostatnim wystąpieniu w sesji pt. „System Zarządzania Kryzysowego w samorządach lokalnych w świetle badań terenowych” mgr A. Grzywacz z Urzędu Miasta Siedlce zwrócił uwagę na przydatność Planów Zarządzania Kryzysowego. Wyniki przeprowadzonych analiz w oparciu o badanie opinii pracowników ds. zarządzania kryzysowego pozwoliły autorowi na dokonanie oceny funkcjonowania Systemów Zarządzania Kryzysowego (SZK) w zakresie zapobiegania zagrożeniom. Zdaniem prelegenta istotnym elementem SZK jest zabezpieczenie materiałowo – techniczne oraz finansowanie zadań SZK.

Po prezentacji zaplanowanych wystąpień Przewodniczący sesji zaprosił uczestników Konferencji do dyskusji, w której głos zabrali przedstawiciele wielu Uczelni.

Konferencja zgromadziła blisko 100 uczestników, w których znaleźli się prelegenci, przedstawiciele służb mundurowych, studenci kierunku bezpieczeństwo narodowe, młodzież z Akademickiego Liceum Ogólnokształcącego z klas mundurowych oraz goście identyfikujący się z problematyką konferencji.

Efektem spotkania naukowego będą publikacje książkowe oraz artykuły w czasopismach naukowych z listy B MNiSW.